

OLÁH ANDRÁS

fejfákból titkot

mostanság a halál vesz körül –
egyre másra jönnek a hírek: elment
ez is az is – némelyükkel nemrég találkoztam
van akivel pár hete másukkal ősszel
Berekfürdőn a sűrűn párálló termálban
s volt akit épp hívni akartam
hogyan megtudjam mi van vele –
mintha szétszednék körültem a világot
ziláltan lapulnak bennem a múlt képei
van köztük döbbenetes-kérges van röhejes
van szívszorítón fájó van leckének való
van lángként lobbanó messze fénylő
van fojtogatón néma – de marad-e szív
ami e sok végső átültetést kibírja
a temetők életben tartják az emlékeket
ott kibontható minden titok
hisz a koporsók mint megannyi elvetett
mag kikelnek: mert köveket nemzünk
és mécseseket – gránitfejfákkal
védekezünk a felejtés ellen

legszebb bűneink

a fájdalom hozzászokik a szívhez
mi pedig kitartunk akár a falragaszok
hogy aztán odalakatoljuk magunkat a hídhoz
és ott maradjunk egymásba rozsdállva
míg a törvényszerűségek végül
lehetőséggé bonyolódnak majd
és önmagunk túlélőiként kitaláljuk egymást
újra hogy a féltékeny álmok záporában
legyen kivel megosztani legszebb bűneinket

[hiénák]

hiénák vagyunk:
egymásra éhezünk...

[egy gondola vár engemet]

egy gondola vár engemet
a sors ím végre rám nevet
szerelmet ad – úgy hiszem –
kígyózva ring a sósvízen
lagunák közt mint szűzi test
ágyban párnák közt fűzni kezd
velencei tükör az ágy felett
az „örökké tiéd” itt átmenet
ilyen halált adj Istenem
ilyen halált adj énnekem
igric legyenek vagy trubadúr
s ha életem bealkonyul
ott essem el én
hol fogytán az erény
– tudom: régen a líra volt a tét
s ez csípte sok dzsigoló szemét
hoztak portékát színeset
mit a tenger csak partra vet
kínálták őket ingyen is
s elérték hogy már mindenik
nő műfalloszt vár
s ezt elharsogják
elharsogják kelettől nyugatig
és jönnek a felajzott Bugattik
s ellep mindent az euro-szemét
és nem maradt utánuk más egyéb
csak holmi unalmas posztmodern zörej
ami nap mint nap újra ránk lövell
valami színekbe zárt
világbazárt
s a Szent Márk téri angyalok
szemében csalfa fény ragyog
ők gyűjtik össze az elszórt álmokat
s a közös bűnt kövesse bár kárhozat
ha sóvárogva végre ránk talál
megadja magát nekünk a halál

P É N T E K I M R E

A kolorizmus lázadásai

O R O S Z Y C S A B A S Z Ü L E T É S N A P I T Á R L A T A

A S Z O M B A T H E L Y I K É P T Á R B A N

Bár a Szombathelyi Képtárban többször is kiállított, a mostani, januári tárlat azért mégis más, az 50. év alkalmából egy nagy szemle szerveződött, címe is van, *Fragmenta silentii*, a Csend fragmentumai. Ha belépünk a terembe, meglep a szinte világító színek kavalkádja, a tüzes, lobogó formák extatikus mágiája, felbomló és mégis formába kényszerített rendje, egyensúlya. Szemmel látható, hogy aki ezeket a munkákat készítette, az elsősorban az anyag minőségét színekben ragadja meg, a tömeg matériahalmaza, ami előtte tornyosul, az elsősorban pirosak és kékek küzdelme, izzása, átlényegülése. Az ecsetvonások szinte maguktól születnek a vásznon, birtokba akarják venni a felkínálkozó sík minden pontját, hogy a forrongó, változó, egymást átható színek valami csodálatos, soha nem volt, misztikus öllekezéssel jelenítsék, ragadják meg a valóság rejtőző, hét fátyollal takart titkait. Gnómok küzdenek szörnyű erőfeszítéssel, heroszok labdázanak világokkal, hogy aztán elnyelje ezt a földön túli erőfeszítést a poklok gyehennája.

Oroszy Csaba születésnapi tárlatán vagyunk, mely arra tesz kísérletet, hogy az általa létrehozott, gazdag, meglehetősen szerteágazó életmű jelentősebb vonulatait valamiképpen felvillantsa, érzékeltesse. Az elmúlt húsz évről lenne szó, a Keserű Ilona mesterkurzusa utáni időszakról. Ám ráadásul nem csak az idő szaladt el, hanem a mester is feladja a leckét, amikor egy-egy téma, lehetőség, ötlet nyomán száguldani kezd fantáziája, és terjedelmes sorozatok alakulnak ki ecsetje nyomán. Oroszy Csaba elsősorban belülről kifelé „dolgozik”: lelki attribútumait festi ki magából, a belső látomás nyeri el valóságosságát, hihető, befogadható megragadhatóságát. S ez a világ: elasztikus. Mozog, villódzik, a legbensőbb szubjektivitásból tárgyias alakzatba vált. Az a bizonyos „szekretizmus”, a festő filozófiai-lelki leleménye, bizonyosan arra utal, hogy a belső látomás, a fantázia terrénuma megörökíti magát a felkínálkozó jelenésekben. Analógikus gondolkodás ez? A belső és külső szinkretizmusa? Vagy az a vele született poétikusság, amiről Supka Magdolna beszél Kovács Péterrel kapcsolatban *A drámai groteszk* című kötetében? A következőket írja: „Olyan ember aligha akad a földkerekségen, aki sohse rágódott volna a hasztalanság teljes tudatában ezen: miért is nem állott meg az idő akkor! – abban egyszeri pillanatban! Ez, mint a sóvárgás östípusának bölcsebbik fajtája, beéri azzal, hogy a vesztett boldogság előttit, a gyanútlanságunk idilljét siratja vissza. Ilyen gyámoltalan helyzetben közelebb érezzük magunkat a művészetekhez, talán mert saját nosztalgiaink lírai jellegében olyasféle pszichikai telítettséget ismerünk fel, ami felment a köznapi gond nyúgá alól... ezzel az ihletettséggé állapotát sejteti meg velünk. Okkal, mert a spontán művészi al-

kotásnak egyik fontos érzelmi indítéka lehet a sóvárgás, ha az... hozzásegíti a művészt, hogy képzeletét és intuíciónál felül, képes legyen irracionális jelenségek érzékelésére is. Az inspirált műalkotásnak egyik sajátos ismérve a költőiség. A poétikai véna, mint a tehetség megkülönböztető vonása, veleszületett hajlam... s ha történetesen festőegyeniségben bukkan fel..., úgy megteremti az alkotó belső látomásaira épülő vizuális világot.” Ez a „poétikusság” azonban kevés. Hisz ehhez – Oroszy esetében – számos racionális elem társul, a konstrukciók kidolgozásának igénye, a teljesség – mondhatnám – hajszolása a maximumig, az önkívület túlzó állapotáig.

En egy alkalommal vonzó eklektikának neveztem működését, hisz Oroszy sokféle hatást összegzett magában. Ott van benne a Keserű Ilona-i zínskála játékos, önfelörlő mágiája, a rejtőzködő, elleplezett figurális, a felbomló valóság rétegeinek kaotikus kavargása, ahogy megleli nyugvópontjait, a kitörő és visszafogott indulat. Ma inkább hajlok arra: a posztmodern peremén keressem festészetének érvényességét. Az a bizonyos fikcionalitás túlbujánzik mindenben, a kolorizmus logikája saját törvényei szerint kezd működni, és mintegy belepi, befonja, körülveszi a valót. S ebből csak „félszemmel, félfejvel” lehet kilátni, kipillantani... A módszer eredője is tisztán, világosan megnyilvánul: a természeti formák átírásában. Akár meglepetést is kelthet, hogy a tárlat fele természeti alapú, inspirációjú. A Piramistölgy-sorozatok, a Göttingeni napraforgók, Sárvári bálák ebből a naturalisztikus élményből táplálkoznak, s láthatjuk: a sűrítés, tömörítés, a valőrök egymásra rétegzése miként hat oda, hogy a *Bokor* egy botanikai látványból színek és formák extatikus kifejezése lesz. Ez a felfokozottság érvényesül a kilencvenes évek képein, ez a dús, átható színorgia, a vízióserű koncentrátumok keresése. Lenyűgöző a *Nagy tölgy* (1994), mely mesés, fantasy elemeket hordoz, szélesen kiterjedő, ágas-bogas látomás, ősvilágba nyúló képződmény, amely messze eltér bármilyen biológiai formációtól. S a figura megjelenése... Többször írtam arról, hogy Oroszy kiváló figurális festő lehetne – de nem az... Ő csak utal, kacérkodik bizonyos tárgyakkal, testrészekkel, azokat variálja, felfokozza vagy leicsinyíti. A *Nagy felhők* sorozaton megjelenik az „átírt figura”, amint a felhőket hajszolja, rendezi. Pszichikus mezők gyermeke, képes erre a rendkívüli feladatra.

Oroszynak van érzéke a nagy méretekhez. Vérében van a monumentalitás. Több ilyen művét láttam, legutóbb a Kortársunk Szent Márton kiállításán, éppen itt, a képtárban. Ebben a kollekcióban is találkozhatunk egy ilyen művel, az *Armageddoni* csatával. A gigantikus üdvtörténeti összecsapás barnás tónusban jelenik meg előttünk, iszonyatos, képzeletet felmúló hősök küzdenek, félelmetes energiák csapnak össze. A három részből álló jelenés sorsdöntő elementumok barbár tusájáról ad hírt, melynek a tétje nem csak a fizikai győzelem vagy vereség, hanem lelki üdvösségünk. Hasonló méretű teljesítmény a *Menekülés Velencéből* (2007), mely a kibontakozás eufóriáját képes közvetíteni. Több nagyszerű festményt látunk 2000 körüli dátummal jelezve. A *Fehér angyal* a felső régiók küldöttjét képes megjeleníteni, a *Beszélgések* a végletes kommunikáció emelkedettségét. A tárlat másik oldala képek, kezdemények, mutatványok hosszú sora. Ilyen a *Kis és nagy röntgenkép fűzője*, vagy a *Grafitti Isten városából* címmel ad kóstolót bizonyos asszociációs terekbe. A Biblia

ihletése több képen is megjelenik. „És minekutána a kenyeret vette, megszegé”, mely Lukács apostolra utal. A „Pecseated be”, János jelenésiből meríti témáját. Utolsó vacsorája profán áldozat, férfias szertartás a szexizmus oltára előtt.

Érdekesek a rejtőző arcképek, szűkített, elleplezett portrék, akár teljes kiállítású ábrázolások. A *Hordozható templomlakók* ennek az érzékenységnek karikatúrisztikus megjelenítése, finom kis reflexiókkal, megfigyelésekkel. *A gnóm* (2014) a torz, alantás kinövés példaszzerű ábrázolása. S a küzdelem a tisztaság, emelkedettség és a lehúzó szándékok között számos képen megmutatkozik. *A megváltás, a Benső kápolna, Egy a minden* ennek a vágnak a megnyilatkozása, az égi szólamok érzékeltetése. Hegyi Lóránd ugyan azt írja az Élmény és fikcióban – igaz, a rendszerváltás előtti időszakra, a posztmodern regnálásakor –, hogy: „Az új művészgeneráció alapélménye tehát ez az alternatívánélküliség, amely ugyanakkor nélkülözi azt a kétségtelenül meglévő pátoszt, ami a negyvenes évek művészeit eltöltötte.” Szerintem a posztmodern tendenciák elhasználódása után visszatér az a fajta „érzéki ragyogás”, amely az újabb festészetünkben megnyilvánul. Visszatér a pátosz is, amely nem csak külső igény, de az új lelkeség elementáris, forma alkotó kreációja. Én ennek a megjelenését vélem felfedezni Oroszy festészetében. Igaz, ez még csak lappangón, visszafogottan nyilatkozik meg, még a „félpillantások” révén, de a fejtartás már megvan, tagadhatatlanul az irány is. Van egy képe, amelynek címe: „A világ dobogó szíve már nem bennetek lüktet” „(2015). Számomra ez a kép éppen azt jelzi, változásra van szükség és lehetőség. A kihívás megtörtént. Az „új spiritulizmus” jelei tűnnek elő a 10-es évek remekművein, ilyen a 2016-os *Fehér portré* vagy *Feloldozás. A Meghívó* teljes egészében ennek az új programnak a képe, bekapcsolódás egy metafizikai vonulatba, amely eltölti Oroszy új festményeit. A barna kabátos, kék nadrágos figura meghívása ennek szól, ennek a „sekrétisztikus” felfogásnak, átlépésnek, a fikcionalitás valóságosságának. Az egyre bonyolultabb, összetettebb képcímek ezt involválják, a hiánynak és az igénynek össze-csengő crescendóját.

Egyik, utolsó időszakban született képcím a következő: „Mikor eljön érted a fátyol, vajon azzá változol-e, amit éltedben elhiszel magadról?” A kérdés nem maradhat válasz nélkül. Küzdelem ez is, a benső kép teljes megnyilatkozásáért folytatott egyéni lázadás, nem reménytelen viaskodás. Értjük a hívást, a „Csillagemberek” szólamát.

Néhány szót megérdemel a festő jelző értékű, plasztikai munkásságának érzékeltetése. Az *Angyal a térben* folyamatosság jele, a spirituális elköteleződés szép, lendületes példája. A kápolna-tervek építészeti víziója, a *Szivárványos Madonna*, a *Lángoló angyal*, a *Nagy angyal* kőfaragványai arról tanúskodnak, hogy Oroszy a térben is tud gondolkodni, a márvánnyal is tud bánni.

Számomra azért is érdekes volt ez a „virtuális” utazás Oroszy képi stációi között, mert a posztmodern pereméről könnyű váltani: bár a „kicsomagolás” még hátra van. De jó szívvel tekinthetünk e lázas kolorizmusra, a tanultságnak és a filozófiai felkészültségnek, a belső igénynek bőségesen van tartaléka. A visszafogott, esendő, olykor kétségbeesett radikalizmus elérheti célját, az elért eredmények alapjáról újabb hódításokat tehet kortárs művészetben.

ALEXA KÁROLY

„A Szentírás nem olyan, mint más könyvek”

A MAGYAR BIBLIA ÉS A MAGYAR IRODALOM

A címbeli állítás háromszáz éves, *Bethlen Miklóstól* való. És – hogy mi is a Biblia? – kérdeznék az Irodalom, ha egy ilyen kérdésnek egyáltalán lenne értelme... De válaszunk azért lehet. A Biblia foglalatja mindannak, ami az irodalomnak is anyaga és tárgya, témája és eszköze. A Biblia – ha eltekintünk attól, amitől nem lehet egy pillanatra sem eltekinteni: a Könyvek könyve üdvtörténeti szerepétől – maga a teljes szókincs, ugyanakkor és ennek megfelelően, a Biblia minden fontos emberi helyzet, kihívás, érzelem és történet gyűjteménye. Egyszerre Isten „igéje”, és az embernek a „szava” – közös nyelv tehát, amin Isten üzen, s amit az embernek érdekében áll megérteni, tisztelni és elfogadni, de a Bibliában az ember is megszólítja Istent, akinek az összes kérdésre érvényes válasza mindössze ennyi: „Vagyok, aki vagyok”. A Biblia egyszerre a kinyilatkoztatások könyve és a talányoké, kristályosan tiszta és mégis rejtélyes, és – egyebek mellett – azért tudja lelki utazásokra hívni az olvasóját, mert a kérdésekre néha távoli szöveghelyeken rejti el a választ.

A teljes Szentírás magyar szavakba foglalójáról, *Károlyi Gáspárról* írja *Németh László*, hogy „ő a szándék, aki magyarul akarta hallani és hallatni Istent, s mert nagyon akarta, hallatta is.” És – folytatja – a Vizsolyi Biblia „nemcsak Isten magyarba ültetett igéje, de egy változatos és kimeríthetetlen költői antológia” is. Tehát mindennemű később irodalmi alkotás forrása, ihletője, témakínálata és zsinórmértéke. A magyar nyelvű Biblia létezése olyan ajándéka a reformáció századának, ami nélkül nincs magyar beszéd, azaz tudatosult magyar sors. A nemzeti élet fundamentuma is tehát. „Nincs egyetlen magyar könyv sem, amely a Bibliához hasonlítható erővel tudná olvasóját bekapcsolni a magyar történelem és sors egységes, eleven láncolatába, mert egyik sem teremthet olyan közösséget olvasóinak sok száz éves tábora között, mint ez”, írja a „Könyvek könyve” magyarul megszólalásának háromszázötvenedik évfordulóján *Makkai Sándor*, és ihletett egyházi férfiúhoz méltó képpel összegezi az Úr és a mindenkori hívő ember bibliás kapcsolatát: „Mint egy aranyvetélő, sző egybe az Isten magyar beszéde (mindannyiunkat) századok hitvallóival, nagy építőivel, tanítóival, gondviselőivel, szenvedőivel...” Ez a magyar könyv természetesen attól érvényes a letűnt és az eljövendő nemzeti századokban, hogy az egyetemesség foglalatja: nyelven túli beszéd is, ami összeköti a bábeli világ embereit.

*

Senki nem becsüli le a gönci prédikátor nagy munkáját megelőlegező bibliafordítókat, a kódexszövegek magyarítóit, aztán *Komjátit*, *Pestit*, *Sylvestert*, *Méliuszt*, a legkevésbé *Heltait*, és talán még a katolikus testvérek is belátják, hogy az ő „*Káldijuk*”

sem vetekedhet hatásosságában a Károlyi-bibliával. (Az elkötelezett katolikus *Babits Mihály* is ezt veszi alapul a Jónás könyvéhez.) Károlyi magyarázatát okkal tesszük macskakörmök közé, „a Károlyi”, hiszen – tudvalevően – már a második kiadásával, a *Szenczi Molnár*-félével megkezdte a maga máig tartó lassú és megfontolt, ám folyamatos szövegmódosításait, úgy hogy nem „erodálódik”, hanem valamiként mégis „Károlyi” marad: irodalmi nyelvünknek összegezöje és első állapotrögzítője, aminek ha a hajlékonyság nem is a legfőbb jellemzője, de az erő annál inkább. A XVI. század legvégének a magyar nyelvtől a biblia rögzítette a későbbi korok nyelve, grammatikája és szóhasználata számára, de folyamatos nyelvi kínálatot jelent századokon át a szóhasználatban és hasonlatokban oly szívesen megnyilvánuló magyar észjárásnak is. És ott tornyosul atyafiságos eréllyel és szeretettel – a Teremtő kérlelhetetlen szigora az egyik, a Megváltó bűnbocsátó szelídsege a másik póluson – az irodalom későbbi művelői előtt, legyenek katolikusok vagy protestánsok, vagy akár bibliás magyar zsidók. És ott van az ünnepekben és ott van a köznapokban is.

*

A Biblia – a konkrét szöveget nézve, természetesen a Károlyi-biblia – több mint négyszáz éve olvasmánya a magyarságnak, de történeteivel, imaformulaival, példázataival, szóhasználatával részese a szóbeliségnek, a kisebb-nagyobb közösségeket összekapcsoló kommunikációnak is. Ha a folyó beszédben valami futó emelkedettséget, netán halvány archaizmust észlelünk, okkal gyanakodhatunk a bibliai örökségre. Legnagyobb irodalomtörténészünk, a partiumi *Horváth János* pontosan fogalmaz: ez a példátlan sikerű munka „máig befolyásolta és régies ízben konzerválta az egész református magyarság vallásirodalmi nyelvét, részben élőbeszédét is..., beletartoznak abba... idegenszerűségei is, melyek a bibliai 'szent nyelvek' örökségeként származtak át reá, s melyeket olvasói ma már csaknem valami ősi, gyökeres magyarság maradványaként hajlandók becsülni.” De a „szállóigévé” vált szavak, szókapcsolatok, sőt közmondások használatakor többnyire eszünkbe sem jut a bibliai örökség tudatosítása, és az sem, hogy ezek esetében nyomozni kezdjünk: vajon a magyar biblia szólal meg itt, vagy a sokszázados magyarföldi latinitás emléke. Két úrnak szolgálni, oldalborda, egy tál lencse, őrizni, mint a szeme fényét, megbélyegzettség, ég és föld között, nincs új a nap alatt, aki másnak vermet ás..., aki szelet vet..., meglátni a szálkát a másik szemében, konkolyt hinteni, kő kövön nem marad, a szem a lélek tükre, bogarat tesz a fülébe, a baj sosem jár egyedül, a vér szava, ár ellen úszni, nem éri fel ép ésszel, vak vezet világtalant – és így a végtelenségig az élőbeszéd formulaiból, amiket gyanútlanul használunk. (*Csizmadia Károly* bibliai gyűjtése mintegy hatszáz idézetet tartalmaz.) Ám ha azt mondjuk-halljuk, hogy manna, Ponciustól Pilátusig, damaszki út, a harag napja, áldozati bárány, elválasztani az ocsút a búzától, egyiptomi sötétség, az vesse rá a követ..., hamis próféta, farizeus, hegyi beszéd, tamaskodik, plántál, kakasszó, vámszedő, atyámfia, gyöngyöt a disznók elé..., ha Isten velünk, kicsoda is ellenünk – akkor bizony már megakadhat a beszéd, vajh' honnan is jönnek ezek a szavak, szólások? Az istentiszteletről? Egy versből, regényből? Viszont ha ezt halljuk vagy mondjuk imádkozva, hogy „lészen eljövendő”, „egy futamatnyi”, „sem azé, aki

akarja...”, „perelj, Uram, perlóimmal”, „isszátok e pohárt”, „bizony elrejt engem az ő hajlékába a veszedelem napján”, „evangyéliom”, „a szeretet hosszútűró...” – akkor biztosan vagyunk abba, hogy ugyanaz a forrás buzog előttünk-bennünk, mint századok magyarjaiban. Idevágó adalékként emlékeztethetünk *Tóth Béla* klasszikus Szájrul szájra címen kiadott szólásgyűjteményére, ami a Bibliából (zömmel a latin „eredetire” hivatkozva) mintegy kétszáz szállóigét szed össze: a bábéli zürzavartól az egyiptomi húsos fazekakig, az aranyborjútól Balám szamaráig és onnan, hogy a nép szava Isten szava odáig, hogy a gyertyát véka alá rejtteni... És jó tudni, hogy a néprajz mennyi példát volt képes begyűjteni a paraszti köznévvé vált bibliai szavakból... *Csúry Bálint*, a remek Szamosháti szótár megalkotója emleget olyan tájnyelvi közszavakat, amelyek a generációs bibliai mesemondásokból csapódtak ki: „gyehenna” (a városnak ama része, ahol a bordély volt), „lázár” (nyomorék és koldus), „manna” (a málna helyett), „pilátus” (vakoskodó, álmos ember). És ugyanő hoz példát arra is, hogy olykor egy-egy ugyancsak „károlyis” szólás lehet későbbi korrekció eredménye. Pl. „a Siralom völgye” – a zsoltórok Vallis lachrymarum-a – *Szenczi Molnárnál* csomósodik ilyen tökéletessé, az őskiadásban kissé terpeszkedően szerepel: „által menvén a víz nélkül való völgyeken”. (*Káldinál* a szintén szépen hangzó, de talán kevésbé zord „könnyhullatások völgye” áll.) *Csúry*, aki egy kis Szatmár megyei református falu szülöttje, azt is fölemlíti, hogy az itteni gyermekek a Bibliából és Zsolnárból tanulták meg a folyékony olvasást.

Ám a magyar nép bibliai „tudásának” alighanem a leglátványosabb dokumentuma *Lammel Annamária* és *Nagy Ilona* gyűjtése és összeállítása, amit Parasztbiblia címmel, azaz szinte műfajalapító eréllyel jelentettek meg, vagy harminc évvel ezelőtt, s aminek súlyát olyan tekintélyek is növelik, mint *Erdélyi Zsuzsanna*, az előszó írója és *Somogyi Győző*, az illusztrátor. Mi is ez a könyv? „Megkonstruált” szövegszerkezet, hatalmas, soha nem létezett kegyes korpusz, aminek minden szava valódi és minden szava utánérzés, alanyi epika, „hamisítvány”. Áhíthatos népköltés és a legszentebb szövegek profán felülírása. Minden mondatában hitbéli elkötelezettség és mesemondás. Hol együgyűen utánoz, hol önfeledten szabad, profán és frivol. A magyar népi apokrif, amiről soha senki így-egyben nem tudott: aminek darabjai hol innen, hol onnan bukkannak elő, nem számít, ki katolikus, ki protestáns, ki várvidéki, ki erdélyszéli magyar. Ezek a kistörténetek szerveződtek össze egy pszeudo-szentírássá. Ahogy a Biblia a kultúratorténét műfajilag legszínesebb „antológiája”, s erről maga „mit se tud”, úgy a Parasztbiblia kitalálói és továbbmondói a legkevésbé se törődnek azzal, hogy most éppen ima szól a szájukon, példázat, mítosz, spirituális vagy kacagtató anekdota. (A kiadvány elő- és utószava figyelemre méltó alapossággal vázolja föl azt a nehezen meghatározható terrénumot, ami a bibliai kánon valamint az apokrif iratok és a folklorizálódó szövegek között terül el, s amiből a „parasztbiblia meríteni” tudott.)

*

És mindezek mellett örömmel észleljük, ha az irodalom is tanúskodik eme szellemi-lelki-nyelvi kincstár elevenségéről. *Jókai Mór* kikezdzhetetlen könyvcíme, A kő-

szívű ember fiai, Ézsaiásra megy – alighanem önkénytelenül – vissza, *Arany* szatírájában, A poloskában a „légió” szó Márk és Lukács evangéliuma nyomán kerülhetett a költő tollára, a „Kiáltás város!” viszont biztos, hogy tudatos allúzió *Szabó Magdánál* (Ézsaiás), amiként *Móricz* halhatatlan regénycíme, a Légy jó mindhalálig (Jelenések könyve) is. Ám az, hogy pl. *Kosztolányi* szép vallomása, a „Van már kenyerem, borom is van” tudatos rájátszás-e a Bírak könyve vonatkozó helyére, abban már nem lehetünk biztosak.

Az irodalom és a népelet mint a biblikus szellemiség hordozója... – álljon itt négy rövid irodalmi példa. Mint négy kiélelt kép a nyomorúságos magyar félmúltból. De lehetne akár negyven is, vagy még több.

Szabó Dezső másfél évvel éhen pusztulása s egyben a második világháború vége előtt fejezi be emlékiratát: Életeim cím alatt. A kolozsvári gyermekkor felnövesztő csodái mögött ott a család folyamatos szegényedése és a szerepjátszó kor üres pátosza, nótás nyomorúsága. Árpád nevű fivére egy árokban végzi, amikor még nincs negyven éves. Csodás küllem, csupa tehetség, de „elficamodott lélek”, akaratgyengeség, lustaság, alkoholizmus, lopás, eltűnés. Míg egyszer egy éjbe nyúló estén ott áll az ajtóban mozdulatlanul, elmondhatatlan látványként, az elmúlt évek „nyomor-bozótjában”. „Anyám kivitte Árpádot a kamarába, hol mindig egy kész vetett ágynemű volt számára. Anyám még vagy két óráig fenn volt. Mindegyre megjelent: ételt, forró feketét, mosdóvizet, szappant, tiszta ruhákat vitt a tékozló fiúnak. És a fekete táblájú bibliát... Apám hegedült belevesző szilaj bódulással.” Tehát a Biblia: ha „dobzódba” eltékozoljuk is magunkat, mindig ott lehet valahol mellettünk utolsó fogódzóként.

Örkény István: A 137. zsoltár. Életkép a második világháborúból, a front mögül – erdőirtást végző munkaszolgálatosok. Ez egyikük haldoklik a hevenyészett műtőasztalon, meztelenül, remény nélkül. Talán zsidó, talán nem. Felül és halkán elmond egy verset, egy „nem közönséges verset”, ez a 137. zsoltár, „annak is valamilyen régi református fordítása”: „Babilonnak vizei mellett ültünk, és siralommal, Sion emlegettünk. / Hegedűnket azon a földön fűzfákra függesztettük...” Ez a vers Károlyinál – az 1803-as kiadásban – így kezdődik: „A Babilonnak folyóvize mellett ott ülünk vala, és sírunk vala; mikor megemlékeznénk a Sionról. / A fűzfákra felfüggesztjük vala hegedűnket...” (És ne feledkezzünk meg az újabb magyar költészet egyik legelhíresültebb darabjáról, *Gergely Ágnes* 137. zsoltáráról sem, amely az évezredes zsidó panaszt a magyar nemzeti verskánon – ha van ilyen – megvalósítójával, *Arany János*-sal köti össze.) Tehát a Biblia szava: az életen túli helytállás beszéde.

Csoóri Sándor, a valahai pápai diák, mondja egy interjúban tíz évvel ezelőtt: „amióta tudok ’tájékozódni’ a Bibliában, nagyon gyakran előveszem. Verseimben Jeremiás próféta nagyon sokat szerepel. Jób szintén. Aztán különösen is mindazok az ószövetségi nagy alakok, akik saját népükkel-nemzetükkel ugyanolyan harcban voltak, mint amilyenben a magyar írók általában.” Egy fotóalbum ajánlójából: „Könyvek helyett történetek vették körül, a családi legendárium szerint haldokló nagyanyja lökte az irodalom felé, és a régi életformától minél messzebbre, amikor az újszülött

feje alá csúsztatva gyűrött és megsárgult Bibliáját: 'az új sarj írástudó legyen. A tudásé és a törvényké...' Tehát a Biblia: az írás. Azaz: írástudás és törvénytudás.

Csalog Zsolt Parasztrehány című könyve a hetvenes évek egyik legjelentősebb alkotása. Egy alföldi parasztszony meséli el benne az életét: a mondatokat a magnetofon rögzíti, a mondatok összességét a regényes írói elhivatottság. Muharos Bálintné János fia – Angliába kerül 56-ban – „Nem tudom máig se, mír ment el János..., tán csinált valamit Pesten...” – onnan küldi leveleit a szüleinek, meg a csomagokat, amiket itthon kiárulhatnak, villanyszámlára meg egyebekre. Kakaó, füge, borotvapenge, ruhaszövet, egy nadrág (a zsebében tűzke), nejlonharisnya, bors, kendők, effélék. Itthonról levelet kap, de a borítékban van más is. „Tudatom, hogy eddig 3x kaptam a zoltárból egy-egy részt és nagyon örültem neki jó olvasgatni és énekelni néha. Tessék küldeni Édesanyám tovább...” Majd: „Éppen most rakosgattam össze a zoltárokat már fele körülbelül itt van ha itt lesz mind az egész, szépen beköttetem...” Tehát a Biblia (ha olvasva, ha énekelve) az örök haza palackpostája a mindenkori bujdosásban.

*

A XVII. századtól szinte észrevétlenül folyik a magyar Biblia térhódítása a háborúktól, természeti csapásoktól, felekezeti ellentétektől, politikai viszályoktól sújtott országban, azaz a vigasz érvényes szavait és példázatait kereső lelkekben. Olyan férfiak segédletével, mint *Szenczi Molnár Albert* (akinek Psalteriuma adja a másik nagy korpuszát a mondható-énekelhető isteni igének), valamint *Tótfalusi Kis Miklós* és *Komáromi Csipkés György*. (A zoltár és a zoltárok éneklése akár különálló fejezeteként is számon tartható a magyar művelődés történetében, de semmi nem indokolja, hogy mellőzzük, ha az „egész” Biblia jelenlétének századait szemléljük.) Irdatlan kutatómunka volna számba venni ennek a századnak, majd a következőnek az írásbeliségében azokat a motívumokat, témákat, formai hagyományokat, stiláris emlékeztetőket, amelyek a bibliás elkötelezettséget dokumentálják. Mindazonáltal egy-két jelentős prózai alkotás így is fölhívja magára a figyelmet, azt előrebocsátva, hogy esetükben nincs, nem lehet szó belletrisztikáról; köztudott, hogy az esztétikai igény és a fikcionalitás hiánya a hagyományos történeti vagy konfesszionális elbeszélő formák között tartja még ezeket a jelentős munkákat.

A versek áttekinthetetlen tömegének meghatározó hányada él a bibliai hagyomány ilyen-olyan elemeivel; tudjuk, a rekatolizáció és a protestáns felekezeti emancipáció korszaka ez. Rengeteg a kéziratossá válnak a vallásos könyörgés, a dicséret, a zoltáros bűnbánati darab, a halotti búcsúztató, egyes bibliai történetek megverselése, ami vagy a nyomtatás felé, vagy a folklorizálódás irányába fordul majd. (Csak közbevetőleg: különös kedélyes példákkal szolgál pl. a kollégiumi költészet, mint afféle speciális „közköltészeti” forma- és műfaj-együttes majd a felvilágosodás korában. Jákob és a „szakállas Kanahán megöszült főpapja”, Dávid és Betsábé, Jónás és Salamon, Nive és a Példabeszédek, Szent Péter, sőt a Seregek ura stb. ott hemzsegnék mint blaszfémikus „emlékeztetők” a jóvérű diákhumor verses dokumentumaiban, egy fürdőző leányzó mint a „Bethesda angyala” ábrázolódik... Sőt a „Tóbiás kutyájával” nem áttal

a kálvinhitű ifjú a katolikus Bibliára is utalni, hiszen a „deuterokanonikus” Tóbiás könyvét a protestánsok apokrif szövegnek ítélik. *Csokonai* bizvást ebbe a körbe sorolható verse, a Rút ábrázat s szép ész érzéki kisenciklopédiája az ironikus biblikus utalásokat: „Lélektelen szép test és pengő cimbalom”, „Ilyen volt a Jónás féltésű tökje”, vagy „Szép Absolonnak” szólva: „Frizérozott hajad hosszan fedi nyakad”). Százával születnek a zoltárparafrazisok és bibliás motívikájú gyülekezeti énekek ebben a két században és a „jeremiádok” is szinte önálló epikolirai műfajjá válva zengik a „magyar Sion” keserveit; s a „jajos” énekek szinte észrevétlenül fordulnak a XVIII. század honsírató-bujdosó költészetébe. Elmondható, hogy a Biblia nyelve ekkor válik a nemzeti-lírai köznyelv meghatározó vonulatává.

*

A Biblia beépülésére a költői köznyelvbe, a költői szóhasználatba számtalan spontán formában jelenik meg, ami azt jelenti, hogy a neves (pl. *Petrőczy Kata Szidónia*) vagy névtelen szerzők köztudottnak veszik: közönségük ugyanabban a műveltségi térben él, ahol ők. Nem kell magyarázkodni, forrást idézni, ha *Bocskait* vagy *Bethlent* „keresztyén Gedeonként” nevezik meg, ha a bajból való megszabaduláshoz Jónást és Dánielt említik argumentumként, és az is természetes, hogy a rabságba hurcolt prédikátorok sorsa egyszerre hívja elő Siont, Rákhelt, a fenevadat jövendőelő Páth most, meg a „hátra vert” fáraókat. Megjegyezhető, hogy a gályarab prédikátorok sorsa, „halálra sententiáztatása” majd csodás megmenekülése, és maga az ellenség közötti zoltáros kiszolgáltatottság alaphelyzete, valóságos nemzeti toposszá vált a XVII. század végszakasza után, a művek a maguk súlyos biblikus hivatkozási hálójával egyetemben. *Kocsi Csergő Bálint* Kősziklán épült ház ostroma című latin nyelvű munkája *Bod Péter* magyarításában olvasható, s már a címe is utalás Máté és Lukács egy-egy közismert helyére. *Szabó Lőrinc* Tücsökzenénéjének emlékezetre méltó 110. darabja mellett (A gályarabok szobra), „ami van / emberség bennem, mind abból fakadt, / hogy sirattam áldozataidat”, említhető anekdotikus apróság, hogy *Jókai* csodapolgárának, Berend Ivánnak egyik őse is gályarab prédikátor volt, s hogy két jeles nőíróknak a XX. század második feléből, *Nemes Nagy Ágnes* és *Szabó Magda* is gyakran hivatkozik gályarab őseire, mint a hitben való megállás lelki támasztékára, de az igazán jelentős megidézése a kornak és a prédikátorok „babiloni fogságának”, az *Moldova György* hajdani, hajdani – regénye, a Negyven prédikátor. Ez *Kocsi Csergő* memoárjának modern átirata, amely nemcsak a tárgy feldolgozásában, hanem az előadás modorában is hű az eredetihez. Természetesen a biblikusságban is. Ő is utal Páthmosra, idézi a Jelenések könyvéből a „Láttam egy oltárt...” kezdetű szakaszt, utal Pál apostolra, előveszi Jeremiást, a 86. zoltárt stb. Értelemszerűen a Károlyi-féle fordítást használva mindehhez.

A Biblia állandó jelenlétét a mindennapi életben az ismertebb kismestereknél az is mutatja, hogy magától értetődő náluk egy-egy szöveg újrafordítása, különösebb műköltői ambíció nélkül, esetleg csak ajánlatként gyülekezeti felhasználásra. Ilyen például *Fazekas Mihály* 127. dicsérete, *Ráday Gedeonnak* a „XV. Soltár szokott nó-tájára” szerzett parafrazisa, *Földi János* tucatnyi fordítása és töredéke, Mózes 4-től, Hóseáson át Sámuel 2-ig. *Pálóczi Horváthtól* nagyon gazdag anyag hagyományozó-

dott tovább, amelyben a gyűjtések darabjai mellett saját Énekek éneke átköltések éppúgy vannak, mint ma is templomi használatban lévő dicséretetek (L. Református énekeskönyv 324., 331., 332., 369., 375.)

A Felvilágosodás és a Biblia vagy általánosabban a felvilágosodás és a bibliai protestantizmus kapcsolata – spirituális értelemben – se gazdagnak, se alaposan feldolgozottak nem mondható (ide értve a komoly református kapcsolati hálóval rendelkező *Bessenyeit* éppen úgy, mint *Csokonait*), a „jellegét” – a hit, a nyelv, a családi hagyomány, az esztétikum, az antidogmatizmus, a felszabadult ízlés sajátos, szinte frivol elegyét – illusztrálandó, álljon itt egy idézet *Kazinczy Pályám* emlékezetéből. Kelet-magyarországi kisúri életkép a Felvilágosodás századából. „Atyám a legreligiózusabb ember vala, akit képzelhetni; meleg tisztelettel vonattatott mindaz felé, ami szent, ami jó, ami nagy. Reggel velünk, estve mindig cselédjeivel, ha felekezetéhez tartoztak együvé végzé el imádságát, estve zsoltárt is énekelve hozzá, mint atyja s nagyatyja... A kézsmárki tót deák bennünket a német nyelv tanulásába egy képekkel gazdag biblia olvastatása által vezetete, s én történetből Esaiásnak valamely részét olvastam meg a kép mellé. Elragadtatva érzém magamat a próféta munkájának poétai szépségei által, és mivel a nyelvet nem értém, ahogyan illett, kivettem az atyám magyar bibliáját, s most éjjel-nappal a prófétákkal mulattam magamat, míg az Apokalipszis eliszonyítja, Atyám örülve látá, hogy nyomdokait járom, s a Pál leveleit adá kezembe; de Pált én olvasni soha nem tudtam. Eltolt az iskolás hidegség. Ellenben az Újtestamentum históriás könyvei, s még inkább amit az Óban találtam, még a *Hübner* gyilkoló előadása mellett is kedves olvasásaim maradt, szinte öreg napjaimig.”

*

Ha a kivételesen érzékeny és hitének mélyen elkötelezett – barokk – személyiség olyan helyzetbe kerül, vagy olyan cél érdekében kényszerül a tollhoz nyúlni, amikor alkata minden energiájára szüksége van, akkor a Biblia lehet számára az utolsó támasz. A XVIII. század két nagy emlékirói teljesítménye, a *Bethlen Miklósé* és a *Bethlen Katáé* jól példázta ezt. Olyannyira, hogy a XX. századi magyar reformátusság egyik legjelentősebb írója, *Németh László* a kancellárról remek esszét, „árva” Katáról meg színdarabot írt. (Utóbbi főhőse lesz az – akkor még – erdélyi *Kocsis István* monodrámájának is.)

Bethlen Miklósról túlzás nélkül kijelenthető, hogy ő a „legbibliásabb” író-politikusa (és egyik legtisztább lelkű férfinja) a magyar századoknak. Az „egy bizony örök Isten nevében” fog hozzá élete leírásához bécsi börtönében, s már a második mondatban ott a hivatkozás a Zsidókhoz írt levélre és Jeremiásra. S az Előljáró beszédnek első öt szakaszában, mintegy tucatnyi lapon kb. ötven bibliai hivatkozást illetve idézetet lehet találni. Citátumai jórészt latinok, ami azért természetes, mert nem sokon múlt – mint közli –, hogy a memoárt is ezen a nyelven írta volna meg. (Hasonló módon idézi – hol latinul utalva, hol magyarul kivonatolva – a Bibliát *Tótfalusi Kis Miklós* Mentsége is. Ő műve végén pl. egy supplicatiójára hivatkozik – „a véghetetlen és igen káros tekergést elunván –, és itt – kérvénye impurumában – magyarul adja meg a bibliai helyeket, amikre hivatkozni kényszerül.) „Kívántam tanulni – írja tehát

iskoláztatása kapcsán Bethlen – valamikor lehetett, olvastam, még vadászó napjaimnak estvéin is, kivált a bibliát.” Kapcsolatát a „Könyvek könyvével” emlékirata híres passzusában így összegezi: „Vitézi, hadi állapotra is vágódtam ifjantan... A tudományok dolgában kivált a theologicum, mathesis és historicum studiumra és az olvasásra nagy inclinatióm volt; az egész bibliát ifjantan minden esztendőben egyszer általolvastam ab anno 1661 usque ad annum 1684, azaz huszonzháromszor rendesen, kezdetitől fogva végig, és azt mindenkor születésem napján 1-a septembris kezdettem, s akkorra el is végeztem hiba nélkül, sem út, sem vadászat, sem tábor azt el nem bontotta, hanem osztán a német üdöbéli sok deputatio, comissariusság, tanács és egyéb szörnyű gond és elvonattatások; de azután is együtt-másutt való forgatása s olvasása felette kedves volt, rabságomban pedig egyetlen egy kenyere volt lelkemnek, azzal élek máig; azt is adom tanácsul gyermekemnek, hogy minden könyvek felett olvassa, szeresse a bibliát, szintén úgy, mint én. És azt tanulja meg mind ő, s mind más akárki: hogy a szentírás nem olyan, mint más könyvek, melyet ha mikor az ember elolvas először, mint újság kedves, mulatságos, de azután minél többször az ember olvassa őket, annál inkább megúnja. Ellenkezőleg vagyon a biblia. Első olvasásra, bizony úgy tetszik, sovány, de minél többször olvasod, annál ízesebb, csakhogy olvasd imádsággal, ahol nem érted, magyaráztasd meg tudós emberrel, és a paralellus locusokat keresd rá; megládd bizony igaz Zsolt. 19: 8. 11. (Azaz: „Az Úrnak törvénye tökéletes, megeleveníti a lelket; az Úrnak bizonyosság tétele biztos, bölcsés teszi az együgyűt” stb.)

Bethlen Miklós unokahúga, *Bethlen Kata* az erdélyi „szigetlet” emblemikus képviselője, akinek önéletírása – talán lejegyzője szándéka ellenére is – a mind uralhatatlanabb vallásos szenvedély, irodalmunkban szinte példátlan hőfokú, megörökítése. (Tudjuk persze, hogy ennek az indulatáradatnak a megnyilvánulási tere az írókamra és imádságos szoba magánya – életében jól megfért a mindennapi dolgok intézésével, nemes közéleti buzgólkodásával.) Egy szűk és mind beszűkültebb sors és tudat csak a mélybe és az elragadtatás magasába képes kitörni. Mit sem törődik a műfaji egyenműséggel: emlékező passzusait imákkal és levelekkel váltogatja. De a keze ügyében mindig ott van a Károlyi-biblia. Hol idézi a pillanatnyi helyzetéhez, illetve pillanatnyi mondandójához vágó bibliai helyeket, hol meglelésszik csak egy-egy „hívószó” beleszövésével a szövegmenetbe. Művének előljáró beszéde bizonyágtétel Isten mindenhatóságáról és bölcsességéről. Amihez mi mást hívna érvként, mint Isten szavát? „Az Istennek bölcsessége mélységes, meglábolthatatlan, utai megtudhatatlanok; ítéletei végére mehetetlenek...” És: „Az Isten beszédében bővségesen találatnak erre világos példák...” És azonnal idézi szóról szóra azt a két jellegzetes helyet, amelyben Isten azokat „látogatja meg szorosabban”, akik közelebb vannak hozzá: 3 Mózes 10. 3. és Zsidókhoz írt levél 10. 6. Ezzel pontosan – s alighanem tudatosan – meghatározza a maga „keresztviselésének” spirituális mögöttesét. Mindenesetre hivatkozásainak zöme egyszerű utalás, biztos benne, hogy feltételezett olvasójának ez is elég. Amikor a maga kikényszerített „közösködését” említi a katolikusokkal, odaveti, hogy „micsoda szoroson megparancsolta az Isten az Izrael népének, hogy a kannanésusokkal

sógorúságot ne szerezzenek.” Tudja, hogy nyilvánvaló: mindenki ismeri Mózes első könyvét. Vagy egy imádságban: „mondjad ezt szegény lelkemnek mint Zákéusnak” – Lukács evangéliuma. „... bízom erősen, hogy a Sarepta-béli özvegygel nékem is kiszolgáltatja az én Istenem a kevésből az elegendőt” – ez Illés próféta menhelye volt, mint arról a Királyok könyve tudósít. „... Jonathánt a vessző végén megkóztolt mézcskével megújította” – Sámuel első könyve. S előfordul, hogy szó szerinti pontossággal idézi a bibliai helyet, de nem érzi szükségét hogy jelezze: a talentumot elásó gonosz szolgáról Máté apostol tudósít.

*

A magyar nemzetpolitika, kultúra, művelődés és irodalom alighanem legnagyobb alakjait felvonultató százada, a XIX., aminek végpontjain talán *Kölcseyt* és *Adyt* kell látnunk, miközben vívta harcát a nemzeti emancipációért és a társadalmi igazságosságért, hol zajosabb, hol csöndesebb küzdelmét hozta a hívó és az észelvű világgépnek is, a bibliára hivatkozó szellemnek és magatartásnak és vele szemben az auklarista-liberális eszmerendszernek. Mind kevesebben vannak azok, akinek életeszményeit és mindennapjait a keresztény-keresztyén létszemlélet határozná meg. A hit helye a templom, az iskola, esetleg a család élet, állítja, ha nyíltan nem is túl hangosan, a szekularizálódó közszellem. A biblia azonban továbbra is „használatos” lehet az irodalomban éppen úgy, mint a politikai retorikában. Sajátos ellentmondás, hogy a deszakralizáció abban a korban erősödik fel, amikor a biblia valóban a közműveltség alapja lett, mint – természetesen állandóan korrigálendő – nyelvi kánon, mint a szép-irodalom megújításának, illetve költői fölerősítésének eszköztára és mint a nemzeti kulturális meg politikai hagyomány példázatokkal szolgáló fundamentuma, egyszóval mint hivatkozási alap. A bibliai műveltség természetes eleme lett a nemzeti kultúrának, a társadalmi helyzettől függetlenül, legfeljebb a használt biblia nyelve, illetve a fordítás teológiai elkötelezettsége jelentett némi különbséget. A magyar irodalom egészére nézve azonban aligha vonható kétségbe ezen a téren a Károlyi biblia vezető szerepe továbbra is, már csak azért sem, mert legnagyobb íróink zöme a „reformata ecclesia”-hoz tartozott – *Kazinczytól és Kölcseytől Aranyig, Jókaiig, Keményig, Tompáig*.

Kölcsey költői és teoretikus, sőt politikai életműve is enigmatikus jelentőségű ezen a téren, tehát ha csak a bibliához is kapcsolódó „teologizálásra” szűkítjük figyelmünket: egyszerre összegez és az új kor mentalitásának megnyilvánulása. Ifjan elkezdett és érett férfiként befejezett *Töredékek a vallásról* című esszéje hiteles képet ad a XIX. század elejének ama szellemi irányáról, amely a legjobbaknál szinte a teljes században jellemző lesz: a hit kérdéseinek megítélésekor radikálisan hátrítják a „teológiai partikularitás” hagyományos kereteit, s helyettük a „világosodás” morális emelkedettsége lesz a döntő. *Kölcsey* alapműve jöllehet több helyen is citálja egyfelől hely jelölés nélkül, tehát mint a közműveltség természetes példaanyagát a Szentírást (Máté 28. 19., Lukács 18. 22. rövidítve stb.), másfelől pontos utalásokkal téve ezt (l. a hitről való bizonyágtétel esetében kilenc újszövetségi helyet emel a szövegbe), a reformációt is besorolja a világtörténet azon eseményei közé, amelyek a megosztottságot a „vallásbeli

tűrhetetlenségig” fokozták, s az evangéliumi szeretet helyett az erőszakos kirekesztést is vállalták: „A gondolat: ’egyedül ezen hitben van idvesség’ az emberi romlott szívből ezer rosszaknak, ezer iszonyító történeteknek kútfejjé vált.” (Egyik *Kazinczyna* írt levelében: „visszattem magamat a reformationnak vérengző korába s mindazon irtóztató eseteket végig futván elmémmel, azt kérdeztem magamtól, mi jobb? a gonoszt elszenvetni-e vagy jó után újabb gonoszokon keresztül törekedni?”) Utolsó nagy erkölcsfilozófiai művében, a *Parainesis*-ben – noha tagadhatatlanul áthatja azt az evangéliumi morál – nyoma sincs a bibliás szöveghagyománynak.

Ezzel szemben lírai életművének két szembeállítható véglete nyílt, s szinte rafinált „engedmény” a bibliai üzenetnek. Mindkét vers ugyanabban az évben készült. A *Vanitatum vanitas* a korai romantikus pesszimizmus alapverse, s mint ilyen idézi meg a XVI. századi reformáció ótestamentumi szigorát. A létezés és minden emberi törekvés hiábavalóságát részletezi gazdag magyar és egyetemes történeti ismeretanyag felsorolásával. A cím, valamint a kezdő és záróstrófa utolsó sora a *Prédikátor* Salamon könyvéből való (1. 2., 12.10. stb.), de a tartalom nélküli üresség, a tünékenység és a látszatvilág metaforáinak (pára, bolygó fény, harmat, buborék, gőz, lepkeszárny, sóhaj stb.) legtöbbször megtalálja a maga párhuzamait (főleg) a *Zsoltároknak*, *Ézsaiásnál*, *Jeremiásnál*, a *Példabeszédekben*. (A verset majd kétszáz év múlva újrajrja – ószövetségi indulatait felerősítve – *Orbán Ottó* és a „hiábavalóság”- „hiába-valóság”- „hiába valóság” szójátékos különbségtévesztésével majd *Veress Miklós* él egyik korai, egyébként a barokk katolikus *Nyéki Vörös Mátyásnak* dedikált, versében. És ott „a vers” a „hitehagyott” – emlékezetre érdemes – kommunista költőnél, *Benjámin Lászlónál* is.)

Kölcseyre már alighanem ráillik a később *Jókait* erő minősítés, a „kálvinista aufklarizmus” és mégis ő az, aki a magyar biblikus hagyományt a leghatásosabban összegezi egyetlen versben, a *Himnuszban*. Az Istenhez szólás, azaz az ima, mint lírai szerepvállalás a műfaj és indulatmenet meghatározója és ez a szöveg minden pontján kapcsolódik az ó- és újszövetségi előzményekhez, és így a magyar XVI. századi protestantizmus nemzetkarakterológiai hagyományaihoz. Biblia és nemzeti önismeret példátlan egysége ez a vers, amivel szinte bibliai szöveggyűjteményt lehetne párosítani. Kezdve Isten megszólításának zsoltáros példájától, a „szószóló” szerepének előzményeiig Mózesnél (2 Mózes 8. 28.), Jeremiásnál (21. 2.) Ámosnál (7. 2.), a Jézus Krisztussal való azonosításig (1. János 2. 1.); az első versszakban „ott van” 5 Mózes 28. 2-6. és a 35. zsoltár; s nincs olyan kulcsszava a versnek, ami mögött ott ne lenne az Ó- és az Újtestamentum: Isten, áldd, bőség, védő kar, ellenség, hazát nyerni, ért kalász, rabság, tenfiad, bűn, vérözön, nyíl, magzat, harag... És folytathatnánk illusztrálva azt, hogy a Károlyi–biblia olyan nyelvi összegezés és kánon, amiben szétválaszthatatlan elegyet alkotnak a magyar szókinccs alaprétegének elemei és azok a kifejezések, fordulatok, amik a XVI–XVII. század nyelvének spirituális rétegét örökítik át a századokon. Anekdotikus elem az a jelentéstani vita, ami oly groteszk módon éppen a Rákosi-korszak legsötétebb éveiben ment végbe a nyelvészeti szakajtóban. A kérdés az volt, hogy a vers 3. sorában „feléje” vagy „föleje” a helyes olvasat.

(2 Mózes 6. 6., 5 Mózes 4. 34., János 12. 38., Apostolok Cselekedetei 13. 17. stb.) A biblia nem ad megfellebbezhetetlen választ, ám egy korabeli sajtó tudósítást a nyelvész szakmának is el kellett fogadjon végső érvként. A Szabad Nép 1952. február 24-i száma tudósít a honvédelmi miniszter-helyettes beszédéről a Szovjet Vöröshadsereg 34. születésnapján: „Mi magyarok a legtöbbet kaptuk a Szovjet hadseregtől, amit egy nép csak kaphat. Leverte kezünkről a rabbilincset, s helyébe a szabadságot adta. Erős védőkarját tartja felettünk, hogy megizmosodhassunk.”

*

Stílszerűen szólva: *Cs. Szabó László* az emigrációban (a „bujdosásban”) *Arany János* „a mi Töránknak” nevezi. És való igaz, bárki is próbálja meghatározni a magyar nemzetkaraktert vagy a magyar nyelv „jellegét”, óhatatlan, hogy ne *Arany János* műveiben és magatartásában találja meg a legfontosabb példákat. És őt említi elsőül mindenki, aki a magyar szellemiség és kultúra biblikus mélységeibe óhajt betekinteni: nála minden egybevág – a társadalmi helyzet, az ízlés, az iskola és az önművelés sajátos szerkezete, kisközösségének vallásos és morális elkötelezettsége, s alighanem még arra a felvetésre is bizonyíték lehet, mely szerint az alföldi magyarságnál a kálvinizmus ótestamentumi meghatározottsága azért oly erős, mert összekapcsolódik a pogány hiedelemvilág mélybe húzódtott emlékeivel. (A Toldit éppen úgy rokoníthatjuk a bibliai Dávid hőstétével, mint egy keleti táltostörténettel.) Egy századelős református kollégiumi értesítő ezzel a pátosszal fogalmaz: „Mint Achillest a Stix folyóba Thetis, úgy főröszttötte őt – Aranyt – naponként kegyes édes anyja abban a vízben, mely a Szentírásban csörgedez, s mely a lelket sérthetlenné teszi...” (Tudjuk, kevés költőnk volt oly sérülékeny lelkületű, mint ő...) Számtalanszor idézték gyermekkoráról tett vallomását: „...az ének és a szentírás vonzóbb helyei lettek első tájja gyöngye lelkemnek...” és „...a bibliának nem maradt része olvasatlan, kétszer, háromszor is...” És – mondhatni – egész élete kálvinista körökben zajlott, a családi, baráti, kollégialis együttlétektől az akkori Akadémiáig (amelynek kálvinista vezérlete még azt is jó néven vette volna, a korabeli bon mot szerint, ha az esztergomi érsek és a pestbudai főrabbi is reformátusok közül választott volna ki...). *Arany*nál a biblia tudása a lehető legtermészetesebb rétege a műveltségnek, olyannyira, hogy soha nem kell hivatkozni vele, és éppen olyan fesztelenül emel verstárggyá szentírási alakot, ahogy hagyja, hogy szavai közé beszivárognak a szent helyek szövegüzenei. *Pollák Miksa* rabbi komoly monográfiát szentelt ennek a témának (ahogy *Tompa* és *Madách* bibliai kapcsolatainak is). Példák tömegét idézhetnénk ez alkalommal is. A Ráchel mottójaként pl. meg is adja a forrást: Máté 2. 16., 18., a Fiamnak ki is emeli az idézetet: „Lelj vigasztalást a szent ígében: / 'Bujdosunk e földi téreken.’” (A számtalan szóba jöhető példa közül: 1 Krónika 29.15., 39. Zsoltár 13., Zsidókhoz írt levél 11. 13.) Az első lopás első sora: „Ki ruházta fel a mezők liliumát?” – Máté 6. 28. (Talán még az sem véletlen, hogy ez a népnevelő-moralizáló kistörténet abból az evangéliumi szakaszból veszi az argumentációt, amelyben az Úr imádsága található.) A Széchenyi emlékezete említi Lót (1 Mózes 19. 26.) asszonyát és Kaint (1 Mózes 4. 1.) és macskakörmök közt idézi Hóseás prófétát (4. 6.): „Elvész az én népem, elvész – kiálta –

/ Mivelhogy tudomány nélkül való.” A Rózsa és Ibolya is spontánul írja le a magyar közszóvá vált újtestamentumi nevet: „Ne feledkezzenek a szegény Lázárrul, / Mint elfelejtkezett Rózsa Ibolyáru.” – Lukács 16. 19-25. A Domokos napra a szülői iránti szeretet hangsúlyozásával emlékeztet a Máté 15. 4-re. Van, aki még a Katalin „Szemem világa volt a lány” sorhoz is odailleszti Máté (5. 29.) és Márk (9. 47.) apostolokat, s olyan szakolvasó is akadt, aki a Buda halála fejedelemsasszonyi viszályában Rákhel és Lea konfliktusát látja újraéledni. (1 Mózes 30.) És így a végtelenségig.

Mégis és mégsem – a lényegét alighanem a jó emlékezetű *Karácsony Sándor* fogalmazza meg: „*Arany Jánosnak* a biblikussága falusi és népi eredetű... Nem külsőképpen, azaz bizonyágtévő vallásosság ez, és nincs is benne a megtérés és újjászületés szenzációs mozgalmassága sem. Ősöktől reászállott örökség ez és magától értetődő... Képzeletvilága és erkölcsi felfogásai (is) gazdag bibliai elemekben.” Hitvallás helyett az erkölcsös életvitel követendő parancsa, transzcendencia helyett mély hagyománytudat, a spiritualitással szemben a tragikus létfelfogás állandó kísértése, egy olyan rejtelkedő egzisztencializmus, amely nem tapogatózik Jézus felé. Mi sem jellemzőbb, mint az az általa is említett verstörténeti tény, mely szerint a Családi kör *Burns* Szombat estéjének egészen közvetlen hatására íródott, ám ő az ihlető protestáns áhítat felől inkább a patrióta közhangulat irányába mozdította a verset.

*

Azt tartja a fáma, hogy az a komáromi ház, ahol *Jókait* megkeresztelték, a vallásüldözések idején a reformátusok titkos találkozó helye volt. Az író vallásosságának, az eklézsiához való kötődésének ez az életrajzi adalék akár jelképe is lehetne. Jókai számára a reformátusság a magyar múlthoz való kötődés családián bensőséges keretét jelentette (életében Komárom után jön Pápa és Kecskemét – csak ezután Pest, meg a nagyvilág): gazdag magyar nyelvet, bibliás műveltséget, a zsoldárok ismeretét, elemi közös tudást tehát, ide értve az erős normakövetést is, a hazafias kitartás és a hit megtartásának hősi emlékeztetőit, azaz: a szilárd közéleti morált, alakokat is, akik mindezt képviselik tehát, történeteket, értékeket és százados rítusok emlékét. Vallásosságának jellege a liberális kor tendenciáihoz igazodó, mondjuk „kulturprotestantizmus”, ami érdekesen elegyedik a maga sajátos romantikus transzcendenciájával, a mindenféle forrásokkal kapcsolatba hozható panteizmusával. Józanság és alkalmi elragadtatás keveredik nála. „Fatalista vagyok, omenekben, predestinációban hiszek... Egész életemen át annyi rendkívüli csoda által szabadultam meg, hogy theosophistává lettem.” Nyoma sincs benne felekezeti elfogultságnak, mindig a nemzeti elkötelezettség a mértékadó, illetve a bizonyosság a lét – Isten, ember, természet – szerves egységében. Nincs egyetlen konkrét „vallási” tárgyú műve, de olyan sincs, amiben valamiféle vallási-hitbeli kérdés ne érintődne. Mindazonáltal: legremekebb alakjai – a Baradlayak, Kárpáthy János, Garanvölgyi Aladár, Timár Mihály, Berend Iván stb. – mind protestánsok, sőt kiszámolták, hogy összes névről ismert pozitív alakjának nyolcvan százaléka református.

És a szövegek? Kis gyermek korában otthon is mindig a zsoldárokat hallotta, apja minden reggel a „Szikszaiából” imádkozik. *Mikszáth* írja hétéves korában írt versiké-

íról, hogy „Valóságosan érezzük azt a levegőt, mellyel a *Jókay*-ház telítve volt, szinte kicsengenek e picinyke felköszöntőkből ama zsoltárok, melyeket Jókayné asszony a pergő rokkája mellett énekel.” Lehet-e jellemzőbbet idézni tőle – noha a teológia alighanem kitenne egy-két csöndes kérdőjelet –, mint ezt: „Erős várunk nekünk az Isten. Benne van e dalban minden, ami az embert a föld sarából fölemeli: a szabadságvágy, a hazaszeretet, a testvérvonzalom, az önfeláldozás, a jellemerő, egész fel az istenimádásig. Kihívás a haragos bálványok ellen, akár a földön laknak, akár a túlvilágon.” (Zsoltárok 18. 2., 46. 2., 8., 91. 2.) A Szentírás állandóan jelen van Jókai munkáiban, de nem mint valamiféle teológiai „forrásgyűjtemény”, ideológiai „argumentumtár”, hanem mint a magyar nyelv nemesen archaikus rétegének szószeredete, amire önkéntelenül és óhatatlanul ráfordul az írói beszéd. És tekintve azt, hogy a „*Jókai*-olvasás” máig a magyar irodalmi kultúra alighanem legerősebb meghatározója, elmondható, hogy a mai köznyelvben észrevétlenül szerephez jutó biblia utalások jó részénél *Jókait* gyaníthatjuk közvetítőnek.

*

Mi sem jellemzi jelképebben a XIX. század szabadelvű légkörét, liberalizmus és demokrácia kettősségének szellemi honfoglalását, mint az, hogy a századközép legnagyobb költőjét, *Petőfit* szinte egyáltalán nem és legegységesebb drámájának szerzőjét, *Madáchot* csak egy erős paradoxon keretében lehet a magyar bibliai hagyomány vonalához társítani. *Petőfi* teljes közömbösséget mutat a bibliaolvasás terén, és a XIX. század költőin kívül nem is szokás egyéb versét emlegetni a bibliával való kapcsolata vizsgálatakor. Itt is inkább romantikus közhelynek mondható a magyarság és bujdosó zsidó nép alkalmi azonosítása és Mózes népvézérségének (2 és 4 Mózes) az elhivatott költő szerepébe való áttemelése. *Madách* – aki utolsó drámája főhőséül szintén Mózeszt választotta (itt a zárójelben említhető a két fontos kortárs, *Tompától* a Gróf Mikó Imréhez és *Erdélyi Jánostól* az Izráel éneke, amelyben a nemzet végső szétszóratásától rettegve fordul az Úrhoz a zsoltárok panaszával, és *Kodolányi János* száz évvel későbbi regénye, Az égő csipkebokor is), nos, *Madách* fő művében, Az ember tragédiájában is inkább egy világtörténelmi látomás kulisszájának tekinthető az ószövetségi keretjáték, mint a valami konkrét bibliás üzenet színi terepének. Az azonban megjegyezhető, hogy *Madách*, akit faluja katolikus plébánosa keresztelt meg (bár az egyik keresztszüelője az evangélikus lelkész volt...) a Hetedik színben (Konstantinápoly) a máglyára menendő „eretnekeket” és az őket kísérő „barátokat” a XXII. és a XXXV. zsoltár szavaival „énekelteti meg”, de nem valamelyik verses zsoltárt adja a szájukba, hanem a betű szerinti Károlyi-fordítást.

*

A magyar vers és a magyar elbeszélés két nagy összegezője, *Arany* és *Jókai* mellett a XIX. századból a legtöbbet emlegetett „bibliás” szerző, az élete javát vidéki református lelkészként leélő *Tompa Mihály* volt. Régen nem emlegetik őt úgy, mint hajdan, a századközép nagy költőtársából *Petőfi* és *Arany* társát, bár allegóriái kikezdhethetlen darabjai a századközép lírájának és ezek mellett hangulatlírájának is vannak értékes darabjai. Biztosan állítható, hogy nagyszámú bibliás verse nem hivatali

kötelveiből született, jóllehet egy részüktől nem áll távol a kegyes didaxis. Említi pl. Jóbot, de csak egy hasonlatban (A szeretet), nem gondol arra, hogy önnön tragikus sorsához benne lásson mitikus példát. Ezzel szemben Az új Simeonban olyan szerepverset alkot (a Lukács 2. 25-34. nyomán), amiben a várakozás kínja megrázóan elegyedik a beteljesülés hozsannás reményével. *Tompa* nagyon sok verset írt, egyenetlen színvonalon, és ez az ítélet vonatkozik bibliai tárgyú vagy bibliai utalásokkal élő dolgaira is. A Feddőzés pl. papi-népnevelői dorgatórium, ebbe szövődik bele egy sor az Úr imádságából és a XXIII. zsoltár híres kezdőszakasza. A Régi történet az Exodust írja újra, arra téve a hangsúlyt – intésként a magyarságnak –, hogy a rabság bizony lelkileg is úgy eltorzíthatja a szenvedőket, hogy az elhagyott egyiptomi „vörös-hagyma” értékesebbnek tűnik, mint a bujdosás kínjaival kivívott szabadság. (4 Mózes 11. 5.) És említhetők afféle „lelkipásztoros” versei, mint a Heródes vagy A gyülekezetben, eme utóbbiban a templomi tanítás emelkedettségét a folyamatos bibliai utalásrendszer biztosítja: „mint a szarvas a szép, hűvös forrásra” úgy siet a nép „a szent tornácba”, „fölszeng a királyi zsoltár”, „vesszöd ha sújt, karod ha dorgál” stb.

*

Kemény Zsigmond volt az az írónk a XIX. század második felében, akinek tragikus világnézetétől idegen minden affektáció, „igazodás” a korabeli európai filozófia mind sötétülőbb egzisztencialista törekvéseihez, nála minden eszme és érzelm „belül”, a „mélyben”, saját poklában keresi az írói témákat; alkata és gyermekkora ebben éppoly meghatározó, mint a folyamatosan újraélt erdélyi múlt, ezért is ő az egyetlen, aki hitelesen tudta megidézni a sötét és véres protestáns erdélyi századokat. A rajongók és az Özvegy és leánya egyszerre utal vissza *Bethlen Kata* korára és előre – mondjuk – *Sütő András* felé, aki ugyanabban a mezőségi faluban, Pusztakamaráson, cseperedett fel, ahol a nagy előd sírkövét folyamatosan döntögetik a földre a többségi lakosok, és ugyanott szívhatta magába a reformációt, mint „tudást”, „eszmekezt” és „magatartást”, mint nagy elődje, a nagyenyedi kollégiumban, és aligha véletlen, hogy napjaink legjobb elbeszélője, *Szilágyi István* is *Kemény* nyomán teremti újjá a „református regényt”, ő viszont zilahi származék, *Ady* szellemiségének felnövelő városából való.

A vallás és a vallásos képmutatás, a csöndes hit és a pusztító fanatizmus *Kemény* nagyregényeiben azon korban találja meg a maga történeteit, amikor minden felekezetnek meg kellett erősítenie önmaga politikai pozícióit és helyét a lelkekben. S amikor a – szélteben hozzáférhető anyanyelvű – Biblia már éppen úgy lehetett a magányos elmélkedés forrása, az emberi összetartozás biztatója, mint fegyver az „ellenesség” elpusztításának igazolására. Özvegy Tarnóczyné alakja *Németh Lászlótól Szentkuthy Miklósig* egyaránt izgatta a legeltérőbb világlátású újabb írókat. Rendkívüli árnyaltsággal ábrázolt jellemének a „biblikusságra” szűkíthető alapellentmondása az, hogy lehetsz-e hívő lélek szeretet nélkül. A válasz Jézus parancsa értelmében (Máté 22. 37-39.) természetesen: nem. Szeretet nélkül a hit merő alakoskodás lehet, hamis rajongás, és így kiszolgáltatódhat a legnemtelenebb érzelmeknek és indulatoknak, s lehet az ember a vak végzet eszköze. Tarnóczyné is „az Ótestamentumból csak a ke-

gyetlenség szellemét szívta magába” – írja egy régi értekezés. Alakja bízást típusnak is vélelmezhető: a legnemesebb hit is eltorzul a túlzásoktól, a türelmetlenségtől. Az Özvegy és leányát szinte hálószerűen fonják át a bibliai utalások és idézetek. Már a bevezető lapokon ott áll Mózes öt könyve, Ruth és Hababuk próféta neve, a Sáron rózsája az Énekek énekéből, a giliádi balszam (1 Mózes 37. 25., Jeremiás (8. 22. stb.) és Jézus szenvedése... Aztán ott van Ábrahám pátriárka neje (mint kép a falon), Abigail izgalmas életéről (1 Sámuel 25. 3-) egy vallásos énektöredék, egy álarcos bál jelmezei között Delila (Bírák 16. 4-) meg mások, egy váratlan idézet (mint társalgási formula): 1 Sámuel 13. 13. „Ó, Saul király, de bolondul cselekedtél”, aztán Éli főpap gonosz „magzatai” (1 Sámuel 2. 12-). És íme egy különös jelenet: *Rákóczi* fejedelem arra kéri udvari káplánját egy vadászat szünetében, hogy olvasson valami a „szentkönyvből”, mert „kipihenni, megfrissülni akarék az ige által.” Ám midőn a pap belekezd – nem kis merészséggel – Náthán Dávid királyt „feddő” történetébe (egy leheletnyi rövidítéstől eltekintve betű szerinti pontossággal idézve Károlyit: 1 Sámuel 7. 8-), ura félbeszakítja, s olyan „helyeket” kíván hallani, amelyek „önmérsékletre és alázatosságra” tanítanak. S következik kilenc sor a veszedelmet oly drámaian festő 22. Zsoltárból: „Körülvettenek engemet Bazannak erős bikái...” És tucatjával írhatók ki még a példák (zömmel az Ószövetségből), annak illusztrálására, hogy egy XVII. században játszódó regény nem nélkülözheti a Bibliát és *Károlyi* magyar nyelvét, persze csak akkor, ha az „anyanyelvi szinten” van jelen kétszáz év múlva is, a megírás idején.

Némileg eltérőnek mutatkozik ettől *Kemény* utolsó – és alighanem legösszefogottabb – regényében, A rajongókban a bibliai szöveg hagyomány. A téma az erdélyi szombatosok, és vezérük, *Pécsi Simon* kancellár tragikumja (amely természetesen *Móricz* Erdélye mellett, majd *Páskándi Gézának* is drámatémát ad: a Szekértől elfutó lovakban, hogy ezzel protestáns erdélyi trilógiává fejlessze korábbi darabjait: Vendégség és Tornyt választok cím alatt megjelenteket), amely arra alkalom az írónak, hogy a kismemzeti politika szűk mozgásterének szellemi és morális torzulásait ábrázolja, ami az egész társadalom mentalitását, a legintimebb magánemberi viszonyokat is megfertőzi, sőt valóságos lelki epidémiát okoz. Mivel egy szektának vagy szektának minősített csoport áll a történet központjában a XVII. század első felében, szükségszerű a bibliai nyelv jelenléte, az állandó hivatkozás a szent szöveg éppen aktuális helyeire, nevekre, szüzsékre. Elég csak jelzésként leírni közülük: ammoniták, Sáron rózsája, Jefta, Judas Iscariotes, Ananias, Geházi, a pusztai vándorlás, Hermón stb., stb. Megjegyezhető, hogy amikor *Pécsi Simon* orgonaszó mellett a XXII. zsoltárt kezdi énekelni, akkor *Szenczi Molnár* szövegét hallhatjuk.

A rajongók attól kuriózum a bibliai hagyomány korai történetében, hogy egy különös szerepjáték kerete is egyben. A protestantizmus legszélső lehetőségei felé tájékozódó hívek, az üldöztetés nyomása alatt oly mértékben válnak megszállottá, hogy gyarló életükkel újra próbálják élni János Jelenéseit. A fenyegetettséget oly erősnek érzik, mintha már majdnem-majdnem rájuk virradna az apostol jövendölte millenium, Krisztus országolásával. *Kemény* legjobb lapjai közé tartoznak azok a jelenetek,

amikor groteszk módon egybejásztatja a biblia utolsó könyvének „szereplőit” az erdélyi együgyűség rögeszméinek szerepkényszerével. *Pécsi Simon* könyvtára a helyszín, a nagyúr kedvelt tartózkodási helye: „A vele átelleni karszékben egy angyal ül Thyatirából, kinek teljes neve: Jonathán-Elázar-Judás-Makkabeus.” Aki pedig nem más, mint bizonyos Jaskó Pál Udvarhelyről, némileg ragyás arccal, de „delejesen” villogó szemmel. Ugyanis „a szombatosok szokásához tartozott, az ótestamentumból egész névkoszorúkat aggasztani magukra”, illetve „szerették főbb egyházaikat azon városokra átbérmálni, amelyekhez Szent János intó levelet küldött.” Aztán itt van a fő szerephez jutó szárdisi angyal – Nagyrapoltról vagy a mennyei Jeruzsálemből? –, Ananias-Azarias-Nisael-Szombaton viaskodó, alias Szőke Pista... S míg előttünk a választott magyar idő minden kiábrázolt nyomorúsága, köz- és magánéletének minden szépsége és ferdesége, az író akkurátusan jelzi a lapok alján: „Mondja a megváltó Szent János Mennyei jelenése III. részének 15. versében. K. Zs.” vagy „Szent János: Menny. jel. XX. rész 4. és 5. verse. K. Zs.” Így jött létre borzalom és bizarréria, boldéria és bábjáték bámulatos elegye Erdély XVII. századi valóságában és az Apokalipszis szövegterében.

*

Több mint különleges szellemtörténeti tény, hogy a mind kétkedőbb és „hitelhagyóbb” XVIII. és XIX. után a XX. század eleje mutatja föl azt a költőt, aki mintha maga volna a századok során a református biblia legigazibb és legelszántabb olvasója. Még elgondolni is különös, hogy az új nagyvárosi időknek egy olyan művésze, akinek mindennapjaitól mi sem állt távolabb, mint a kegyesség, vagy akár a polgári visszafogottság, akit oly sokan és sokáig a modern „romlottság” megtestesítőjének tartottak, aki oly gyakran „igazodott” a liberális kor „elvárásaihoz”, semmi máshoz, sőt talán senki máshoz nem ragaszkodott annyira, mint a bibliájához, amiben se nem a vigaszt kereste, se nem Isten valóságának bizonyítékait, hanem – talán – a magyar idők teljességét, amit egyszerre sugalmaz egy magát örökérvényűnek feltüntetett szókinccs és grammatika, valamint Isten választott népének, az ószövetségi zsidóságnak a Messiás-váradalma és Isten minden nemzetre kiterjedő új testamentomának Messiás-bizonyossága. Aki magát „utolsó magyar”-nak címkézte, a folyamatos biblia-közelségben érezhette azt, hogy a „történetnek” talán még sincs soha vége, hogy talán a biblia, mint tudomásul vett mítosz ad valami esélyt fajtája megmaradására. „*Ady* teológiája” (*Németh László* szavával), azaz *Ady* istenhite, *Ady* kálvinista elkötelezettsége száz éve kimeríthetetlen témája a magyar történeti eszmélkedésnek. „Paradox, szakadozott, szakadókos”, mondják, meg azt is ellenbizonyítékként hozzák, hogy „Isten”-re „Nincsen” a rím, esetleg azzal a paradoxonnal érvelnek a hite meglétére, hogy „tagadással állítja Isten létét”. Ha ez a kérdés eldönthetetlennek is bizonyulna, az biztos, hogy a biblia senki magyar íróhoz testközelebb nem állt, mint hozzá. Élete bibliáját (hatodrét fekete velin kötés) utolsó születésnapjának éjjelén tépte szét, s amikor a kezdőlapot öccsének ajándékozta, azt írta rá ceruzával: „Eli, Eli, Lama Sabaktani? (Máté 27. 46.) Ez volt utolsó keze írása.

Ady élet egy a bibliával. („Állandó olvasmányom voltaképpen nincs is más, mint a Biblia.”) Tudjuk, hogy már kollégistaként erősen vonzódott a Példabeszédekhez, és bámulatos az a nyitottság, amivel a teljes Könyvet ismerte, számon tartotta, idézte. *Arany János* – az „apakomplexummal” gyűlölt-rajongott nagy előd – egyetlen verse fölé jegyzett bibliai igét, *Adynál ez* tucatszámra történt, zömmel élete végéfé. „Te előtted volt” – „Jeremiás”; A nagy Hitető – „Elolvasandó Máté apostol evangéliuma”; A titok arat – „János jelenései 17.”; A csodák föntjén – „János jelenései 8.9.”; Nem csinál sz házat – „Kronika I. könyve 28.”; A szétszóródás előtt – „Dániel könyve 11.”; Nincs itt ország – „Jóel próféta könyve, I. 4.”; Hal helyett kígyót – „Máté evangéliuma VII. 10.”; „Örvendezz, ifjú, ifjúságodban” – „Prédikátor könyve XII. 1.”; A gyülekezet sátorában – „Kronika második könyve. I. 6.”; Istenhez hanyatló árnyék – „Zsoltárok könyve 109.” – stb., stb. És mindenhol ott vannak a nevek, a bibliai történetekre utaló kulcsszavak, felsorolhatatlan mennyiségben és teljességigénnyel: Egy régi Kálvin-templomban („Megtörtetted a teste...”), „Ádám, hol vagy?”; Az Illés szerkerén, Lázár a palota előtt (a jellegzetes szecessziós szcenírozás mögött Lukács 16. 19-21.), Ruth, Delila, Sion-hegy, Baál, Absolon, Messiás(ok), Káin, Judás, Hágár, Kánánán, Pilátus, Sötét vizek partján” (137. Zsoltár 1-6.), A szerelem eposzából („Pál apostol mondta s te híven megtartod: / Hitedet megőrzéd s megharcoltad harcodd.”), és ama Mihály Rozáliának csodálatos sírfelirata, akitől a nagy betegségét kapta: „Kívánkozom elköltözni és lenni a Krisztussal, mert az mindennél jobb” – így áll Pál apostolnak a filippibeliékhöz írt levelében kicsit tágabb szöveggörnyezetben (1. 21-): „Mert énnékem mind életemben, mind halálomban nyereségem a Krisztus. Hogyha peniglen szükséges légyen énnékem e testben élnem, és melyiket válasszam, nem tudom. Mert szorongattatom e kettő között, kívánván elköltözni és lenni a Krisztussal, mert az mindennél jobb.”

1912-ben, a modernitás páváskodó gögje teljében, magát egy dologgal jellemezni akarván csak ennyit ír barátjának, a másik partiumi, pogányos mélységű kálvinistának, *Móricznak*: én egy „szentírásos ember” vagyok.

Két végső jegyzet.

Eleve tudtam és aztán írás közben folyamatosan észleltem, hogy esszévézlatomban túrhetetlen pontatlansággal keveredik több szempont. A „Biblia” mint egyetlen kulturális szöveghagyomány, a Károlyi-biblia mint irodalmi és népnelyvi tradíció; elhatárolás nélkül elegyednek a definiálatlan felekezeti szempontok és némely szakaszokat, egyes íróportrékat erősen átszínezi az, hogy életüket mennyire határozza meg a hit, műveiket a hithez való viszonyuk. Úgy gondoltam, s gondolom most is, hogy éppen ebben az ünneplésre szólító esztendőben nem sok értelme lett volna egy merőben csak a Károlyi-hagyományra, azaz a nelyvi és filológiai kérdésekre összpontosító magyar irodalomtörténeti beszámoló. A lényeg veszett volna el. Éppen Károlyi könyvének nelyven túli jelentése.

Az *Ady* utáni XX. századi irodalmunk és a Biblia kapcsolatairól egy másik – ennél sokkal brutálisabban személyes hangú és befejezéséhez közelítő – esszében készülök

számot adni. Kényszerűségből és nem pusztán szeszélyből változik a modor: a „téma” számomra „szakszerűen” feldolgozhatatlan. És alighanem nemcsak én állok megrettenve a kihívás előtt. Marad tehát mint „információs bázis” az olvasás személyessége, az „adatokkal” való találkozás kezelhetetlen esetlegessége. Torz szövegem talán egy-egy bekezdés szintjén sugallhatja azt a spiritualitást, ami a „téma” szükségképpen „velejárója”, s aminek alkalmi megnyilvánulásaitól nem kívántam elhatárolódní, és talán egy-egy ismeretlen adat is örömet okozhat az elképzelt olvasónak.

B. TÓTH KLÁRA

Szófosztás

Hol préselődjenek ki a szavak
milyen csatornán
ha eltömődik a vezeték
a gondolat és a kiejtett
hangsor között
ha a szenvedés túlnyomása
lezárja a szelepet
ha már nincs hátraarc
nem áramlik vissza semmi
hová hull az el nem kiáltott szó
az el nem indult mozdulat
hol akad fent miféle hálón
az elmaradt érintés
az együtt-rezgés izgalma
ha már nem diffundál át
a visszatartott és többé
ki nem mondható
a mennyei zsilipen –

az összeszorított ajkak közül
hol préselhető ki
az elmaradt bocsánat
hol talál rést az ég
gondosan összefércelt vásznán
hol szivárog át
mint a konzerválószer
a lenrostok között
hogyan megkösse
a pigment-szemcséket –
régí színeink földbe taposott
szivárványíve
mikor áll össze újra
remegő mennyei fénné –
hogyan hull vissza elszivárgó
létezésünk végakarataként
az összesajtott emberiség fejére
az utolsó áldás

F Ű Z F A B A L Á Z S

Szitár Katalin és a 12 legszebb vers-program

Szitár Katalinnal a VEAB Irodalomtudományi Munkabizottságában dolgozhattam együtt évekig (ő volt az elnök, én pedig az alelnök). Kétségtelen, hogy váltottuk meg a világot, de az utóbbi évekre kialakítottunk egy egészségesnek tűnő kompromisszumot: a veszprémi erők elsősorban a tudományos kérdésekre koncentrálnak, míg a szombathelyiek szaktárgyunkat mindenképp a pedagógikum felől értelmezik (hangsúlyozandó, hogy ez a „munkamegosztás” csak a VEAB munkabizottságára volt érvényes!).

Amikor ez a „megegyezés” megszületett, már jócskán benne voltunk *A 12 legszebb magyar vers*-sorozatban, azaz mi személyesen jól ismertük egymást. Emlékezetem szerint Katalin korábban és közben nemegyszer volt vendéglőadó szombathelyi konferenciákon is.

Igen örültem, amikor 2008 tavaszán hívásomat elfogadta, és jelentkezett a Pílinzsky-konferenciára, mely az *Apokrifet* választotta tárgyául.

*

2007 szeptemberében lett 160 éves a magyar irodalom történetének a világon egyik legismertebb remeke, a *Szeptember végén* című Petőfi-költemény. Ennek tiszteletére tudományos konferenciát rendeztünk a vers szülőhelyén, Koltón, illetve a közeli Nagybányán.

A szimpóziumon Margócsy István zárszavában kifejtette, hogy az ilyesfajta emberi és szakmai találkozások azért fontosak, mert választ próbálnak adni a jelenkor egyik legfontosabb kérdésére: „Mit kezdjünk a kultúrával, mit kezdjünk a költészettel a XXI. században?”

Kerényi Ferenc – betegsége miatt – előadásának szövegét küldte el erre az ülésre, egyetértve annak szellemével, sőt, megfogalmazta számomra azt is, hogy akkor érdemes ilyesfajta konferenciát csinálni, „ha az embernek van koncepciója”.

Ez utóbbi kijelentésen, illetve a *Szeptember végén*-konferencia sikerén felbuzdulva, az ott elhangzottaktól motiválva született meg és indult útjára a Kárpát-medencében *A 12 legszebb magyar vers*-program.

A versek kiválasztásában az irodalomtörténeti kánon – és persze a személyes ízlés elfogultsága – mellett elsősorban az vezérelt, hogy a szövegek részei legyenek az általános vagy középiskolai tananyagban, ismertek legyenek az irodalom iránt kevésbé érdeklődők körében is.

S ha lesznek konferenciák, akkor kötetek is kellenek, gondoltam tovább a koncepciót. Megszületett az ötlet, hogy legyen ez egy igazi könyvsorozat, melyet a későbbiekben magyartanárok és egyetemisták haszonnal forgathatnak majd, hiszen – feltételezésünk szerint – az adott verssel kapcsolatban a legújabb kutatási eredményeket és a legfrissebb gondolatokat tartalmazzák. A „T I Z E N K É T V E R S” kifejezés pedig szerencsére éppen 12 betűből áll, így kérésemre – utalva ezzel a régi Mozgó Világ grafikai megoldására – könnyedén megoldotta kiváló grafikusunk, Scheffer Miklós, hogy a könyvek gerincén egy-egy betű végül eme szintagmává álljon össze. (Az első borítón pedig mindig a szóban forgó vers kéziratát vagy annak rekonstrukcióját hoztuk.) A 6–7. gerincbetűnél még nem voltunk biztosak benne, hogy a szavak végére érünk, hogy sikerül a programot befejeznünk, de amikor a 12. kötetet is átadhattam a szerzőknek 2013 szeptemberében – ismét Koltón –, úgy éreztem, kegyelmi pillanatoknak vagyok a részese.

A második alkalommal, 2008 tavaszán csatlakozott a projekthez Jordán Tamás, Kossuth-díjas színművész, a szombathelyi Weöres Sándor Színház igazgatója, akinek még korábbról volt egy álma – mint mesélte nekem –, mégpedig az, hogy sok ember egyszerre, tömegben mondjon verset. Felkérvén őt Pilinszky János *Apokrifjének* elmondására a második szimpózium nyitányaként – éppen egy szombathelyi piros lámpánál ültünk az autóban –, azonnal megéreztem, hogy kettőnk szándékai összetalálkoztak egymással. Két-három hét múlva aztán a helyi Sportházban majdnem másfél ezer ember, elsősorban 15 éves lány és fiú szájából hangzott fel elemetáris erővel a Pilinszky-vers szózata – Melis László gyönyörű zenéje, Jordán Tamás vezénylete mellett. Az eseményt elneveztük Nagy Versmondásnak, melyet aztán minden következő konferencián megismételtünk az adott helyszínen diákokkal és felnőttekkel egyaránt. Ma már érzékelhető, hogy ez az új műfaj, a Nagy Versmondás ráérezett valamely meglévő igényre; általa a költészet visszatalált ősi formáihoz: a közösségiséghez és a hangzó beszédhez. Szitár Katalin tehát ezen az ülészakon kapcsolódott be a programba, s innentől kezdve szinte állandó résztvevője volt találkozásainknak.

E versmondások mindegyike lélekemelő esemény volt, de különösen ilyenekké váltak a határainkon túli alkalmak: a szabadkai (Kosztolányi Dezső: *Hajnali részegség*), a nagyváradi (Ady Endre: *Kocsi-út az éjszakában*), a koltói Nagy Versmondás (Petőfi Sándor: *Szeptember végén*). Felejthetetlen élmény, amikor egy másik ország többségi kultúrájában élő és azt tisztelő magyar gyerekek és felnőttek halhatatlan magyar költőink versei segítségével átélhetik nemzeti identitásukat.

Konferenciáink bevált struktúrája szerint mindig az első napon tartottuk a nagyobb ívű előadásokat az adott költő monográfusaival, kutatóival – közöttük Szitár Katalin –, a második napon a szóban forgó költemény részletes elemzése-értelmezése következett, majd a harmadik napon elsősorban a vers és a költő tanításával kapcsolatos problémák kerültek terítékre.

Mindvégig azon igyekeztünk, hogy az egyes alkalmakat a költő életéhez vagy magához a vershez kapcsolódó helyszín nyújtotta élményszerűség mellett kiállításokkal,

hangversenyekkel, filmvetítésekkel, archív hangfelvételek lejátszásával, könyvbemutatókkal tegyük színesebbé– az előző konferencia kötetét mindig a következő össze-jövetel első estéjén mutattuk be. Máig is csodálattal gondolok arra, hogy alkalmanként a kolléganők és a kollégák határainkon innenről és túlról (ezeknek a határoknak egy része talán éppen miattunk, illetve az irodalom miatt is szűnt meg a program közben...?) több száz kilométert utaztak a saját költségükön, hogy 15-20 percet beszéljenek egy költeményről. Ezért én ma már egészen biztos vagyok benne, hogy a költészet mégiscsak örök. Az ember ugyan esendő, de az ember létrehozta szellemi dolgok örökérvényűek. Jordán Tamás hangokból épített katedrális gyerekek százaival, mi betűkből igyekeztünk összeróni jövendő korok számára valamit, ami fontosabb a jelennél.

Az irodalom lényege mindig is a megértésre való törekvés és ösztönzés volt (gondoljunk ismét a határok megszűnésére!). Minden műalkotás erről beszél: készüljön akár ecsettel, vésővel és kalapáccsal, vagy rögzítsék hangjegyekbe dallamait. Az irodalomnak eszköze ehhez a nyelv, amelynek legmagasabb rendű absztrakciója a költészet, amely pedig – mint minden remekmű – újratanítja velünk a nyelvet.

Meggyőződéssel hisznek ebben nemcsak azok, akik a programban előadóként, szervezőként, versmondóként részt vettek – összesen körülbelül 12 ezren! –, hanem azok is, akik filmjeink révén találkoztak velünk, vagy köteteinket vették kézbe.

Nélkülük nem jöhetett volna létre ez a mozgalom, amely – úgy vélem – mégiscsak megfogalmazott legalább egyfajta válaszlehetőséget a Margócsy István által föltett kérdésre. Ez a válasz pedig – Nietzsche után – immár *A 12 legszebb magyar vers*-program és mozgalom jelszavává vált: „Irodalom nélkül lehet élni, csak nem érdemes”.

*

Szitár Katalin a 12-ből öt alkalommal vett részt konferenciáinkon előadással, ugyanennyi tanulmányát publikáltuk sorozatunkban, s még egy további alkalommal volt nagy segítségünkre a szervezésben, éppen itt, Veszprémbe, a szomszédos VEAB-székházban, amikor a *Ki viszi át a Szerelmet*-konferencia nyitó előadásait tartottuk 2011 őszén. (Autókkal mentünk át másnap Iszkázra, s amikor amellet a vörösiszap-tározó mellett haladtunk el, amelyik egy héttel később összeomlott és tragédiát okozott a környező falvakban, Barták Balázs kollégám, aki devecseri illetőségű, meg is jegyezte, a hatalmas gátra mutatva: „egész gyerekkoromban attól féltünk, hogy ez itt egyszer átszakad...” A mondat különös aktualitást kapott a Nagy László-verscím miatt eleve, de ami pár nap múlva történt, arra senki nem számított... Talán mégiscsak sikerült átvinniük a Szerelmet a túlsó partra...).

Kati témaválasztásai önmagukban is érdekesek voltak s azok ma is – lehet, hogy mindig a nyelvről szeretett volna beszélni a leginkább? Olvassuk csak össze öt tanulmányának záró gondolatfutamait, együtt mintha még többet mondanának nekünk:

DOLGOK – JELEK – JELENLÉT

Az írás az Apokrifben

„A megértéstörténetből kiindulva fogható fel a vers alapszituációjában jelzett értelemteremtés: mint az értelem feltárulkozása a teremtett világban (megpillantás). A dolgok realitását ez a feltárulás, azaz jellé, »jelentéssé dologgá« való átalakulásuk alapozza meg. Ahhoz azonban, hogy a dolog jellé válhasson, szükséges a »kifejezett«,

stílusba és beszédmódba rendezett jeleket elszakítani a dologtól, s magát dolgot jelként használni. Pilinszky-nél: akként megpillantani. A jelenlét módja: *a dolgok realitásának* érzékelése, a költői jelenlét módja: *a dolog jelként való jelenlétének* érzékelése. Végző soron: a világ írásként való szemlélése.²¹

A KÖLTÉSZET MINT „ESTI KÉRDÉS”

„Az »este/éj/alkony« – mint a költői nyelv eleme – tehát bizonyos szemantikai paradoxon révén értelmezhető: a világ mint látvány helyére a hang kerül, pontosabban a költői szó expresszivitásában feltáruló alanyi jelenlétmód, melynek révén a világnak egy új, adekvátabb és személyesebb képe áll elő. A vers épp erre a szemantikai ellentmondásra, az összeférhetetlen elemek összekapcsolására törekszik: »másnak csupa fátyol, neked csupa látás, / itt van az alkonyat, itt van az áldás.« A kép hozzásegít a »takaró/lepel/fátyol« metaforikus jelentésének pontosításához is. A költői »látás« számára az »eltakart« – jelenségformában látható, de lényegszerűségében nem érzékelhető – világ formát ölt, de ez a feltárulás nem vizuális, hanem auditív úton, a látvány nyelvvé alakítása révén, végső soron a költői szó által történik meg.”²

AZ ÉBER LÉT ÚTJÁN A VERSHEZ

„A »páfrány«-motívum (melynek talán variánsa a »pálma«) annak a – jelenséglágon túli – elvnek lehet egyik szimbóluma, amely a világ mint a lét igazolásának megjelenítéséhez vezet Radnóti költészetében. A »páfrány«, mint láttuk, lényegében »szárny«-at jelent, vagy annak egy motivikus variánsa, amely el- vagy felemeli a világot annak esendő és pusztulásra ítélt létezéséből úgy, hogy megalkotja a dologi létezők szellemi formáját, az embert pedig rendeltetése, világban létének értelme szerint ismeri fel.”³ (97.)

RÖGESZMÉS RÉSZEGSÉG

A lírai beszéd keletkezése

„Az éjszakai bál és a torok elszorulása, a mondással, kifejezéssel való küzdelem, majd az alig-alig artikulált, »vonyítva kiszakadó« hang azé az emberé, aki átlátta saját életét, s átlátta a másikat, lányáét is, s mindkettőt megértette. A regényi elbeszélés nem ad semmiféle megoldást erre a helyzetre, pusztán az önlátás megteremtődésének pillanatát jelöli. A prózanyelvi elbeszélés csak az »én« szóba tömörítve, kifejtetlenül tudja megjelenéshez juttatni azt a jelentéstömeget, amely a *Hajnali részegség*ben majd kifejtett lírai szöveggént, versként jeleníti meg a személyt, létének költői módozatában.

Összegzésképpen a *Hajnali részegséget* – immanens metaforikája, autotextuális kapcsolódásai és autopoétikus utalásrendszere alapján – úgy interpretálnánk, mint a lírai beszédmód verses kibontakozását. Ez a szövegteremtő aktivitás a fájdalom lét-élménye nyomán születik meg, nem mint annak ellensúlya vagy semlegesítése, hanem mint az elmúlóban lévő élet jelbe fordítása: a véget érő élet s a keletkező értelem találkozása.”⁴ (58–59.)

KOGNÍCIÓ, INTUÍCIÓ, IHLET. AZ ESMÉLET POÉTIKÁJÁHOZ

„A »szem« is e költői forma részlete: a szemlélet emberének metonimikus megfelelője. A költői nyelv pedig, mely a »szem« és a »szív« közös produkciójaként áll

elő, megfordítja a szemléleti forma és a jelentés hierarchiáját. Immár nem a látható forma (kép, alak) határozza meg a jelentést, hanem fordítva: a jelentés alkot formát. Ennek nyomán lesz a szemléleti képből »határolt végtelenség«, a világegész értelmi képviselője a dolog nyelvi formájában. A »szem« érzékszervi adatait a »szív« átalakítja, személyessé formálja, s bizonyos értelemben visszaadja a szemnek, de már nem mint fizikailag látható, hanem mint gondolatilag szemlélhető, új nyelvi formát: a jelentés megjelenítését. Nem a (kész) formához rendeli a jelentést (mint ahogyan a köznyelvi beszédben tesszük), hanem fordítva: a megtalált jelentéshez keres új formát, amely folytonosan keletkezésben van.”⁵

Tehát valamennyi tanulmányából az utolsó bekezdéseket emeltem ki – joggal van-e az olvasónak olyan érzése, mintha egybefüggő dolgozat fő állításait olvastam volna föl?

*

Emlékszem, jómagam mindig alig vártam, hogy sor kerüljön Katalin előadására, s mindig egy kicsit csalódott voltam, ha nem tudott eljönni valamelyik konferenciára. Megjelenése önmagában is esemény volt, kedves, bájos lénye mindenkit elvarázsolt, okossága pedig lenyűgözött bennünket. Átlátott a szavakon, a verseken, átlátott talán mindannyiunkon.

A vitákban pedig kérlelhetetlenül pontos volt. Szóban is nyomdakészen fogalmazott. Az *Esti kérdés* kapcsán például Esztergomban alakult ki különösen nagy beszélgetés, melynek mindvégig alakító résztvevője volt. De hasonlóképpen eseményszámba mentek szenvedélyes, mégis tárgyilagos hozzászólásai Újvidéken Kosztolányival, Abdán Radnóttal, Balatonalmádiban József Attilával kapcsolatban. Ha szólásra emelkedett, egészen biztosan elcsöndesült a terem.

Reménykedjünk benne, hogy hangját, szavait méltón őrzik *A 12 legszebb magyar vers*-program kötetei is, és még sokáig és sokan fogják olvasni elegáns eszmefuttatásait erről az öt nagy versről.

JEGYZETEK

- 1 *Apokrif*, szerk. FÜZFA Balázs, Szombathely, Savaria University Press, 2008, 116 (*A 12 legszebb magyar vers*).
- 2 *Esti kérdés*, szerk. FÜZFA Balázs, Szombathely, Savaria University Press, 2009, 71–72 (*A 12 legszebb magyar vers*).
- 3 *Levél a hitveshez*, szerk. FÜZFA Balázs, Szombathely, Savaria University Press, 2010, 97 (*A 12 legszebb magyar vers*).
- 4 *Hajnali részegség*, szerk. FÜZFA Balázs, Szombathely, Savaria University Press, 2010, 58–59 (*A 12 legszebb magyar vers*).
- 5 *Eszmélet*, szerk. FÜZFA Balázs, Szombathely, Savaria University Press, 2013, 119–120. (*A 12 legszebb magyar vers*).

SAITOS LAJOS

„Felmutatni a maradék humánusot”

JEGYZETEK, BEKEZDÉSEK HORVÁTH LAJOS

ÚJ KÖNYVÉRŐL

Először a könyv küllemével kell megbarátkoznia a recenzensnek és az olvasónak egyaránt. Ami szinte sugallja, nem mindennapi kiadványt tart kezében az ember, s feltételez egy, az írónál már megszokott színes, de gondolatilag mégis elmélyült munkát. Ha jól számolom, Horváth Lajosnak ez a tizedik kötete. Ami azért zavaró, mert a szerző, sajnos, már nincsen közöttünk; fentről figyel hamiskás mosolyával szájszögletében bennünket. Így lett ez a mű posztumusz kötet. Erre a munkájára nyerte el a Lánosz Kornél – Szekfű Gyula-ösztöndíjat, mert színopszisa tetszett a kuratóriumnak, és készült megírására, mint megannyiszor, teljes fegyverzetben.

Hogyan is fogalmazta meg annak idején hitvallását Horváth Lajos: „Az irodalom nem ’díszlet’ számomra, mint sok ’lila művész’ számára. (...) Az irodalom számomra az Élet, minden örömeivel, bajával. Az irodalom számomra eszköz, mint a szegénylegénynek a karikás ostor, mint a kuruc vitéznek a kard. Az irodalom: fegyver!”

A fegyver persze sebeket ejt, vér jár a nyomában. Nem baj, inkább a – hősi – vér, mint a sunyi lapítás. Én azt szerettem megvalósítani az írásaimban, hogy az Élet olyan, amilyen: véres, szomorú... – de IGAZ.

Bármilyen tragikus is bármely írásom – ilyen az ÉLET –, egy biztos: igyekeztem felmutatni a maradék humánusot.

Ez minden író feladata.!”

Az idézet a sokak által jól ismert *Olasz csizma* című kötet megírása idejéből való. Anélkül, hogy felsorolnánk itt Horváth Lajos író összes érdemeit, műveit (ezt majd megteszi az irodalomtudomány), nézzük, milyen szerteágazó eszközkészlettel rendelkezett szerzőnk újabb könyve megírásakor, s még ha a gyilkos korral küzdött, a kórházi ágyon is írt és írt, mert tudta, az írás, mint annyi minden más – ha teljes odaadással végzi dolgát az ember – bizony: vére megy.

Már a műfaj megjelölés is beszédes: örkénynovellák – ami választott mestere, Örkény István iránti rajongásából fakad, Alexa Károly javaslata alapján. A pár soros bejegyzéstől a vendégszövegeken, verseken át az aforizmaig mindent fősorakoztatott írónk. Meggyőződésem, az írás akkor kész, ha olvassák. Nos, Horváth Lajost sokat és sokan olvassák, s így lesz e könyvével is, még ha a szakma nagyepikát várt is tőle. Írt azt is, meg színpadi deszkákra szánt egyfelvonás monodrámát, s nem ritkán verset, megfricskázva a „józan költőket” – Ízes Mihály szavaival, aki már szintén nincs az élők sorában.

Most nézzük közelebbről is eszköztárát, a teljesség igénye nélkül! Itt áll a könyv elején – Örkény István és Bakonyi István „vendégszövege” mellett egy, Deák Ferenc-

cel kapcsolatos bejegyzés: „Anatómiai szempontból a középkori magyar hóhérok sokszor képzetebbek voltak az orvosoknál is. – írja Horváth Lajos. – Egy híres példa. A haza bölcsként oly gyakorta emlegetett Deák Ferencnek gyermekkorában meg-rándult a nyaka, s mivel egyetlen orvos sem volt fellelhető a környéken, a dunántúli hóhérért küldetett a családja, hogy az segítse ki a sérült ifjat. A hóhér mester meg-vizsgálta a gyermeket, majd szakszerűen visszaigazította a rakoncátlan csontokat, a csigolyaropogtató műveletet bevégezvén pedig megsimogatta a fiú arcát, s a követ-kező szavakkal köszönt el tőle: »*De nehogy még egyszer a kezem alá kerüljön, mert, akkor a nyakigazgatás kellemetlenebb lenne!*«” (Deák Ferenc nyaka)

S olvasható többek közt Mándy Iván mottólánca (*Átizzadt ing az éjszaka*) mellett néhány horváthlajosi (talált) mottó is, íme: „1. *Lesz magyar újjászületés! (Gerő Ernő)* 2. *Felső határ a csillagos ég! (Rákosi Mátyás)* 3. *Lófasz a seggükbe! (Hajnóczy Péter)*”. Vagy egy, a játék kedvéért áttördelt Nagy László-vers: a *Ki viszi át a szerelmet* című, hogy a kezdő és a záró két-két sor partot, medret adjon az amúgy emblematisz költ-teménynek. De megidézi a két Imrét, Pénteket és Takácsot is... A 2.: „Takács Imre költő írt egy jó elbeszélést...”

Olvastam egy jó elbeszélést.
Öreg matrózok menhelyéről.
Dráma és komikum lapult a sorok között.
Szeretnék egy ilyen menhelyen élni.
Megtelnék akarattal.
Szökést terveznék minden éjjel.
Tele lennék gondolatokkal, mint valaha.”

S ugyanakkor a recenzens is fölfedezte nevét Horváth Lajos egyik (*Te miben hiszel? c.*) írásában, de erről másutt és máskor; és még nem is beszélünk Lázár Ervinnel el-mélyült baráti kapcsolatáról; most már együtt adomázhatnak odaát.

Kevesen tudják vagy mégsem, hogy reneszánszát éli a képregény-irodalom, nos a könyv kiegészítő dokumentuma is egy ilyen alkotás, Horváth Lajos társszerzőjeként is említhető Hargitai-Kiss Balázs munkája, mint ahogy a könyvborító is. S talán a kötet címe sem véletlen, hanem tudatos választás. A kortárs irodalomban egyre több író, költő kapcsolódik valamilyen formában a rockzenéhez. Elég itt említenünk Fa-ludi Ádám és/vagy Fenyvesi Ottó nevét. Így ragaszkodott e zenei világhoz/életfor-mához Horváth Lajos is. Van könyvében egy aforizma csokor, s mint tudjuk, az aforizma is nagyon sokréttü lehet. Nem bonyolódna bele, csak Jaroslav Hasek mon-dását idézem a *Svejk*-ből: „Pofa be, hős katonáim!” Avagy gondoljunk közös bará-tunk, Bella Pista sakk-versére: „Szabadság, szerelem, / E2 kell nekem...” Kicsit ezekre hajaz rá írónk szóeleményén alapuló címadása, mint a korábbi *LonDONország*, a *Föl-fől dobott Kű* vagy éppen e kötetének címe is: „Gyalog megyünk, vagy Elvis Pres-ley?” (*Szóvirágok*) Mit mondjak: telitalálat!

Háttér

(ÖNÉLETRAJZI RÉSZLET 26.)

146.

A Majestic nevű belgrádi mulató első emeleti páholyában időztünk Zoltánnal. Bácsikája a páholy mélyén ült, szigorú szemeit alig mozdította. Szíjra fűzött színházi távcsövet látogatott a nyakában, ezt időnként felemelte, belenézett, különféle irányokba fordult, de hamar visszasüppedt görnyedt tartásába. Olykor-olykor előhúzta zseb-óráját és hosszasan pislogott rá.

Hol nyíltan, hol óvakodva meg-megcsodáltam Zoltán alpakka-fényes öltözékű, daliás alakját, szép fejét, rendszerint megemelten tartott széles, erős állát.

Egyszer az ötlött eszembe, hogy jelen pillanatban, tehát az 1956-os esztendő novemberének első hajnalán, íme, testközelben és pertu barátságban létezek a feudális magyar arisztokrácia reprezentánsával. Tőle tudom, hogy ő még a biológiai feltételül hiteles, Árpádhoz köthető, ősi gyökerű főúri rassz része, és maga a főméltóságú asszony, Horthy Miklós kormányzó felesége tartotta keresztvíz alá 1933-ban, három esztendővel az én születésem után.

Bukfencet vetett bennem a habókos ötlet, mely szerint az ilyen mértékűen preferenciális helyzetem jócskán megemelheti az én szegényparaszti származásom reno-méját is – akár.

„Sőt, a felmenőimét is!” – villant bennem a kelekótya úrhatnáság.

Emlékeztem, hogy a Zoltán társaságában üldögélő idősebb úr az 1832-ben született Dóczy Gedeonnak, a debreceni leányiskola későbbeni, híres rektorának a le-származottjaként mutatta be önmagát az imént a körünkben.

Azzal triumfáltam akkor, hogy Ady Endre meg kisöccse volt analfabéta nagyapámnak, minthogy két évvel később született. Ráadásul abban is rokoníthatók, hogy mindketten zsonglórei lettek a saját szakmájuknak. Messzi földön híres volt nagyapám például arról, hogy búzakévék százaiból emeletes ház nagyságú asztagot rakott, s ahhoz a művelethez nem csupán rendkívüli fizikai erő, hanem szerkesztési fantázia és a vasvilla kezelésének magas kvalifikációja is szükségeltetett.

– Ne gondolja, hogy Ady Endre dolgozó ember volt – ingatta fejét az idős úr, akit úgy is bemutatott nekem Zoltán, mint az ő tanácsadóját, különleges ügyekben. – A vad zseniknek sejtelmük sincs arról, mi a verejtékkel végzett munka. Költő esetében persze a szellemi munka. Kis tünődés után hozzátette:– Merőben más a históriája a maga nagyapájának. Úgy értem: szimbolikusan összetettebb.

– Ha-ha! – nevetett fel Zoltán, és előbb a levegőbe boksolt, azután az asztal szé-lére csapott hevültségében. Kiborult a poharam, de Zoltán már bontotta is a harma-dik üveget, és lendülettel megtöltötte, s elem tolt. Öntött magának is. – Azt meséld el szimbolikus nagyatyádról, amikor a nyilas pártba akarták beagatni a jelszó-val, hogy Aja-taja! – Színpadiasan rám emelte karját és jelezte, hogy álljak fel – Aja-

taja! Ne kímélj bennünket! Elő vele! Aja-taja! – ismételte olyan hangerővel, hogy a szomszéd páholyokból odanéztek.

Álszerénykedők módján, vonakodón viselkedtem.

(Majd rátérek, hogy miért nem voltam jobb kedvemben.)

Zoltánra próbáltam hárítani az előadás terhét, vagy örömét. Végül közösen terítettük a sztorit.

A Püspökladányban létesült nyilas párt egyik tagja, – véletlenül, – a miénkkel udvarlábás házban lakott. Olyan öreg volt, mint nagyapám. Gyerekkorukból ismerték egymást. Összevitakoztak néha, de sohasem a politika volt az ok. Miután azonban tanyát vert falunkban a nyilas mozgalom, és a szomszéd is arrafelé avizált, győzködni próbálta nagyapámat a nyilasok igazáról. Fő érve az volt, hogy a magyarok és a németek edestestvérek, amit leginkább az bizonyít, hogy azonos gyökerű a nyelvük.

Éppen kiűritette saját udvaruk hátuljában a tyúkok fészkeit, és tömve voltak a zsebei friss tojásokkal. Észrevette a kerítés túloldalán tevékenykedő nagyapámat, odalépett hozzá, és felmutatva egy tojást, így szólott:

„Na, komám, figyeljél csak! Itt ez az izé! Minek mondod ezt magyarul? Ugye, hogy úgy mondod: tojás. De ha kissé sietve mondod, akkor toja. Még gyorsabban: taja. És mit mond a tojásra a német? Annyit, hogy aeja, vagy ha sietős neki is, akkor csak: aja. Annyit mondasz hát, hogy aja-taja, és a büszke német faj, meg a büszke magyar faj menten felismeri egymásban a tejtéstvért!”

Csakhogy a közelben voltunk Varga Gyuszi barátommal, és leszóltuk a magyarázatot.

Harmadik polgáriba jártunk, harmadik éve kötelező tantárgyunk volt a német nyelv, tehát meggyőző és megsemmisítő volt a fölényünk. Növelte hitelességünket, hogy naponta érintkeztünk német katonákkal, akikhez kijártunk az állomás teherpályaudvarára. Akkor, 1944-ben, akár hetekig rostokoltak ott, a rendezőben az orosz frontra menő, vagy onnan érkező vagon sorok. Roncsolt, meg vadonatúj tankokat, ágyúkat, mindenféle fegyvereket szállítottak, időnként sebesülteket is. Órákig serpertéltünk a tiltottnak mondott területen, és jó üzleteket kötöttünk. Pakli cigaretákat, fénylő töltényhüvelyeket, vagy készpénzt is adtak a katonák az általunk szállított tejért, gyümölcsért, tojásért!

„Amit maga magyarul tojásnak mond, azt úgy írja le a német, hogy e-i-e-r, és mindig úgy mondja ki, ahogy az anyjától tanulta, mert ott is van tájshólás, akárcsak nálunk – szögezte le Varga Gyuszi, majd hozzátette: –Semmi esetre sem állíthatunk olyasmit, hogy az aja és a taja egy és ugyanaz! Hamis magyarázat lenne, amit Hitler is elutasítana, ha meghallaná!”

Nagyapám a földre figyelve hallgatott. Keveset foglalkozott a világban zajló, napi eseményekkel. Ha kiszólt olykor a pipaszár mögül, többnyire azt ismételte, hogy úri politika karonfogva jár, meg: majd elintézik a fent valók.

Maradt mindvégig a maga valóságában.

A személyéhez kapcsolódó történet ellenben tetszést aratott.

147.

Zoltán fülig húzott szájjal nevetett, és követelte, hogy a nyilas tojás-ügy mellé azonnal adjam elő azt is, amikor az oroszok bejövetelének napján, ezerkilencszáznegyvennégy októberének tizenkettedikén bezúgtuk Varga Gyuszi komámmal az elhagyott püspöki palota kapuját, azután tomboló rombolást végeztünk odabent is.

– Éljen a palota kifosztása! – zengte, majd azzal folytatta: – Közhírré tétetik, hogy komám és én feltártuk a püspökség sötét, meg édes titkait! Legfőként azonban történelmi igazságot tettünk, mert megtizedeltük a papi tizedet!

Az utolsó szavaknál a térdemre csapott.

– Viselkedjünk, kérem, viselkedjünk – szólott öcsikéjére a bácsi, és hálás voltam érte.

– Száz befőttet vertek falhoz! – védte magát a vádló.

– Rosszul emlékszik Zoltán! – fakadtam ki, az öreghez fordulva. – Egyébként sem püspöki rangja volt Püspökladányban a katolikus főpapnak, hanem csak kánónoki.

– Bezúgták a püspök kapuját, és berontottak a palotájába! – szónokolta változatlan hévvel Zoltán.

– Nyitva volt a kapu! – ismételtem.

Megint a bácsika felé fordultam, mintegy hozzá fellebbeztem.

Mindinkább sértett, ahogyan vigyorog, vagy fenyegető szemekkel rám mered az imént még elragadtatva csodált ifjú arisztokrata, és hadonászva, meg kacsintgatva biztat, hogy vágjak bele bátran az általa intonált, és szerinte saftosnak ígérkező, de nekem zseniánsz mondókába.

Határozottan ellenemre volt, hogy templomot fosztogató, gyerekkori múltammal szórakoztassak idegen embereket.

A múltnak ez a kis darabja amúgy, csak annyi volt, hogy az orosz katonaság bejöttének első napján elindultunk Varga Gyuszi barátommal, hogy megnézzük: mi változott, és mi maradt változatlanul?

Az állomás közelében, egy lepergett levelű és töredezett ágazatú bukszus bokor alatt, – kezet láttunk. Csak csuklóig volt meg és látszott, hogy bal kéz. Karikagyűrű csillant az ujján.

Miképpen került a bokor alá? Merre lehet a gazdája? Spekuláltunk, hogy – talán – kézbe kellene vennünk a kezet, és közelebről megnéznünk a gyűrűt, de rögtön utána úgy vélekedett Gyuszi, hogy hullarablók lennénk, ha hozzápiszkálnánk.

Némi disputát involvált közöttünk, hogy mikortól hullarablás a hullarablás, és hamar véget vetve a vitának, elbizonytalanodva, és megszeppenve elhárítottunk a jelenségtől.

Erre-arra ödöngtünk, míg egyszer csak a parókia sarkig nyitott kapuja ásított ránk.

A főtéren állott az emeletes ház. Magas kőkerítésbe épített, sűrűn vasalt bejárati kapuja örökkön zárva volt az előző időkben.

Óvakodó ösztönünktől vezetve nem fölfelé indultunk a házban, hanem a szintén nyitott ajtajú pincebejáraton át lefelé tapogatóztunk, – és az éléskamrába, vagy affélebe jutottunk. Mindenesetre: temérdek befőttes üveg tárult elénk! Rövid szemle után felnyitotta Gyuszi az egyik barackbefőttest, megkóstolta és nekem is ízlett.

Ha már ilyen sok van, akkor nem egymásból ízlelgettünk, hanem külön-külön válogattunk magunknak a polcokról.

S az izgalom által gerjesztett izgalomban elejtettem egy üveget, amely talán Rómáig hangzó, panaszló csörömpöléssel hullott darabokra.

Megint Gyuszi találta fel hamarabb magát. Szerintem szándékosan ledobta saját üvegét, aminek süketre sikerült pukkanása – szinte – megnyugtató. Egy pillanatra úgy felbátorodtam, hogy tudatosan kiejtettem a kezemből egy újabb üveget. Utána viszont igyekeztem kifelé, mert ismeretlen forrású félelem űzött.

A napvilágra érve pedig az a korábban szintén soha nem tapasztalt óhajtásom támadt, hogy bárcsak gyóntató pap elé rogyanhatnék, és vallomást suttozhatnék mindarról, amit rejtett bűnömnek vélek.

Hálásan pillantottam a nagy épültre, amiért nem omlott rám, holott megérde-meltem volna.

Első novelláim egyikében meg is írtam az esetet, el is küldtem az írást egyszerre két folyóiratnak, de tudomásom szerint egyikben sem jelent meg.

148.

A kanonok házában tett látogatásról csak annyit adtam elő a bácsinak, hogy amikor Varga Gyuszi barátommal a megújult világot felfedező bámészkodásra indultunk, nyitva találtuk a parókia kapuját. Nem voltunk templomosan vallásosak, de égett bennünk a kíváncsiság, hogy reformátusokként pillanthassunk be az előlünk mindaddig rejtett, katolikus titok-világba, amelyben a kanonok élt, és csak egy öregasszony járt hozzá a háztartási munkát elvégezni.

Olyan alkat lehetett a bácsika, akiben állandóan kész volt a készség, hogy meg tudjon felelni váratlan és bármiféle szellemi kihívásnak. Könnyed eleganciával, szinte tálcán szervírozta hebegésem rezüméjét:

– Summa summárum, nem annyira anyagi, mint inkább erkölcsi javak szerzése érdekében mentek a barátjával a parókiára.

Élénken bólogattam, és a félreértés forrásaként Zoltán lyukas memóriájára utaltam.

Ehhez meg azt a selymes fényű bölcselet mellékelte, hogy csak akkor idézhetünk fel helyesen valami eseményt, ha kellően eltávolodunk tőle mind térben, mind időben. Nagy a valószínűsége, hogy esetünkben ez még nem történhetett meg, ezért különbözik emlékezésünk a parókia ügyében.

– Éljen a parókia kifosztása! – rikoltott egy újabbat Zoltán. – Rómáig hatolt a törött üvegek csörömpölése! – Közben kapkodva, hadonászva töltögetett, és az asztalterítőre hullott kezéből a poharam, amely finom üveghangokat adott, akárha Zoltán szavait szándékolná illusztrálni. Felkapta és újra telitöltötte barátom a pezsgős

poharat, majd magasba emelve kiáltotta: – A felszentelt gyümölcsök maradványa még most is csorog lefelé a meggyalázott éléskamra falain!

Diadalmas nyerítéssel jutalmazta fényesnek vélt szavakat és fenékgig üritette saját poharát, nagyon rövid tűnődés után pedig az enyémet is.

– Szép emlékem volt az a nap, sajnálom, hogy elveszi a hamvát Zoltán – nyafogtam a bácsikának.

Roszsallást kifejező arccal tekintett Zoltán italozó produkciójára, de rögtön, szinte azonos időben, megértővé változottan bólintott felém is, és már jött is a paszszentes replika, amely szerint sem édességben, sem keserőségben nincsen semmi, ami az eliramlott ifjúsághoz fogható!

Kisvártatva pedig hozzátette:

– Azt hiszem egyébként, nem is létezhet olyan jó emberi világ, amelyben a jónál is jobb minőségű az élet, hanem csak rosszabb. A világszerte Hallelujával üdvözölt magyar anarchiához hasonló események például egy éjszaka több kárt okozhatnak, mint háborúk okoznak évek alatt.

Az volt a gyanúm, hogy ezeket a gondolatokat már nem nekem szánja, hanem önmagát foglalkoztatta velük.

Élőbbnek tetszett, amit ezek után mondott:

– Sokan úgy vannak vele, hogy csak ráülni a sors hátára, és vigyen!

Felhő úszott át az arcán, amíg ismét Zoltánt nézte, majd miután elfordult, köhintett, csücsörített és tokát eresztett. Ezzel a komplett előkészülettel kormányozta figyelmét új irányba.

– Lám-lám: a hesitancy most is a balsiker előhírnöke – jelentette ki.

– Mire tetszik gondolni? – kérdeztem.

– A maga nagypapáját beszervezni akaró nyilasra, meg a maga nagypapájára is. Mindenre klappol a hesitancy, vagyis a tétovaság megbosszulja magát. Mindig a cselekvés idején kell cselekedni, mert különben késő. Élő példát is mondok. Ma tudtam meg, hogy e hó 12-én letartóztatták Farkas Mihály honvédelmi minisztert, szétzüllett a hadsereg, ami virágjában kétszázezer fő volt, háromszorosa a háború után engedélyezettnek. Mostanra ugyan a felére csökkent, de így is megannyi célra jó lehetett volna, végül azonban semmire sem jó. Eldobálják fegyvereiket a katonák, a felkelők mellé állnak, vagy elszökdösnek. Márpedig ismeretes az örökbecsű mondás, amely szerint a halott katona jobb, mint a szökött katona. Az új hatalmat védő, új fegyveres erőt kellene létrehozni, de késő. Mozdult volna a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége, önkéntesek százai jelentkeztek aktív szolgálattételre, de őket meg Amerika vezetői intették csendre. Annyi maradt a felbuzdulásból, hogy pénzt gyűjtenek a pestiek megsegítésére. Állandósul a bellum omnium contra omnes. Mindenki támad mindenki ellen.

– Vannak ismerőseim a Bajtársi Szövetségben! – hadartam izgalommal.

Két héttel korábbi, Szófiába utazásom búcsúestje jutott eszembe, amidőn Tuli József kollegám társaságában emelgettük a poharakat a frissen megnyílt budapesti, Bajkál nevű mulatóban. Helyhiány okán szorultunk egy asztalhoz a Bajtársi Szövet-

ség két tagjával, akiknek egyikét – véletlenül – nagyon jól ismertem. A püspökladányi nagyvendéglős fia volt, és Dundi-ként becézte a falum. A háború utolsó éveiben önkéntes huszártiszt volt, és ismerősi köreinkből való úri fiúk ajánlották, hogy engem fogadjon fel csicskásnak. Tizennégy éves koromhoz illő lelkesedéssel trappoltam és raktam a bakokat a libalegelőn, ahol a lovát ugratta.

Tőlük tudtuk meg, ott a Bajkálban, hogy létezik egyáltalán ilyen szövetség. Meg is hökkentünk új tudásunk birtokában. A létező szocializmust erősen reformálni akarók voltunk ugyan, de nem együttműködve a Horthy-hadsereg retrográd maradványával.

A Dundi, (alias: Dr. Hegedűs János) társaságában érkezett férfiúról kiderült, hogy tábori lelkész volt „civilben”. Ahhoz képest fullánkos nyelven minősítette létező világunkat. Egy latinul fogalmazott mondatát utólag kiszótároztam, bemagoltam és most ingert éreztem, hogy a tanácsos úr elé rukkoljak vele.

– Ismerősöm a Bajtársi Szövetség egy budapesti tagja, akinek szentenciája máig fülemben cseng. Azt mondta: servi dominati sunt vobis. Vagyis...

Kész voltam a fordításra, de a bácsi megelőzött:

– Szolgák uralkodnak felettünk – bólintott. – Valóban találó. Illik a kommunista világokra. De mindegyike! Erre a Titóra is! Mert ez is csak egy kommunista! Egyebekben remek példánya a győztesek pöffeszkedésének. Általában pedig az a tipikus, hogy csupán más emberek és nem más erkölcsök jönnek egymásután. A magyar ügy sem fordulat, hanem logikus kifejlődés. Az úgynevezett szocialista ideológia erői soha nem győzték le a polgári ideológia erőit. Győzelmüket ugyan úton-útfélen demonstrálni akarták, csakhogy a nép egésze nem képes a színlelésre. A most világszerte hasra vágódó álmélkodás, az elképedés a hihetetlen csoda felett, szintén súlyosan hibás valóságértelmezés. Azt kellene látni, hogy Magyarország nem változott negyvenöt óta a kommunisták által reklámozott mértékben. Sőt, az ő reklámjuknál messze hatékonyabbak a nyugatról árasztott propaganda akciók. Gondolja meg, 1954 októbere óta léggömböket eregetnek Magyarország fölé, röpcédulák millióival. Nincs egzakt mérési mód a hatásukra, de énszerintem ott a lenyomatuk mindabban, ami most Pesten történik.

Legyintett, azután higgadtan folytatta.

– Voltak ebben az országban kérem anyagi érdekeltségeink, amelyektől rövid úton megfosztattunk. Azután minden úgy rögzült, és azóta mozdulatlan. Most, hogy moszkvai beintésre mindenfelé az enyhülést játsszák, megpróbálok itteni ügyeinkben igazságot keresni, hátha speciális, bolsevista törvényességi nyomvonalakon mozogva, el is érhetek valamit

A már ismert módon előhúzta zsebóráját, és hosszan a csillogó tárgyra figyelve tette előbbi szavaihoz, hogy éppen erről kellene tárgyalnia egy ügyvéddel, de már sokat késik az illető.

– Ide hívtál valakit? – kérdezte fennakadt szemmel Zoltán.

– A szerb ügyvédet – válaszolt a bácsi. –Elfoglalt ember a kollega, és csak ez a módja kínálkozott a mai találkozásunknak.

– Nem örülök neki – kelleetlenkedett Zoltán. Fenékgig ürítette, majd megint rögtön újratöltötte poharát.

A bácsi úgy viselkedett, mint aki nagyon meglepőnek találja, hogy pezsgős poharat lát öcsikéje kezében, de aztán elfordult, helyére dugta zsebóráját, végül rám kapta tekintetét.

– Meg tudná nekem fejteni, mit kell érteni pitymallaton? Zoltán öcsém szerint maga járatos a népi-paraszti szólásokban. Amint hallhatta, várok ide valakit, aki azt ígérte, pitymallatkor érkezik.

Kapásból feleltem.

– Akkor pitymallik, amikor ébrednek a Nap. Ez azonban a Föld minden pontján más-más időben történik..

– Mond le az ügyvédet! – dörmögött Zoltán. – Telefonálj neki, hogy nem vagy itt.

– Nem tehetem. Először is, nem tudom, ő hol van most. Azon kívül feltétlenül túl akarok lenni rajta. Holnap utazáshoz kell készülődniünk, meg egyebek. Te is tudod, mi minden vár még ránk. Nem tehetek azok módján, akik csak ráfekszenek a sors hátára és vigyen!

Szeméhez emelte látcsövét és az volt a határozott meggyőződés, hogy Zoltánra, majd én rám irányította.

Ha így volt is, csak pillanatig tartott a játékos mozdulatsor. Kiakasztotta nyakából, ölébe hullajtotta mutatós kis eszközét, és ezt követően valóban ismét rám nézett. Nem volt sem kutató, sem szigorú, sem feddő a nézés, hanem szimpla nézés volt, olyan üres, amilyen az érdek nélkül nézelődők nézése.

Mégis az volt a benyomásom, hogy kutatni próbál az arcomban. Ez eszembe juttatta Zoltán egy korábbi megjegyzését, amely szerint ez a bácsi arra is képes, hogy kanadai vízumot szerezzen számomra, akár egyetlen nap alatt, mert ehhez is megvan a szükséges eszköztára.

Közömbösen érintett ez a tájékoztatás, akkor nem is gondoltam vele többet, de most eszembe jutott, éspedig azzal a megmosolyogtató ötlettel kiegészülve, hogy úgy vesz rólam méretet a bácsi, akár a kommunista káderesek szokták. Bizonyára hiteles jellemzést kell adnia rólam, ha kanadai jogosítványt próbál szerezni számomra.

149.

– Sajnálom, hogy nem tudod lemondani az ügyvédet – mormogta Zoltán.

Görnyedten ült.

Lebiggyedt az ajka, akár egy durcás gyereké.

Árvának látszott.

Ismertem ezt az arcát, és leginkább ez ébresztett bennem alkalmi empátiát.

Tudott szeszélyes, kellemetlen, bosszantó lenni, de hébe-hóba olyan gyermeki magány rítt le róla, ami feltétlen együttérzésre sarkallt.

Erősebb testalkatú volt nálam, de a Móricz körtéri talponállóban, és hasonló, általunk látogatott helyeken közös tudássá lett a törzsbeliek övezetében, hogy Zoltán a védelmem alatt áll.

Ez a tény olyankor nyert értelmet, amikor sérelem érte a jelenlévők valamelyike részéről, és erre reagálnia kellett volna. Ilyen típusú sértés lehetett, ha arról érdeklődtek nála, hogy az elmúlt hetekben azért nem volt-e látható köreinkben, mert megint dutyiban, kóterben, ergasztulumban, azaz, régi rómaiak által így nevezett dologházban töltötte idejét?

Többnyire vállat vont, mosolygott, és válasz nélkül elfordult.

Valaki egyszer azt kérdezte: „Aztán volt-e hereverés is az elvonóban, szépfiú?”

Ez a kérdező gyors pofont kapott, és csak azért egyet, mert rögtön leállítottam Zoltánt.

Nem tudta az illető, hogy diadalmas férfiúi mivoltát kérdőjelezte meg a sértettnek.

Közbelépésem nélkül továbbiakat kaphatott volna.

Utólag megnéztem a védelmembe vett illetőt, aki vállasabb, és magasabb volt nálam, de láthatóan problémátlanul elismerte, hogy nekem köszönheti menekülését a további veréstől.

Elemista koromat idézte ez a momentum, amikor valami hasonló történt.

Az iskolai tanulóévek elején mindig előálltak hősködő, kötekedő, erőt fitogtató gyerkőcök, és keresték a módját, hogy bizonygathassák erejüket, felállítsák az aktuális erőssorrendet. Velem is mérközni akart egy nagylegény, de mielőtt egymásnak estünk volna, megálljt kiáltottam, és utasítottam, hogy előbb azt a gyereket birkózza le, akire rámutattam.

Míntha szuggeráltam volna, meglepődött az ellenem támadó Góliát, és annak a gyerekeknek rontott, akit kijelöltem számára, magam helyett. Le is győzte, sőt, mindenkit legyőzött, amiért meg is dicsértem, és azt mondtam, hogy a továbbiakban senkitől ne féljen, csak éntőlem, és verjen meg mindenkit, aki nekem támad.

Szóval testőrömmé idomítottam.

És működött a rejtélyes kapcsolat.

Mosolyogtat, valahányszor rá gondolok, mert óhatatlanul magyarázatot próbálok rá találni. Nem jutott jobb eszembe, mint az, hogy van bennem, vagy akkoriban volt bennem, és kisugárzott belőlem valami fluidum-féle.

Ami talán mostanság is van, csak nem élek vele, vagy nem tudok róla.

Erre meg – ugye – kár több szót vesztegetni.

Legfeljebb azt érdemes még a dologhoz biggyeszteni, hogy esetleg ijedtemben kiáltottam bátorra magamat! Ennek a lehetőségét mesékben és pszichológiai töprengésekben is föllehetjük, legalábbis tűnődésre alkalmas témaként kínálják.

Az ellenben bizonyossággá lett felnőtt koromra, hogy szerényen számlálható érényeim között van a megbocsátás készsége, és ezzel a képességgel sok tiszta örömet szerezhettem sokaknak, meg önnön magamnak egyaránt.

Zoltánhoz való kapcsolódásom is ez által volt determinált.

Beszélgetéseink többnyire úgy zajlottak a kedvelt, meg alkalmi bormérésekben, hogy Zoltán engem hallgatott, vagy kérdezett. Ritkábban előadott valamit, esetleg halk szavakkal válaszolgatott a sorsát firtató kérdéseimre.

Leginkább fél lábon álltunk. Én – szokásom szerint – a pultra könyököltem, és mintákat rajzoltam egyik ujjammal a kilöttyent italok elegyének mocskában. Másik kezemmel Zoltán inggombját babráltam, és halkán, szinte szótagolva magyaráztam, hogy mekkora harcot vívtam én hajdan például egy Pinczési Pál nevű vérbolsi ellenében. „Az a fajta, akiben szüntelenül megfogán, fejlődik, vajúdik, fiadzik valami mérgező eszme, amelynek levegőjéből egyetlen slukk elég ahhoz, hogy falnak menj tőle. Ennekem különben se jöjjön senki az ő magánmarxizmusával. Megvallom neked, hogy akkor még én is marxista voltam, és mindenki másnál őszintébben. Úgy, hogy akkor engem nem lehetett áttekeresni. Akkor hasonlottam meg a marxista párttal, amikor szétdőlték a népi kollégiumi mozgalmat, amiről majd bővebben is beszélek neked”.

Gallérom mellé döntöttem a maradvány szódás bort, gyűrött papírpénzt markoltam elő a zsebemből, nyújtottam Zoltánnak, és indítottam újabb rundóért.

Miután meghozta az italt, folytattuk a beszélgetést, olykor a szó szoros értelmében a végelgyengülésig. Megannyiszor kimosódott az emlékezetemből, hogy miképpen váltunk el a legutóbbi alkalommal.

Kívülről tudtam József Attila Fiala életek indulója című versét, amelyet minden este szavalgattunk a népi kollégiumban, és annyiszor elmondtam Zoltánnak, hogy ő is megtanulta, noha leírva soha nem látta.

Közéleti-politikai nyüzsgésem kezdeti idejéből számos olyan apró, színes emlékem bukkant elő társalgásaink során, amelyek engem is szórakoztattak, és Zoltán is ámuldozott, mert számára ismeretlen mesevilág tárult fel, amit itt-ott még színezgettem és bővítettem is.

Beavattam például a Nemzeti Parasztpárton belüli tevékenységembe. Eleinte csak a falumban, Püspökladányban, Dorogi tanító úr famulusaként lelkesedtem. Azután Debrecenben, a népi kollégiumi mozgalmon belül egyszerre lelkesedtünk a kommunista pártért, meg a parasztpártért, és ha kellett plakátokat ragasztottunk, népgyűléseken kulturális műsorokat adtunk, énekeltünk, táncoltunk, verseket mondtunk mind a két pártot fényezve. Mindezekért a pártoktól ilyen-olyan támogatást kaptunk, a műsorainkért pedig helyben fizettek a parasztok, élelmiszerral.

Amikor felsóhajtott és azt kérdezte Zoltán, hogy most miért nem ilyen a világ, akkor azzal feleltem, hogy a jelen csupán kilátás egy vakablakon. Most csak folytonosság zajlik, a haladással szemben.

Aztán vállat vontam, és kijelentettem, hogy nem is kell semerre se haladni, hanem a mérsékletet kell támogatni.

Ilyen alkalmi okoskodásaim többnyire komorságba torkollottak, ezért vidámításként előadtam például, hogy első pártfegyelmi büntetésemet azért kaptam, mert a debreceni Aranybika presszójában egy asztalnál kávéztam Pálffy Jóskával, a kisgazda újság tulajdonosának a fiával, akit pedig „drótvágónak” nevezünk bizonyos körök-

ben, mert az volt a feltevés róla, hogy elvágja a mikrofon zsinórját, amikor Szabó István, a kommunisták megyei vezetője szónokol a Bika erkélyéről.

Dicsekedtem, hogy személyesen ismerem Veres Pétert, a nagy író, aki egy időben a kormány tagja is volt. Jelen voltam a társaságában, amikor összeveszett Kondor Bélával, a debreceni egyetem filozófia professzorával. A parasztpárt országgyűlési képviselőjeként szónokolt a professzor, és azt állította, hogy amit a hernyó a világ végének tekint, az a pillangó életének a kezdete. A jelenre vonatkoztatva ezt nem oda illőnek találta Péter bácsi. Még nagyobb haragra gerjedt, amikor azt állította a tudós képviselő, hogy valódi haladás érdekében véleménydiktatúra kell sajtószabadság helyett!

Ezt Zoltán sem értette, meg én sem, de emlékeztem rá, hogy a vitán jelenlévők közül azzal mentette valaki a professzort, hogy ital hatása alatt állt.

Vigyorogtunk, és mi is kortyoltunk.

Egyszerűbb történetként adtam elő, hogy miképpen tettünk történelmi igazságot Varga Gyuszi barátommal a feudalizmus idejéből származó papi tized ügyében, az oroszok bejövetele napján.

Iménti, hancúrozó hangoskodása szerint – máig emlékezik rá!

Kitalált, meg igaz történeteket adtam elő neki azokból az időkből, amikor különféle szakmákkal ismerkedve inaskodtam, noha inkább iskolában szerettem volna tovább tanulni. Ez azonban csak akkor következett el, amikor sikerült bejutnom a népi kollégiumba.

Összeismerkedésünk idején egyébként, 1953-ban, katonatiszt voltam, főhadnagyi rangban. A bevonulásom utáni harmadik esztendő t szolgáltam. Első perctől kezdve a Néphadsereg című központi katonai újságnál dolgoztam. A jelzett időben a külpolitikai rovatot vezettem.

Nagyon gyorsan, két bő esztendő alatt emelkedtem ilyen magasra, de a Zolival közös ödöngés idején már minden visszájára fordult. Éppen haldoklott bennem az a feltétlen odaadás, aminek addigi előmeneteletem köszönhettem. Meghasonlottam a munkámmal, a feljebbvalóimmal és beosztottaimmal, és rövid úton elváltam a feleségemtől, akivel, három hónappal korábban kötöttünk meg gondolatlan házasságot.

A válás napjának estéjén beállottam a Móricz körtéri borozóba, és attól kezdve majdnem minden estén ott gyilkoltam a pénzemet, az időmet és az egészségemet.

Egyenruhában mentem be és szórtam a pénzt. Egy alkalommal elvitt a VÁP, azaz a városparancsnokság, amit további szankciók követtek a szerkesztőségben.

Csak megrándítottam a vállam. Cinikus reménykedéssel vártam a marxi törvény beteljesülését, amikor a mennyiség majd átcsap minőségbe: úgy megsokasodnak vétkeim, hogy kiteszik a szűrőmet katonáéktól.

Számítási hibám volt, hogy a hadseregben sok tiszt ivott rajtam kívül. És a mundér becsületének védelme okán inkább szemet hunytak, vagy asztal alatt bokán rúgták a vétkest a felsőbbbségek, de óvakodtak a tiszték, pláne – mint esetemben – a politikai tiszték méltatlan viselkedését szellőztetni.

Azt az axiómát fogalmaztam akkoriban magamnak és Zoltánnak, hogy sokkal kevesebb erőfeszitésembe került annak idején a felkapaszkodás, mint most, a lefelé csúszás.

Abban az időben hozott össze a véletlen hajdanvolt elemi iskolai társammal, Szilárd Zoltánnal is.

Ő akkor már nemzetközi hírű gyorsúszó, az 1946-os londoni olimpián előkelő helyezést ért el versenyző volt. Később az növelte hírnevét, hogy bravúros módon, a Dunán átúszva szökött Ausztriába, fegyveres határőrök elől menekülve.

Jelenleg még híresebb, mert Bécsben él, és rádióból, újságokból tudhatóan Budapesten is járt az elmúlt, forró napokban, és beszámolókat szállított a világnak.

Azon, a fentebb jelzett, budapesti találkozónkon örültünk egymásnak, és lelkesen beavatott abba az akkor még csak elméletileg létező tervébe, hogy átúszik a Dunán, úgy szökök Nyugatra.

De előbb úszót nevel az ifjabb Zoltánból, akivel valamilyen fokon rokonságban állott.

Ifjabb Zoltán azonban ritkábban találkozott idősebb druszájával, mint velem.

Jobban illeszkedtek programjaink.

Uszodai edzés helyett vonzóbbnak találta Zoltán, hogy inkább velem találkozzék a Móricz körtéri talponállóban, ahol ivászáttal és beszélgetéssel fogyasztottuk az időt.

Hozzávetőleg fél esztendeig randevúztunk, addig vágtuk a centit, amíg sikerült kiverekedni magamat a hadseregből, és pompás munkahelyet szerezhettem a Szabad Földnél.

Azt követően megritkultak, majd el is maradtak együttléteink, és most láttuk újra egymást itt, Belgrádban, 1956 novemberének végén.

A hajdani, szoros és gyakori együttlétünk idején megviláglott előttem, hogy ő főnemesi származék, a magyar kormányzó felesége tartotta keresztvíz alá, és természetesen fényes gyerekkora volt.

A későbbiek nem alakultak jól. A front elől menekülve Németországba került, ahonnan 1948-ban tért haza, néhány közeli hozzátartozójával. Egy évig egyetemi hallgató volt német–angol szakon. Újabb egy évig színházi tologatóként munkálkodott, ahogyan ő nevezte elfoglaltságát, majd 1950-ben kitelepítették. A Nagy Imre program részeként szabadult, és ismét egyetemi hallgató lett a Római Katolikus Hit tudományi Akadémián, orvosi szakon.

Ezúttal is csak egy évig volt egyetemi polgár, de azért a Móricz körtéren, meg főként a láthatatlanná táguló, távolabbi női világban ő lett a „kis doki”, a jóképű, pompás testalkatú kis herceg, vagy kis gróf.

Fürdették, öltöztették, etették a boldog asszonyok, lányok, de állandó lakhelye mindenki számára ismeretlen volt.

Kíváncsivá tett Zoltán az ő főúri múltjával, de nem csupán faggattam, hanem bőven tájékoztattam saját múltamról is. Ámuldozott, amikor megmagyaráztam neki, hogy azért telepítették ki, mert osztályidegen, és természetes, ha énnekem jobban kedvez a rendszer, mint őneki. Gondoljon bele, hogy én még csak néhány éve élvez-

hetem a társadalmi kivételezettséget, de az ő nemesi osztályának tagjai évszázadokon át nemcsak élvezték a jó életet, de nyomorúságot rendeltek az alul élőknek, minde- nek előtt az olyanoknak, mint az én nagyapám.

Mindezek ellenére úgy vagyunk a dologgal manapság, hogy aki elég művelt és eléggé értelmes, az akármilyen társadalmi osztályba született bele, előbb-utóbb a szocializmushoz húz.

Nem sokkal ez után a meggyőző beszélgetés után bejelentette Zoltán, hogy gondolkodott a dologról, és mától kezdve ő is barátja lett az én szocializmusomnak.

Azt feleltem, hogy ez azért lehetséges, mert én is értelmes vagyok, és megértem, átérzem az osztályellenség kínjait. Sőt, a magyar történelem korábbi idejében élő, de a közjót is szolgáló grófokat, és minden másféle gazdagokat is megsüvegelem, mert ők tiszta hajtásai a magyar törzsnak.

150.

– Mondja csak, fiatalember, lát maga shrimpet ott, az asztalon? – szólt rám a bácsi.

A kis asztal szélén könyököltem, és tagadóan ingattam a fejemet.

– Nem ismerem azt, amit keresni tetszik – vallottam az igazat.

Lendülettel az asztalhoz jött, némi szemlélődés után három ujja közé csipentett valami falatot a teríték egyik tányérkájáról. Lassan vitte a szájához, és gyorsan bekapta. Csámcsogva rágcsálta, és miközben visszasétált a helyére, oktató modorban tájékoztatott:

– Ez, kérem a shrimp. Voltaképpen apró tengeri rák. Felséges az íze, és pusztultában is titokzatos erővel hat vissza, az élő világra. Képzelden el uram egy tutajt, zúgó vizek hátán! Ez a rákocska – mutatott egyik oldalon kipúposodott orcájára –, az a tutaj, amelyen biztonsággal áthajózhatnak a részek az alkohalmámor dühöngő és gyakran zavaros zuhatagain! Ajánlom tehát figyelmükbe.

– Ne prédikáljon! – vágott közbe nyersen Zoltán.

– Nem szeretem, ha iszol! – pattant a bácsi is.

– Mondja ezt az, aki hároméves kora óta vedeli a sört!

– Nem szeretem, ha az én társaságomban iszol!

– Társaságot mindenki választhat magának! – Hosszú, kifeszült csend után ismét Zoltán szólt. Gúnyos volt a mosolya, és továbbra is pimasz a szövege. – Mondjon még valamit. Úgy érzem, van még mondanivalója. Ezt súgja az eszem.

A bácsi alig hallhatóan felelt:

– Az ész az érdek ügynöke. Maga pedig nem ismeri az érdekeit. Kevés hozzá az esze.

– Úgy érzem, hogy bácsikám nem képes megérteni engem. Avagy nem akarja.

– Érzésekhez nem szükséges megértés. Ne is erőltesd.

– Akkor csak elképzelem, amit mondtam.

– Az a baj, hogy neked a képzelethez is csonka az eszed. Márpedig egyetlen, normálisan gondolkodó ember sem boldogulhat képzelőerő nélkül!

– Mindenki úgy él, ahogy tud. – Tűnődni látszott egy pillanatig, azután visszatért pimasz modorához. – Még mondjon valamit.

– Mért kellene beszélünk is? – rándította meg a vállát most már nem leplezhető hevülettel, a bácsi. – Nem elég, ha együtt hallgatunk? Tartalmas unatkozáshoz egyébként a hallgatás a leginkább adekvát beszéd.

Szélesen vigyorgott Zoltán, az asztalra csapott, és felkiáltott:

– Hát maga megint eltalálta szarva közt a csöcsit!

Riadtan forgattam a fejem, és udvarias meghajlás, valamint mosoly kíséretében kijavítottam a hibás népieskedést:

– A megfelelő kifejezés: „tőgyit”.

Figyelmen kívül hagyta Zoltán, és hol rám, hol a bácsira röptette szemeit. Az arca komoly volt.

– Én meg úgy gondolom, hogy a hallgatásnál mégis jobb a beszélgetés, pláne, ha a zsarnokság rejtelmeiről rántjuk le a leplet általa. Vajon tudjuk-e: milyen volt például egy igazi vérbolsi? Überhaupt! Van közöttünk, aki hitelesen tudja, és kérésünkre készséggel ismerteti! Halljuk, ki volt Pinczési Pál! – emelte fel a kezét és a hangját, és hátba ütött.

Körbe röptettem a szemem, attól a rémületes gyanútól megrettenve, hátha itt van valahol Pinczési Pál, aki meghallván hangosan mondott nevét, hozzám lép – és mi történhet azt követően?

Ahogy én itt vagyok, itt lehet ő is.

Bennem lapult még az iménti aggodalom, ami abból keletkezett, hogy kényszerű tanúja lettem egy heves összecsapásnak olyan két ember között, akik mindenikétől valamilyen homályos értelmű függőségben vagyok. Egyaránt hasznom, vagy károm lehet belőlük, ha nem jól ítélek arról, hogy melyikük mellé cövekeljek nyíltan?

Lehet, hogy nem kellett volna elfogadnom ezt a ma esti meghívást?

Idegcsillapító, ugyanakkor megnyugtató, sőt, biztató bogárként zümmögött most a fülemben, hogy Zoltán szerint én is mehetek Kanadába, esetleg.

Mért beszélt volna erről a levegőbe?

Na, de akarok én menni?

Életemben először fogalmazódik bennem ez a kérdés.

Ha nem akarok is, talán érdeklődésben áll, hogy menjek.

Sok most Belgrádban a magyar, mert ilyen-olyan okból jönnek otthonról. Jönnek jobb megélhetést keresni, más eszmét keresni. És bizonyára jönnek, akik nem akarnak jönni, de kényszerülnek, mert kergetik őket. S a reménytelen, vagy kockázatosnak tetsző szembenállás helyett inkább a menekvést választják.

Magyarországon most üldözik a kommunistákat, és Pinczési soha nem tagadta meg marxista elkötelezettségét, inkább fennen hirdette.

Ismertem erről az oldaláról.

Persze, távolról sem volt olyan sötét alak, amilyennek handabandázó kedvemben lefestettem Zoltánnak hajdanán.

Sőt! Művelt, és szorgalmasan dolgozó ember volt. Valamilyen doktorátussal is rendelkezett, miközben én még érettségi bizonyítványt is csak évtized múltán szereztem, protekcióval.

Amint lezajlott a kommunista, illetve szociáldemokrata pártok egyesülése, megszűnt a korábban önálló debreceni szociáldemokrata újság és annak a volt főszerkesztője, Pinczési Pál kapta meg nálunk, az eredendően kommunista újságnál – ugyanazt a pozíciót.

Radó Györgyöt, illetve Vajda Mártont váltotta, akikről máig jó emlékeket őrzök. Az új főszerkesztővel viszont nem alakult jól a kapcsolatomban.

Amiképpen barátságok tudnak úgyszólván észrevétlenül is szövődni, valószínűleg hasonló, titokzatos módon jönnek létre személyi ellenérzések.

Nem tudom, és nem is firtattam soha, hogy mi okozta Pinczési ellenérzéseit velem szemben. Magam részéről azt ítéltam az ő óriási hibájának, hogy úton-útfélen a marxista elvi szilárdság mindenhatóságát hangoztatta, és ezt a szilárdságot persze önmagában találta meg, elsősorban.

Meg is formáltam róla azt a nem túlságosan szellemes jelzöt, hogy ő egy vérbolsi, és úgy vezettem elő neki, mint a háta mögött született közvéleményt.

Ennek a hallatán felfújta magát, és rikácsolni kezdett.

„Az, hogy te szerinted én ki vagyok, mi vagyok, az kizárólag attól függ, hogy te kinek-minek akarsz látni, és milyennek akarsz láttatni engem, a te romlott fantáziáddal!”

Sértett a hangja, de fékeztem magamat. Arról prézsumáltam neki, hogy félreért, ha azt hiszi, meg akarom őt változtatni. Rám ugyanis az a jellemző, hogy az egész világot meg akarom hagyni a maga valóságában. Semmiképpen sem akarom saját képemre formálni. Külön-külön mindent és mindenkit meghagyok abban a valóságában, amiben a leghitelesebben azonos lehet önmagával. Csak azt kérem cserében, hogy engem is hagyjanak békén.

Az is lehet, hogy ilyen beszélgetés nem zajlott közöttünk, hanem csak utólag applikáltam a Zoltánnak előadott szövegembe, de annyira tetszett, hogy magam is elhittem.

Abban az esztendőben, ezerkilencszázötvenben lettem húszéves. Annak az évnek októberében kaptam kézhez sorkatonai behívómat, ami Pestre szólított, az akkoriban szerveződő központi katonai újság, a Néphadsereg állományába.

Rendesen elköszöntem a debreceni szerkesztőségtől, Pinczési Páltól is, és azóta nem találkoztam vele.

Most, hogy Zoltán szóba hozta, bocsánatot kértem tőle gondolatban, és nagyon szégyelltem egykori ál-kocsmahős pózaimat.

Nem szabadulhattam azonban ilyen egyszerűen, mert elevenen tartotta Zoltán a témát s a kötekedő részeket módján követelődzött, hogy beszéljek a dologról én is.

Összezártam a számat, némán és tagadóan ráztam a fejemet, és végül felhagyott Zoltán a noszogatással, – a maga erejéből próbált megélni, a maga módján terítette a Pinczési-sztorit.

151.

Kihajoltam a páholyból és olyan koncentrált mohósággal pásztáztam a lenti világot, akárha tudnám, hogy ott van, amit keresek.

–Szabad ezt? – kérdeztem, és már nyúltam a távcsőért, s mikorra engedélyt adhatott volna a bácsi, már el is vettem a térdéről.

Újra a páholy peremének dőltem, és vizslattam a lenti világot, hátat fordítva a fentinek.

Képzetelemben ott könyökölt mellettem Kamondy Tóth László író és irodalmi szerkesztő barátom, csendesen ingatta a fejét és azt mondta: „Most csak tükör által homályosan látsz, de ha a mennycsatornába érkezel, akkor majd mindent színről-színre...”

Zakoltak bennem a szavak és úgy emlékeztem, hogy Pál apostolt idézte talán, vagy Marxot, aki szerint nem a valóságot látod, ha nézed, hanem csak visszatükrözött képét.

Nagy tanítóim sorában Mesterházi Lajos azzal tette le a garast, hogy kijelentette: nincs közös valóság! Mindenki csak a saját, szubjektív valóságát éli meg!

Gyanakodtam, hogy a forrást illetően Király István professzorra kell figyelni, ha szóba hozzuk a vakfoltokat, amelyek léte maga az emberi észlelés alapvonása. Legfőbb jellemzőjük pedig ezeknek a vakfoltoknak éppen észrevétlenségük.

Picike büszkeség dagasztott, amiért ilyen sokféle okosság ragadt rám jövés-menésem során, de rögtön társult hozzá az a keserűség, hogy mindösszesen is kevesek az engem kínzó, rettenetes nyavalya eliminálásához.

Rejtegetni próbáltam, de mostanáig nem csitult bennem a háborgás az engem ért galád, mélyen sértő és megalázó esemény bekövetkezte nyomán.

Arról a gyalázatosságról beszélek, amit fentebb már jeleztem pár szóban, s ami ma éjjel, a páholyba érkezésem utáni percekben történt.

A kölcsönös bemutatkozás, apró semmitmondás szakaszában voltunk s én beszámoltam bulgáriai utazásomról. Nos, akkor Zoltán barátom közbevetette, hogy ő is rengeteget beszélhetne Bulgáriáról, és pedig bizonyos Barabás Tibor könyve nyomán, amely könyvet kötelezően kellett olvasnia egyik bebörtönzése során.

Talán csak befelé, de mélyen elpirultam akkor, ugyanis Barabás bácsit személyesen ismertem, és nem tudtam hová tenni azt a tényt, hogy az általa gyártott irodalmat kötelezően a rabok nyakába varrták. Korábban soha nem is hallottam börtönbéli olvastatási szokásról, és azt sem tudtam, hogy ezt kitüntetésként, jutalomként kaphatja valaki, avagy fincoltatásként, plusz büntetésként, – szóval kínos volt számomra bármilyen további beszéd róla.

Zoltán barátom azonban még valamit hozzátoldott börtönbéli élményeihez.

A kis toldalék szerint az én könyvemet is elolvasta anna a börtönkönyvtárban, ámbar az nem szerepelt a kötelező olvasmányok listáján.

Volt, vagy nem volt a listán, ott volt a börtönben, és ennek a bejelentése pokolra küldött engem!

Mindazok övezetében, akik napi rendszerességgel találkoztak velem, akikkel szót váltottunk, véleményt formáltunk, elképzelhetetlen volt, hogy ilyen ügybe keveredhettem.

Keringtek természetesen bíráló, megszóló vélekedések rólam is, mint mindenkiről, akadtak, akik ezért-azért nem szerettek, de azt senki nem hitte volna el, hogy az én könyveimet szocialista börtönökben reklámozzák.

Ha bármely írótársamról terjedt volna korábban efféle, atombombát robbantottam volna rá.

Ismert voltam úgy is, mint aki másoknál nagyszájúbban bírálhatja a rendszert, vagy a rendszer valamely ismert reprezentánsát, ami kockázattal is járt, de én felváltam annak a hitében, hogy mindenkinek imponálok vele.

Alkatomhoz tartozott a buzgalom, hogy azokkal is megszerettessem magam, akiket én nem szerettem.

Bókoltam ott is, ahol büntetni lett volna kedvem.

Nagyon cifra pszichológiai elemző munka árán talán kimutatható lett volna, hogy ilyen irányú törekvésem az önvédelem része volt, és talán az idegeimbe szervült félelem tette, hogy fenegyereket próbáltam olykor játszani, amit aztán a környezetem egy része el is fogadott.

Önképem szerint – és másoktól hallottak szerint is – jóval magasabban kellene állnom a közéleti ranglétrán, de éppen attól vagyok hiteles káder, hogy nem nyomulok, hanem bírálok, és leleplezem az elvtelen karrierizmust.

Mindenesetre, ha bírálgattak fentről, s ha vissza kellett utasítanom, és azt meg is tettem, akkor mindig nőttem a tanúkká lettek szemében, és a magaméban is.

Jól elvoltam hát a világgal és magammal.

Éppen ezért sértett minden, ami ezt az állapotot megzavarta.

Tuli Jóska, akivel kollegák és jó barátok voltunk a Szabad Föld-nél, azt vágta fejemhez egyszer, hogy megfigyelése szerint gyáva alkat vagyok. Az volt a riposztom, hogy rangjára emelve a félelem is lehet becsülendő. Gondoljon például arra, aki az Istent féli, az vajon nem lehet tiszteletre méltó? Ezzel szemben, aki az Istentől sem fél, az lehet akár gonosztevő, meg bandita.

Azzal metszette el szavaimat Jóska, hogy hiszen ateista vagyok, miért hozakodok elő Istennel? Mire azt mondtam, hogy akkor beszéljünk a villámcsapástól való félelemről, vagy a szeretteink sorsában bekövetkező bármilyen rossz fordulat okozta félelemről. Avagy arról a félelemről általában, ami az ismeretlentől van. Ez is a nemes félelmek fajtájából való s még arra is késztet bennünket, hogy a megismerés fáradalmaival győzzük le az ismeretlentől való aggodalmainkat.

Ezért gyürkőzzünk neki például a marxista tanoknak!

Jóskán kívül másokat is biztattam erre, noha én igencsak részleges tudással rendelkeztem a vonatkozó tudnivalók tekintetében. Azzal védtem pozíciómat, hogy szocializmus dolgában én azt is hiszem, amit nem tudok, és ez a hit szilárdabb építővé tesz, mintha írott szövegeket magolnék.

Voltak tehát szavaim a magam védelmére, de Zoltán börtönt idéző bejelentése után padlóra kerültem.

Még arra is gondoltam kínomban, hogy bizonyára meghökkentette Zoltán a bácsikát is. Azért fixíroz annyira, hogy tömbösebben, szilánkosabban informálódjon rólam. Talán éppen rám célzott azzal a megjegyzésével, hogy vannak, akik csak ráfeksznek a sors hátára és azután mit nekik Hekuba!

Ámbár, miért foglalkoztatná őt az én személyem?

Talán annyira sem akadt fenn az információ, mint az illatos pincérnő, aki a mulató bejáratától vezetett fel ide, a páholyba, s itt együtt időzött velünk néhány izgatónan izgalmas percig. Barátom ölébe fészkelődött, és ebből a viselkedéséből menten kitűnt számomra, hogy Zoltán az alkalmi bakja. Ábrándos szemjátékával azonban számomra is engedélyezte a hölgyike, hogy feltételes reményekben ringassam magamat.

Főképpen Zoltán inkorrekt közlésének vétele után mozgathatta meg képzeletét egy olyan ember, aki könyveket ír, amiket azután börtönlakókkal olvastatnak.

Meg is nézett magának. Egymásra bámultunk, és közben az a giccses vízióm támadt, hogy dübörgő, síri csend ölel körül. Erről meg az a minap hallott gigantikus valami jutott eszembe, hogy a geometria szerint üresség az, amit nem foglal el semmi.

Hangosan is előadtam ezt az utóbbit, és olyan fogadtatása lett, akárha jó viccet süttöttem volna el.

A hölgyike felemelte mutatóujját, és óraingát utánozva mozgatta, miközben pajzán mosollyal közölte, hogy őt sem lehet elfoglalni, mert foglalt.

Ezen is mindenki nevetett, kivéve engem, aki inkább vicsorogtam.

Azóta is zakatolt az agyam. Úgy éreztem, szikladarabok hullnak a fejemre, testem minden darabjára. Mintha arra ítélték volna, hogy megköveznek, és most végre is hajtják.

Zoltán hozta volna az ítéletet? Vagy csak végrehajtotta? Avagy csupán beszámolt róla, hogy volt ilyen ítélet, és azt végre is hajtották?

Igen, az ő szerepe hozzátéve a báméskodóé, aki elfecsegi a titkot, amit kilesett.

Minthogy azonban hátrányosan érintett a „titok” –, nem adhattam neki menlevelet, hanem őreá is vetítettem valamennyit a haragomból.

152.

Az éjszakai mulatóhely távolabbi terepeire összpontosítva, mindinkább a délutáni eseményeket láttam képzeletemben újra fel-felvillanni. S annyira közel jöttek a képzelt emlékképek, hogy már hangokat is hallottam. „Az Áron vagyok, kérem, az Áron” – mondta a külsőleg inkább csúnya, de amúgy nyájas, nagyon magas bácsika. Homályos emlékezetem szerint abban a szolgálati munkakörében láthattam néhányszor, amelyben belihgett a Móricz körtéri kocsmába, ahol már alig állott a lábán a leittasodott Zoltán, a szép szóke fiú, és voltak, akik mentőért kiabáltak. Megjelent a sovány, ko-

pasz, és vörös fejű Áron, hosszú csontkarjaiba ölelte Zoltánt és eltűnt vele valamerre, akár ördög a zsákmányával.

Voltak, akik látták, hogy vedlett kis teherautóba dugta.

„Ördögsekérbe” – mondták.

Bőbeszédű volt ez az Áron a délutáni, okmányszerző sétánk során, főként, miután sikeresen intézve dolgunkat, megkaptuk a Belgrádban érvényes tartózkodási engedélyünket, és eljöttünk a rendőrségről. Amikor pedig felfogta, hogy Zoltán úrfi társasági tartozéka vagyok, lehunyta a szemét és mosolygott, akár egy álmódó csecsemő.

Olyan szerkezetű mondatai voltak, amelyekből arra következtettem, hogy terzinákban beszél, amint az ilyen versbeszéd lehetőségéről felvilágosított egyszer Kamondy Tóth László barátom, a nagyon művelt budapesti író és szerkesztő.

Nem teljesen értettem a magyarázatát, de alkalmanként hivatkoztam rá.

Azt pedig végképpen nem tudom, hogy a terzinák mellett jambusokban is beszélt-e Áron bácsi. Mindenesetre, ahogyan a tenger a partot mossa, annak a ritmusában lendítette mondanivalója előterébe mindazt, ami Zoltán úrfival valaha történt, történik, vagy történni fog. És mindezt a szeretet, a tisztelet, vagy akár hódolat érzésével telítődött hangon, kissé meggömbülten, és a jó kutya tekintetéből áradó odaadást sugallva tette.

Ennek ellenére megesett, hogy az imádattal emlegetett ifjú füléig jutott a mondanivaló, amit aztán az a maga módján: zenélő regiszterben refúzált.

„Befejezte?”

„Nem volt elég?”

„Ezt meg honnan veszi?”

„Ahogy azt a magaszőrűek hiszik!”

A dorgálást kövöző szünet után újra nekilendült Áron bácsi, és tereferélt velem.

Külön felkaptam a fejem, amikor azt fejtegette, hogy sok az olyan magyar most Belgrádban, aki politikai ellenérzései okán kívánna távozni a hazájából. Ő ezt is megérti, meg azt is, aki egyszerűen a jobb anyagi lét reményében törekszik úgynevezett kapitálista országba.

Tetszett az á betűje.

Az is tetszett, hogy nem lehet haragudni a hazájukat anyagi okok miatt elhagyókra, hiszen a bibliabeli Ézsau is eladta elsőszülöttségi jogát egy tál lencséért, de azt nem szokás firtatni, mekkora éhség vitte rá?

Előadta, hogy ők most Kanadába készülnek Zoltán úrfival. Ottani földbirtokos, távoli rokon látja vendégül Zoltánt, az biztosítja jövőjét is, lehetővé teszi, hogy folytassa orvosi tanulmányait.

Ő, tehát Áron bácsi viszont, semmit nem kér, ellenben erdészeti szakemberként minden erejét beleadva dolgozik majd Zoltán úrfi kanadai jóttevőjének hasznára.

„Úgy lesz, mint a szocializmusban, ha tetszik érteni, mire gondolok” – mondta.

Leginkább felkeltette érdeklődésemet, amikor előadta, hogy tizenhétre szaporodott a Jugoszláviában felállított magyar menekülttáborok száma.

Ezek egyikében lennék most, ha nem ragaszkodtam volna belgrádi maradásomhoz.

S ezek egyikéből hozta ki Zoltánt Áron bácsi.

„Kijött Zoltán úrfi, és még ma kezében lesz a kanadai vízuma is, ami nekem tegnap óta megvan.”

Ebbe a közlendőbe is belehallgatott a velünk baktató Zoltán, és ezt követően kiabálta:

„Kanadai vízuma van! Hát van neki, mert lett neki! De ki kérdezte?”

153.

Eltűnt az utcakép a Majestic mulatóból, visszatértem lélekben és szellemiekben a páholyba. Ámde, mintha az utcai atmoszféra övezetében is megmaradtam volna, és az ottani dialógusokhoz kapcsolódnék, úgy szóltam Zoltánhoz:

– Nem szép tőled, hogy gorombán beszélsz Áron bácsival.

Támogatást keresve lestem a jelenlévő, másik bácsikára, aki némán és felvont szemöldökkel szemlélte az eseményeket. Kutató szeméből azt olvastam ki, még mindig minket figyel, mert rólunk jutott eszébe az imént, hogy vannak, akik csak ráülnek a sors hátára és nem törődnek semmivel!

Most felélénkült.

– Az Áron kérem az a pompás férfiú, aki nem ismer mást, csak parancsot és végrehajtást. Right man in the right place! Minden oké vele! Ritkán fordul elő, hogy ennyire megfelelő ember kerüljön a megfelelő helyre! Megérdemli a kanadai pihenőt a magyarországi megpróbáltatások után. – A cipőjére esett, és elkomorodva mondta: – Áronhoz kapcsolódva még, fontos, hogy amikor a tisztségeket kiosztják, tudni kell: kinek, mi lesz a dolga. Mert amennyiben hatalom is társul a tisztséghez, annak a határát nem lehet tudni! Ha sok a kormányos, felmegy a hajó a hegyre. Mert ott vannak, ugye, az állásfoglalásoktól mentes tények! Ezerkilencszázötvennégyben tizenhárom ezer a bebörtönzött, rá egy évre harminchétezer a rab. Iszonyú mértékű növekedés! Right after the bell, pontosan a csengő után, amikor kinyíltak a börtönök és kiszabadult Áron is, társaival együtt fegyvert fogott. Nem az úgynevezett szocializmus irányzatai harcolnak tehát most Pesten egymás ellen. Vagy nemcsak azok.

Zoltán közbe kiáltott:

– Egy fővel feltétlenül több volt Magyarországon a bebörtönzöttek száma, mint ahogyan statisztikákban rögzítették, és a te számodra is hozzáférhetővé tették. – Hoszszú karját kinyújtotta felém: – Ő volt a plusz egy fő!

Fel is ugrott, és lelkesülten újságolta bácsikájának:

–Együtt voltunk rabok, ha nem is egy helyen! Ezt még nem is mondtam neked! Mindkettőnknek volt kötelező olvasmánya! Add elő, add elő a magad olvasmányát. Én is elmondtam az előbb az enyémet!

Féktelenkedése közben csókot is nyomott a fejem búbjára. Nyilván hevítette az alkohol, de azt is elfogadtam, hogy őszintén örül a váratlanul megtalált emléknek, ami egybekapcsolt bennünket valamikor, a múltban is.

– Ugyan! – legyintettem, – Zoltán megint pontatlanul emlékszik!
– Megparancsolták, hogy büntetésként elolvass bizonyos könyvet? Igen, vagy nem?

– Nem ugyanarról beszélünk – próbáltam kimagyarázkodni. – Nem ott, és nem akkor.

– Hanem hol, és mikor? – csapott rám a kérdésével ezúttal a nagybácsi.

Már együtt volt a fejemben a rövidre fogható magyarázat, amit neki szántam, de Zoltán lerombolta kedvezőnek kínálgató helyzetemet. Magasba fúrta mutatóujját is, hogy külön külsőséggel nyomatékosítsa mondanivalóját.

– Bírálni merészelte Sztálint! – kiáltotta. – Naná, hogy lecsaptak rá!

A bácsi most úgy kezdte babrálni zakóm egyik gombját, mint én babráltam Zoltán gombjait hajdanán, és ettől az emlékezéstől majdnem felnyerítettem. Időben sikerült azonban fékezni magam, és megérdemelt figyelemmel fordultam az előadóhoz.

– Ami engem illet, irtózom az úgynevezett lecsapásoktól, meg az erőszak, vagy a türelmetlenség minden formájától és megnyilvánulásától. Soha, semmiféle célt nem ér el, soha, semmit nem akadályoz meg! Ugyanakkor megmondom magának – tartotta rajtam a tekintetét, – hogy van egy másik állítás, amit hasonlóképpen magaménak vallok minden betűjéig. Ez pedig az, hogy az elmélet egy népben mindig csak annyira valósul meg, amennyire a nép szükségleteit valósítja meg. Ezért nem sikerült szocialista világot építeni Magyarországon.

– Sztálint bírálta! – ismételte Zoltán.. – Mi lehet ennél égbekiáltóbb vétek?

– Az imént Marxot idéztem – eresztett jókora tokát a bácsi. – Az se kutya! Sőt! – változott derűsre az arca, és csippentett a bal szemével. – Emelem a tétet, és még egy Marxot mondok, ami szerint minden ember arra spekulál, hogy új szükségletet teremtsen a másik embernek. Jó, mi?

154.

Azt követően, hogy a katonai behívóm parancsa ezerkilencszázötvenben felrendelt Pinczési társaságából a Budapesten létrehozott Néphadsereg című újság szerkesztőségébe, minden más lett körülöttem.

Kezdetől fogva jól beváltottam a várakozásokat a külpolitikai rovatban, ahová beosztottak.

Tervezték a szerkesztőség vezetői, hogy külpolitikai rovatvezetőt csinálnak belőlem.

Három hónapos időre átvezényeltek a Szabad Néphez, tehát a Párt központi lapjához, a külpolitikai rovatba, hogy tanuljak bele a szakmába.

Az idegen helyen mozgó ember tétováságával szerénykedtem eleinte, és később is így viselkedtem. Tudtam, hogy akik ott dolgoznak, nem csupán idősebbek, általánosán műveltebbek nálam, továbbá jártasabbak a szakmában, de a pártélet ranglétráján is jóval magasabban állnak, noha külsőségekből ezt nem láthattam.

Nem kifejezetten szakmai okosodást, de amúgy maradandó élményt jelentett számomra, hogy a folyosókon járva-keelve újságokból, filmhíradókból ismert országos

vezetők némelyikét láthattam feltűnni. Több alkalommal is megbámulhattam például a Párt főideológusának, Révai Józsefnek mindig rosszkedvű arcát.

Hozzá hasonlóan rosszkedvű, vagy jobb azt mondani, hogy gondterhelt volt a rovatvezető is. Kende Péternek hívták, és a Párt kedvenceként is emlegették. Évekkel későbben az úgynevezett reformkommunisták egyik jeles képviselőjeként lett ismertté, másfajta körökben is.

Egyszer az a pedagógiai ötlete támadt, hogy következő héten én értékeljem a külpolitikai rovatot úgy, ahogyan előzőleg a többiektől láttam-hallottam.

Roppant gonddal készültem.

Az én hetemen az volt egyik belső vezércikk címe, hogy „Az európai békéért”.

Na, ennek nekimentem. Úgy okoskodtam, hogy a békéért folyó harcnak nem lehet külön célja pusztán az európai béke. Elvi tévedés ezt állítani! Mi van akkor az Európán kívüli világgal? Ott lehetnek háborúk?

Sűrű lett a csend a rovatot alkotó tizenkét ember feje körül.

A rovatvezető lecsusszant a székéből és gyors léptekkel jöszmékelni kezdett. Közben valami dallamot fütyült.

Máskor is tanúja voltam ennek a szokásának, ami távolról sem jelentette, hogy nem figyel, mert időnként közbeszólt. Arra nem láttam példát, hogy vele vitába szállt valaki.

Vasatlan, nyűtt nadrágban, bő pulóverben volt, a lábán ormótlan, rosszul befűzött bakancs.

Az ablakig ment, ott megállott, hosszan kifelé nézett, majd anélkül, hogy hátrafordult volna, azt kérdezte:

„Tudod te, kitől származik az a megfogalmazás, hogy európai béke?”

Azt feleltem, hogy nem tudom, de akárkitől származik, helytelen.

Otthagytá az ablakot, felém lépkedett párat, szétterpesztette a lábait, és szinte suttogetta:

„Ezt a meghatározást Sztálin elvtárs használta először.”

Megborzongtam, féltem, de magamban azt ismételtetem, hogy valami igazságom azért nekem is van...

Hangosan azt mondtam:

„Ezt nem tudtam.”

A továbbiakban a szokásos módon zajlott a heti értekezlet, csak a végén szólt rám, hogy maradjak. Marasztalta a Révész nevezetű párttitkárt is, és azt a közös döntést hozták, hogy cselekedni kell ideológiai fejlődésem céljából.

Hosszan magyarázta Révész, hogy korunk valamennyi elméleti kérdésében Sztálin elvtárs a meghatározó, és amit mond, azt nemhogy bírálni tilos, hanem a bírálat lehetőségére gondolnunk is ideológiai hiba. Egyedüli feladatunk, hogy a megértésére törekedjünk.

Javaslatára szerint ne is kezdjek rögtön Sztálint olvasni, hanem Kalinyin elvtársnak az ifjúságról írott munkáit olvassam előbb kötelező érvénnyel, és beszámolási köte-

lezettséggel, s ilyen módon majd feltehetőleg közelebb jutok a sztálini gondolatok megértéséhez.

Három évvel későbben összefutottam az utcán Révésszel, és kölcsönösen örvendeztünk egymásnak. Faggatott hogylétem felől, és megvallottam, hogy megcsömöröttem a hadseregtől, menekülni akarok, de nem engednek.

Előadta, hogy ő meg aktívabb akart lenni a munkahelyén, mint korábban volt, fészkelődött, és együtt mozdulva néhány kollegájával, bírálni kezdte az országban, meg a nemzetközi életben mutatkozó, hibás állapotokat. Ezt követően, rövid úton kirúgták a Szabad Nép-től. Tiltakozott az eljárás ellen, de csak azzal a megfigyeléssel gazdagodott, hogy ha egy önkény felett nincsen másik, akkor azt az önkényt törvénytelennek nevezik.

(folytatása következik)

FALUDI ÁDÁM
Restimesék

ADOMA - ÁTALAKÍTÓN KERESZTÜLTUSZKOLT
ÚJABB ASZTALI TÖRTÉNETEK

*Repülő varázsszőnyeg prérifarkassal
– ami erkölcsösülhetett: elkorcsosulhatott / ami létrejöhetett: lépre mehetett –
Helmut Zenker*

Valaki minden előképzettség nélkül, lényegében véletlenül benyomta a kazettás magnó play billentyűjét és némi sustorgás után megszólalt a Credence Clearwater Revival rossz holdfelkeltéje. Egy komplett más világ képződött az ottaniban és a hangját hallatta. A fiatalurak elhallgattak és tudományosan levegőnek nézték a szoba légtérét. A szőnyegükön vendégeskedtem, meghívtak, hogy tanulmányozhassanak, mint egy ritka bogarat vagy hártványászárnyú repdesőt, az ördög se tudja, hogy valójában mit is akartak. Mindenesetre lankadatlan szorgalommal támadtam az endorfin központomat, válogatott anyagokkal, amelyeket érkezésemkor felsorakoztattak. Bor, sör, pálinka, majd ezek elegye és származékaik. Arra gondoltam, hogy van-e ebben a szobában egy olyan eredményesen végzett egyetemista, aki ismeri Szép Ernő, vagy ennek az amerikai holdfelkeltés népségnek a nevét, minden előképzettség híján akár csak hallomásból és véletlenül. Nemet mondtam. A kisugárzásuk miatt cselekedtem így. Lehet, hogy felületesen ítélkeztem, de mint mondani szokás, a tévedés a nyomomban van, és olykor ábrándosabb pillanataimban meg is előz. A lelkiismeret-furdalásom téli álmát aludta. Bármely évszakban képes volt erre.

Egy órája ültem velük a szőnyegen és lopkodtam a lemezeiket. Aztán egy óvatlan pillanatban, amikor a mámor mérges nyila vízszintesen is odaküldte őket a szőnyegükre, leléptem. Magic Carpet Ride. Hajnalodott, bandukoltam a hídon, hónom alatt a hanglemezekkel, amelyek alig várták, hogy mihamarabb újra egy hangszedő tű simuljon a barázdáikba. Új Barázdát Szánt az Eke Hanglemeztársaság! Új élet, feltámadás, vinyl illat, hangulatfüggő előadásban; vinyllet! vinyllet! pörögjünk, forogjunk!

Jött a járdatarító géppel egy kezeslábba öltözött ember velem szembe, megkérdeztem tőle, nem tudja-e, hogy milyen idő van ma hajnalban. Nem értette, leálította a masináját, én meg megismételtem. Azt válaszolta, hogy ezért a baromságért képes voltál megállítani? Adtam neki egy lemezt. Magic Carpet Ride. Aztán rákanyarodtam a Szigetre vezető útra.

NEUROPA RALI

Azok a száználmas nagy kupac veszélyes semmik a security felirattal változatlanul a helyükön vannak, állnak, esetleg a monitorok előtt ülve képregényt olvasnak. A fafej-dolgozók pihennek, vasárnap van. Minden rendben. Megcsapoltam egy kiállítás

képeit, hogy megfelelően tudjak várakozni. *Üreges szíved Nietzsche-szavakkal fűtöd* – írta az égre Peter Rühmkorf igen régen, de még most is látszik. Ezt olvasgatom, miközben kiállítást csapok.

Jó társaság jött össze annál a sokszögletű asztalnál a kávéház előtti járdán. Decroux elmerengve próbálta megidézni a dohányfüst útját. Szerette elrontani a hangulatát bármivel:

– A művészek istenek, akik az ember rekonstruálására törekuszenek, és ezért nem a csontvázból, hanem a kalapból indulnak ki. Az összes otthonos helyéről a világnak kifüstöltek engem. Meg téged is. Miért?

– Az erőszak kultusz úgy ül a média vállán, mint megannyi rejszoló holló és ez újabb kegyetlen megrázkódtatás a polgári erők számára. Azt vizionálták civilizációszerzte, hogy a dohányfüsttől beindul mindenki, akár polinéz sámánasszony az ibogagyökértől. Erőszakos köszörülés jár majd a fejében előbb vagy utóbb, nem pedig a békés szabadidő tevékenységek, mint a pingpong vagy a szópóker. Egy hozzáértő – nyilván mániákus, akinek legfőbb vágya az egészségesen halni meg teória megvalósítása

– egy törött üveggel szélesített mosolyú pulttámogatóra hasonlított, amikor meghirdette a füstölők ivartalanítását. Olyan görcsösen volt laza, hogy a homlokán patogtak az erek. A földrész minden egyes érintett országában ugyanígy történt – fintorgott Hunter S. Thompson. – Felégnék az idegpályáim. * – Ki varrja fel a vércsikot a tábornok nadrágjára? – ocsúdott fel erre a kijelentésre Enzensberger. És megjelent Dylan Thomas is, aki ezúttal újfent úgy nézett ki, mint egy vetetlen ágy. Lehet, hogy Auden volt, bár Dylan-nek tulajdonítani kézenfekvőbbnek érzem. (Korábban már megesett vele, a *felemás zoknit hordok* időkben.) Maradjunk Dylan-nél; *A haláldöfte, rég kihalt mamut vagyok s mindenki földjén a lehullott veréb*. Ennyit szólt, és ezen maga is elgondolkodott.

Beraktam a könyveket a nejlonszatyorba, aztán bementem az automata ajtón a szomszéd épületbe, sorszámot húztam és helyet foglaltam egy *szánalmas nagy kupac veszélytelen semmi* közelében.

*Vágvölgyi B. András fordítása nyomán

MŰANYAG POLENTA

Majdnem minden olyan reggelen, amelyiket sikerült a civilizációban töltenem, találkoztam a Horgással. Ágyban aludtam, párnák közt és társaságban, úgy tettem, ahogyan bárki más, anélkül, hogy ez nekem bármikor ugyanúgy sikerült volna. De örültem, hogy megkísérletem, miként gumimacik a gumicsónakban hegesztést. Még a bemángorlás napjaiban is, amikor idegenek vonultak el civilizációnk közelében csiricsaré öltözetben, szervezetlen és zilált menetoszlopban. Akkor is sikerült itt a nyugalom adagomhoz hozzájutni. ¡No Pasaran!

Időnként előbukkanó polgári vágyként létezett bennem, hogy nyugalmat kívántam magam körül, hogy szétnézzek, számat vessek, tükröm-tükrömet játsszak, bekössem a cipőfűzőmet. Ilyenkor aludtam társaságban és ebben a házban itt. Ment a huzavona köztem és az öregedés között, de én semmiképpen nem akartam változtatni a szokásaimon. A gyakorlaton. „Ha szükséged van rám, majd én hívlak.” Egyébiránt a nomád életmód jellemezte napjaimat. Amolyan kis hatótávolságú beduin érzetét kelthettem a környezetemben és azon is túl.

A bemángorlás kifejezés a kalauztól származik, akit a szemem láttára vetett majdnem szét a mérge, miután nem volt képes megértetni magát az idegenekkel jó negyed órája már. Az idegenek alkut kívántak kötni a menetjegy árára, miközben a vonat és az idő szaladt. És a kalauz szájából a kifejezés is szaladt, körberöpködte az utasteret, megpattogott is, ahogyan a fallabda. – Ez nem piac, hanem vonat! Az idegenek nem értették és úgy is tettek, mintha nem értenék, mit akar tőlük ez az idegen itt a digitális jegynyomdájával a kezében. Amikor leszálltam, vittem a fallabdámat, nem árt, ha edzésben maradok, töksötét van az alagút végén. „Ha félsz a sötétől, az ördög a sötétből fog előbújni” – vigyorodott el a labda. A kalauz pedig visszaszállt a vonatra és ott hagyta abba.

A Horgással reggelente a parkolóban találkoztam. Egy természetes és öreg Opel nyitott csomagtartójánál állt és horgászott. Négy vagy öt márkás botja volt, de többnyire csak kettőt használt egyszerre. Az egyikkel fenekezett, a másikkal fűrgönyre ment, vagy blockflótére. Ő nevezte így a csomagtartóból fásasztás nélkül kiröppentett, szivárványpikkelyű halakat. Egyik sem volt nagyobb a tenyeremnél. A többi bot a csomagtartó jobb szélén várt a sorára.

Szerettem nézni, ahogyan horgászik, és mindig van kapása. – Műanyag polenta, spiccbot – avatott be a titkába, amikor végül összeismerkedtünk. – Magam gumiztam be – mutatta a nyelet.

Csupán azt furcsálltam, hogy a népek úgy mennek el mögöttünk a járdán, mintha ott sem lennének.

– Akár egy Petrocelli festmény! Petrocellini! Petrohoudini! – ámuldozott a Horgász mindegyik fogását követően. Örült, hogy ott állok és nézem.

– Régebben madarakkal foglalkoztam, berendeztem egy madárvártát. Kékbegy, küllő, pásztorgém, tavi cankó, vízicsibe, szerecsensirály, halászsas, barázdabillegető, gyurgyalag, őszapó, baglyok, harkályok, cinegék, csérek, verebek, pacsirták, fácán, vadliba, füles vöcsök és még sorolhatnám. Csak a keselyűfajták meg a túzok. Na, azok nem. De most már csak horgászom. Ebben a zivataros világban olyan megnyugtató. Nézed az úszót, ahogyan a rezzenéstelen vízen lebeg, aztán, ha kapás van, beleborzongsz abba az ősi érzésbe! – Hopp! Gyönyörű ez a fűrgöny! Cicomatükörnek is jók lennének a pikkelyei! Mennyei kicsapongás, isteni ajándék!

A Horgász vallásnak is megtette. Annyival volt jobb bármelyiknél, hogy fenntartás nélkül lehetett benne hinni.

Megvártam, amíg a borsószemnyi műanyag polentát feltűzi a horogra, és szokatott mozdulattal elrepíti a nádas mellé a csalit, az úszó megállapodik és piros pálcikája a csomagtartó bárányszerű felhőre mutat. Aztán köszöntöttem illendően a Horgászt, megnéztem a cipőfűzőmet, átballagtam az út másik oldalára és kiléptem az életbe.

UTÁNÉGETŐS SZONETT

all is loneliness all is loneliness
JOPLINESS JOPLINESS
JOPLINESS JOPLINESS
JOPLINESS JOPLINESS
JOPLINESS JOPLINESS
JOPLINESS JOPLINESS
JOPLINESS JOPLINESS
JOPLINESS JOPLINESS
JOPLINESS JOPLINESS
JOPLINESS JOPLINESS
all is loneliness all is loneliness

VIAN

Aznap kissé fura fények jöttek be az ablakon, lassan és láthatóan. Ültem lassan és láthatóan, és néztem. Boris Vian odaült velem átellenben az úgynevezett *hülyezongorához*. Leütött rajta valamit, olyan mozdulatot imitálva, mintha nem zongorabillentyűt ütne le. Érdekes hangok szertesét, még bólogattam is. Ő meg füttyült mindenre. Én is. Némi egyetértés lakozott bennünk. A fehér billentyűk megfelelő alkalmazásának eredményeként válogatott ételféleségek képződtek meg a zongora tetején. Likócsi sertésgulyás, Korhely halászlé, Erőleves tokajival, Kaszáslé, Kocsonyázott tojás Munkácsy módra. Libamájjal töltött pisztráng, Fogas rákpörkölttel, hollandi mártással, Pacalpörkölt, Herány tokány, Hargitai sertésborda, Szegedi rostélyos, Csáky-rostélyos, Feszty-bifsztek, Pittsburghi borjúborda, Tárkonyos bárány, Őz és nyúlseletek Kedvessy módra, Lekváros derelye, Csúsztatott palacsinta, Somlói galuska, parfé bukkant elő a hangok nyomán. Egy idő után követhetetlenül. A legtöbbet nem ismertem, különféle földrészek, ismeretlen ételei települtek körénk a szobában. Aztán egy virtuóz menet a fekete billentyűkön (a Sukiyakit forgatta meg hamvaiban) és az italok válogatottja is felsorakozott a megmaradt szabad helyeken.

Vian ekkor ráhajtotta a hülyezongora billentyűire a fedelet, hogy véletlenül se érhesen hozzájuk.

Aztán elkezdtünk oroszul beszélni, de nem tudtunk.

II. KÖZLEMÉNY

NYOLCADIK FEJEZET

Dorottya révbe ér

Meglepő, hogy manapság milyen csekély érdeklődést tanúsít a sajtó a juhok iránt. A rendkívüli atlétikai teljesítményt, melyet Dorottya Pelinkáné magasba repítésével ért el, a helyi újság említésre sem méltatta. **Megbokrosodott birka támadt egy idős asszonyra** – hangzott a főcím, és a rövid cikkecske is alig tartalmazott bővebb információt. Pelinkáné erősen fontolgatta, hogy levelet ír a szerkesztőségnek, és rámutat a kurta tudósítás alapvető fogyatékoságaira. De aztán arra gondolt: félig mégiscsak igaz, amit a cikk állít, hiszen soha életében nem érezte magát ilyen idősnek.

Zdeněk segített az igazgatónak, a mentőautó sofőrjének meg néhány tanulóknak, hogy Pelinkánét föltegyék a mentőautóra, és csak azután tért vissza a foci pályára. Addigra azonban nemcsak Dorottyanak veszett nyoma végképp, hanem a meghüléses idős polgár rendelte húsnak, sőt Zdeněk kerékpárjának is. Az utóbbira Pelinkáné egyik nebulója pattant föl, hogy kerüljön egyet a városban, és hazanyargaljon ebédelni. A bernáthegyi is eltűnt. Zdeněk gyilkos kedvében volt. – De a birka legalább még életben van – dűnnyögte, gyalogosan eredve útnak –, míg el nem kapom a gramacát.

– A mi Karelunknak alighanem barátnője van – mondta Boháčekné a férjének. – Mostanában színét se látjuk. És tudod-e, miért? – Válaszra sem várva folytatta. – Květákné a szomszédból azt mondja, hogy ő látta Karlíkot. Minden este egy kislánynyal sétál, egy hatalmas dán dog társaságában.

– Kíváncsi vagyok, honnét csórta a kutyát – szólalt meg Karel bátyja.

– Nincs is barátnőm – mondta Karel, és vörös lett, mint a rák.

– Nincsen abban, fiam, semmi rossz, ha barátnője van az embernek – mondta az apja. – Ha tudni akarod, hajdanában nekem is volt barátnőm. Kár, hogy nem maradt annyiban a dolog – tette hozzá, és az asszonyra kacintott.

– Biztosan vak a csaj – jegyezte meg Václav. – Izé... Karel csaja, nem a te öreg barátnőd, apa.

– Pont ezért sétálnak este – mondta Boháček úr.

– Aha – mondta Václav. – Nyilván vakvezető kutya az a dán dog. – Karel bátyja és apja percekig kuncogott, kacsingatott és élcelődött Karel rovására, míg Boháčekné a torkukra nem forrasztotta a szót, és erélyesen rájuk nem parancsolt, hogy moso-

gassanak el. Eltávolítva kettejüket az útból, Boháčekné megveregette az egyik szék támláját, így buzdítva Karel, hogy csücsüljön le.

– Ki az a kislány, kicsikém? – kérdezte gyengéden. – Édesanyádnak igazán eláruhatszod.

– Mit áruljak el édesanyámnak? – kérdezte Karel.

– Ó, az én kicsikém megint elpirult! Milyen jól áll a szőke hajadhoz meg a szep-lőidhez! – Boháčekné átkarolta a kisfiát. – Ajaj! Az első szerelem! Előbb-utóbb el kellett, hogy érjen téged is – mondta mosolyogva. – Látom, csodákat művel az étvá-gyaddal! Összeszámoltam: a múlt héten tizenhárom kiló kenyér fogyott el.

– Nem Pelinkáné volt a hibás, anya. Nem hiszem, hogy ki akarta törni a bokáját. Semmi értelme, hogy megint írj az igazgatónak. Vodička atya csak addig helyettesíti a tanárnőt, amíg legalább mankóval nem tud járni – mondta Vendulka. – De erről nem a tisztelendő úr tehet.

– Értem én, Vendulka. De leszel szíves megengedni, hogy megkérdezzem: az a nőszemély miért birkákat teregetett a sportpályán, amikor az iskolában lett volna a helye? Azért fizetik, hogy az iskolában tanítsa a gyerekeket!

– Szerintem tök mindegy – szólalt meg Hrdlička úrban a józan paraszti ész. – Könnyebb megnevelni egy csapat birkát, mint a mai srácokat. Rettentően lezüllött az iskola azóta, hogy te meg én odajártunk, Donatella.

– Márpedig én írok a minisztériumba – csattant föl Hrdličkáné. – Nekik is okvetlenül tudniuk kell róla, mi folyik itt. Ne hidd, Vendulka, hogy nem tudom, hogy találkozgatsz azzal a rémes Boháček-fíúval. Ha az anyja még egyszer rám vigyorog a Megaszatócsban, én nem is tudom, mit csinállok! Mostanában örökösen egymásba botlunk a kenyeres polcnál. Beszélük, hogy a múlt héten együtt láttak benneteket valamelyik este, pónilovon lovagoltatok, de hogy miből telik Boháčekéknek pónilóra, mikor az egész városnak tartoznak, és a férfi munkanélküli segélyéből élnek, arról sejtelmem sincs. Nagy ívben kerül el azt a fiút, Vendulka. Megértetted?

– Meg, anya – mondta Vendulka.

– No, add csak ide, csillagom, az írómappámat, és melegítsd meg a bablevest!

Micsoda boldogság, hogy végre menedéket találtak Dorottyának – nem messze az országúttól, a fenyves mélyén! Látó- és hallótávolságban nincs más élőlény, csak egy zajos szarkacsalád, néhány nyúl, meg Karolina Apolínová. Dorottya egyikőjük iránt sem tanúsított különösebb érdeklődést. Az elmúlt napok izgalmai után megnőtt előtte a magány, a béke és a nyugalom becse.

Dorottyát úgyszólván gyerekjáték volt észrevétlenül új otthonába juttatni. Vendulka és Karel ugyanúgy élvezte a békét és nyugalmat, mint a birka.

Csak egyetlen lakóház mellett kellett elhaladniuk; az épületben Karolina Apolínová lakott. A Színháztársulat elnöke azóta élt egyedül, mióta Apolín úr néhány éve bedobta a törülközőt. Ha csakugyan „színház az egész világ”, miként a neje hajtogatta, akkor ő inkább máshol óhajtott gyönyörködni az előadásban.

– Anyukám szerint hiányzik egy kereke a spinének – suttogta Vendulka, amikor Dorottyával elhaladtak Karolina háza mellett. – Be is jelentette a hatóságoknak. Szerinte diliházban volna a helye.

– Anyádnak? – kérdezte Karel.

– Ott van, ni! – suttogta Vendulka, és előre mutatott. – Szerinted mit csinál?

Karolina annyira beletemetkezett a munkájába, hogy se Vendulkát, se Karel, se Dorottyát nem vette észre. Egy óriási platánfa árnyékában térdelt egy régi szőnyegen. Elmélyülten kaparászta késével a szőnyeget, mintha krumplit vagy sárgarépát pucolna.

– Megmondom anyukámnak, hogy a spinének milyen súlyos az állapota – mondta Vendulka. – Jó, ha tudja, mielőtt megírja a következő levelét.

– Beee – vetette közbe Dorottya kissé lehangoltan.

– Gondoltam, benézek, nem jött-e vissza – mondta Zdeněk Vendelín Smrčkának.

Zdeněk érkezése váratlanul érte Vendelínt, és egy dermesztő pillanatig azt hitte, a fiú a megboldogult Havlíková néniire céloz. – Kicsoda? Kicsoda nem jött-e vissza?

– A birka – mondta Zdeněk. – Nem került elő?

– Ejnye, fiatalember! – mondta a férjéhez csatlakozó Mária. – Ilyen öreg birkát nem szabad hibáztatni. A férjem ugyebár megbízta, hogy szépen, emberségesen segítse át a birkát a másvilágra. Maga viszont hagyta elveszni. Nagyon remélem, nem gyűlik meg a bajunk az Állatvédő Egyesülettel. Szegény jószág jobb sorsra volna érdemes. A történetekért egyáltalán nem vagyunk felelősek.

– Nem hát – szólalt meg Pepík.

– Gondoltam, hátha visszajött – bökte ki Zdeněk.

– Nem postagalamb! – mondta Vendelín élesen.

– Nem ám, nem postagalamb – mondta Pepík. – Inkább döglött kacsa. Ki is tömheted. Szólj, ha elkaptad, Zdeněk! Megígérted!

– Nem szép dolog így beszélni, Pepíček – mondta Mária.

– Nem érünk rá egész nap itt ácsorogni – mondta Vendelín. – Legjobb lesz, ha te is segítesz pakolni. Holnap jönnek a kőművesek, lebontják az öreg házat.

– Ne haragudjon, Smrčka úr – szólalt meg Zdeněk –, de muszáj bemennem a zsernyákokhoz... izé, a rendőrségre. Állítólag megtalálták a bringámat, és házhoz kell szállítanom még néhány kiló húst is. – Sarkon fordult, és átvágott a néhai Havlíková néni kertjén, letördelt és szétaposott kaméliák, rododendronok és magnóliák között.

– És keresse meg azt a birkát, fiatalember! – kiáltott utána Mária. – Még rágondolni is rossz, hogy kétségbeesetten és magányosan bolyong a nagyvilágban, tudom is én, hol.

– Talán már el is gázolta egy birkás autó – vihogott Pepík. – Az kéne neki.

– Milyen jól nevelt fiú – mondta Mária Vendelínnek és Pepíknek, amint Zdeněk fölkapaszkodott a haverja furgonjára, és befészkelődött a két fiatal vadászkapó,

Raszputyin és Berlioz közé. – Szomorú, hogy manapság alig akad párja. – A fiacskájára pillantott. – Hallom, Zdeněk mamáját „Az Év Anyukája” címre jelölték, valószínűleg el is fogja nyerni. Nyilván könnyebben viseli majd szegény asszony a köszvényt. Oda van az egy szem fiacskájáért, de nem is csoda. Melyik anya ne volna oda egy ilyen szép göndör hajú gyerekért! – mondta Márinka, de Vendelín már nem figyelt rá. A ház lebontásának gondja foglalkoztatta. Pepík sem figyelt az anyjára. Lehet, hogy a birka nem postagalamb, bár az olyan birkánál, mint Dorottyá, sosem tudhatja az ember. Pepík tüzetesen átkutatta a boldogult néni kertjének viharvert bokrait, majd a biztonság kedvéért a szomszédos kertetet is. Biztos, ami biztos.

Dorottyának azonban nyoma veszett.

A következő néhány napban Vendulka és Karel régi léceket meg deszkákat gyűjtött. – Mért nem lopsz a fatelepről, amennyi kell? – kérdezte Vendulka Kareltől. – Az lenne a legegyszerűbb. Nincs is messze. Ezeket a léceket apu azért rakta félre, hogy salátás ládát eskábáljon belőlük. Tuti, hogy hiányzik majd neki. Nagyon nem szeretnék a közelében lenni, mikor észreveszi, hogy eltűntek. Pár lécet Havlíková néni udvaráról is szereztem. Vendelín lebontatja a néni házát. Borzasztó!

Az alkonyi szürkületben szinte szálanként cipelték föl a léceket a dombra. – El akartam kérni Janótól az új bringáját – mondta Karel –, de az apja megígértette vele, hogy soha egy pillanatra le nem veszi róla a szemét. Mert könnyen megfűjják az ember bringáját. Pedig az egész szajrét rákötözhattük volna, és akkor egykettőre végzünk.

– Janónak nincs is bringája – mondta Vendulka. – A szüleinek nem telik rá.

– Dehogy nincs! Múlt héten kapta – mondta Karel. – Aznap, amikor Pelinkáné kitörte a bokáját. Használtan vették, az apja meg szépen átfestette.

Meglehetősen szedett-vedettre sikeredett a Dorottyá számára egybetákolni. Nagy hasznát vették három fenyőfának, melyek pechjükre túlságosan közel nőttek egymáshoz, továbbá az összegyűjtött léceknek és deszkáknak, no meg egy rozsdás vaslemeznek, melyet a Huzsedári Szent Huzsedom templom tetejéről sodort le a szél, de Vodička atya nem bírta visszaszögelni. Dorottyát hozzáláncolták az egyik fához. Alatta vastag, száraz tűlevélalom, körötte és fölötte a lécek, deszkák meg a vaslemez kínálta biztonság. Dorottyá elkezdhetette hát békés nyugdíjas életét, azzal a kecségtető távlattal, hogy mindennap megkapja a tejbe áztatott kenyérkéjét.

Nagy kő esett le Vendulka és Karel szívéről. Karel leheveredett a tűlevelekre, és megszólalt: – Remélem, Havlíková néni odafönt van, lenéz ránk, és rettentő hálás azért, amit a birkájáért tettünk.

– Nincs odafönt – mondta Vendulka határozottan.

– Azt mondta, hogy oda megy – mondta Karel. – A nyakam rá, hogy ott is van. És tuti, hogy hálás.

– Márpedig nincs fönt – ismételte meg Vendulka. – Megkérdeztem anyukámat.

– Aha, szóval anyukád újabban fölcsapott jóistennek – pimaszkodott Karel.

– Ő igenis tudja az ilyesmit – erősködött Vendulka.

– Hát persze. A te anyukád azt képzeli, hogy ő mindent tud. Pedig gőze sincs, honnan került ide ez a rengeteg lécs – bökött Karel a birkaól felé.

– Figyusz! – mondta Vendulka. Nem volt hajlandó fölhergelődni Karel szavain. – Lehet, hogy Havlíková néni még csak a másvilág tornácán jár, félúton a mennyország felé. Ő huszita volt, és azok nem mennek egyenesen a mennyországba, mint mi. Mert nem eresztik be őket. Vodička atya szerint még azokat se eresztik be, akik nagyon jók voltak. Először osztályozzák őket a másvilág tornácán. Néhányat továbbküldenek a mennyországba, de csak akkor, ha kitöltenek egy pár kérdőívet, és megvárják, míg rájuk kerül a sor.

– Anyukád persze ebben is szakértő. Tán írt is erről a pápának? – gúnyolódott Karel.

– Mindegy, hol van a néni – mondta Vendulka, és elengedte Karel megjegyzését a füle mellett –, tuti, hogy hálás lesz. A helyében én biztosan hálás volnék, mert mi ketten mindent megtettünk Dorottyáért, amit csak lehetett. Gyerünk, nem lebzselhetünk itt örökké. Dorottya miatt annyira megváltozott az életem, hogy nem győzöm inni a levét. Az összes régi barátomat elveszítem.

– Le a kalappal a birka előtt! – mondta Karel. – Ezerszer inkább szívok egy levegőt Dorottyával, mint akármelyik barátoddal. Indulás! – Fölpillantott a fák közt az égre. – Mindjárt elered az eső.

(Folytatjuk)

MERKLIN TÍMEA

Egyszervolt nőiség – békebeli képeken

SPIEGLER TIBOR GYŰJTEMÉNYÉBŐL

„A fotózással karnyújtásnyira került az öröklét”
(*képzőművészeti riport*)

Neves szombathelyi fotóműtermekből kerültek ki ezek a XIX. század végéről, XX. század elejéről való női portrék, őrizve még a portrékészítés festészeti hagyományait, amely megelőzte az emberábrázolásnak a pár évtizeddel korábban feltalált, új technika hozta lehetőségeit. Spiegler Tibor gyűjteményében lapozgatjuk a kartonpapírra kasírozott fotókat, a gondosan, szépen komponált képeken megmutatkozik az akkor élt nők lelkisége és átalakulása, társadalmi szerepük változása, az ideáloknak, elvárásoknak megfelelően módosuló korabeli ruhádivat, a jellegzetes bútorok és lakástextilek. A fotográfia kedvéért felvett pózok, a fej- és testtartások, az alkalmilag berendezett enteriőrök azt mutatják, amit és ahogy az akkori fotográfusok „megörökítésre érdemesnek” gondoltak. Olyan időszak volt ez, amikor a fénykép még nem volt tömegcikk, nem volt mindenki számára elérhető, és nem volt gyakori az egyén életében, sőt sokak életében ez volt az egyetlen, ami készült, az emlékhagyásnak nem kevesebb küldetésével, mint a „fennmaradást” célozva.

Először a gyűjtemény tulajdonosát kértük, mutassa be a kincseit, majd az élet más-más területén tevékenykedő embereket kerestünk fel, hogy nézeggessük végig együtt a gyűjtemény digitális válogatását: milyen értékeket találnak benne, milyen nézőpontokon keresztül? Egy mai szemlélődben milyen gondolatokat, érzéseket ébresztenek ezek az egyszervolt nőalakok – legyenek szólóban, párban vagy családban, lássuk őket ifjabb vagy idősebb hölgyként, gyermekként vagy nagymamaként.

Miért kezdtek felhalmozódni Önnél az ilyen típusú fotók? Mit lát bennük?

SPIEGLER TIBOR, HELYTÖRTÉNETI GYŰJTŐ:

Ez csak egy kis része a gyűjteményemnek, minthogy minden Szombathelyhez kötődő profi és amatőr képet megveszek. A profi képeket azért szeretem, mert gondosan megválasztott helyszíneken készültek, az amatőr képeket pedig azért, mert készítőiket az motiválta, hogy családtagjuk, ismerősük rajta legyen a képen, nem zavarta őket, hogy belőg a kandaláber vagy a hirdetőoszlop, nekem meg pont ezek a részletek fontosak. Tudtam, hogy Knebel Ferenc kétszer végigfotózta a várost – egyszer 1865-ben, egyszer 1880-ban –, a Fő teret illetve Szombathely „kiválóbb pontjait”. Nekem tizenhárom van ebből a sorozatból. Mivel ez a helytörténet szerves része, és a városnak

neves fotósai voltak – gondoltam, szeretnék minden műteremből egy képet. Most már van pár száz darab. Ezek között vannak női portrék különböző mesterektől. A dinasztia alapító, id. Knebel Ferenc, fiai, ifj. Knebel Ferenc és Knebel Jenő, Steegmüller, Pataki Lajos, Haber Henrik, Szilárd Tódor, Tömöry Ferenc, Farkas Géza, Kiss Zoltán, Tihanyi Lajos, Kühn Béla, Ganzer Rezső fotói. Szépen, jól megkomponált fotográfiák ezek, kint voltak bekeretezve az otthonok falain. A kisebbeket albumokban tartották. Az alanyok ismeretlen, hétköznapi családok, nem vadászok híres emberek portréira. A XIX. század második felében, amikor elérhetővé vált a fotó, a fotózás a hétköznapi ember számára is, büszkéek voltak rá, hogy telik erre, és megörökíthetik magukat ezzel az egyszerű, gyors technikával. Addig csak lefestethették magukat drága pénzért. A fotózással karnyújtásnyira került az öröklét. Az élet szép pillanatait örökítették meg, akár még a halált is életszerűvé tették, például karosszékbe ültették a halott gyermeket a fotó kedvéért a temetése előtt, sokszor mellé álltak, lefényképezkedett vele a család, hogy így is megőrizzék az emléket.

Mit mutatnak a képek, hogyan változott a ruhaviselet a XIX. század második felében, a XX. század elején?

NÉMETHNÉ ÓDOR EDIT DIVATTÖRTÉNÉSZ:

Európában a XIX. század második felében szédületes gyorsasággal alakult át a divat. Magyarországra, ahogy korábban, most is fáziskéséssel jutott el a párizsi trend. Párizsról, mint a divat fővárosáról a Napkirály korától beszélhetünk, hiszen a XVII. századtól, 14. Lajos uralkodásától kezdve, Franciaország határozta meg az európai viseletet. A francia forradalom fordulópontra volt ezen az úton. Kétirányú hatása a mai napig érezhető a divat világában: a még extrémebb (ez köszön vissza a haute couture divatban) és a leegyszerűsített formák, ezek terjedtek el a mindennapi életben. Az ipari forradalom, a gyárpar fejlődése ugyancsak látványosan befolyásolta a ruhaviseletet. Megjelent a gépesítés, egyre nagyobb igény mutatkozott a textilárak tömegtermelésére, ennek technikai feltételeként pedig elterjedt a varrógép. Nálunk az 1867-es kiegyezés után kezdett könnyebbé válni a nagyüzemi textiliák előállítására és a ruhakészítés. A képeken szereplő nők feltétlenül az arisztokráciához tartoznak, de valószínűleg a fényképezéshez a legszebb ruhájukat vették fel. A felvett ruha pedig az egyéni ízlésen túl, árulkodik a társadalmi háttérrel, rangról, anyagi helyzetről is.

Milyen elvárások voltak akkor a női megjelenést illetően?

A karcsú derék hangsúlyozásával akartak tetszeni. Ehhez kellett a fűző és a krinolin, vagyis az abroncsszoknya. Ekkor már nem vesszőből, hanem 2,5-3 méter átmérőjű acélból volt az abroncs. Lószőrrel kapcsolták össze az acélgyűrűket, ez tette lehetővé, hogy felhúzzák és le lehessen ülni benne. Számunkra ez meglepő, de az akkori nők számára ez könnyebbség volt a korábbi rengeteg alsószoknya viseléséhez képest, mert elég sokat kellett egymásra venni, hogy kúpos legyen a felső szoknya. A turnúr, vagyis

fardagály szintén nagy divat volt a XIX. század végén, csak az acélváz hátrafelé nyúlt, olyan kiterjedésben, hogy akár egy kancsót is rá lehetett volna tenni. A ruhaszabások az alak optikai formálását teszik lehetővé: a felsőtest növelése, a sonkauijak, a kúpos szoknya karcsúbbnak láttatta a derekat. A homokóra sziluett után az 1890-es évektől megjelentek az „I” -vonalú ruhák, amelyekben nincs karcsúsítás. Ezt a változást a feministák fellépése hozta, akik tiltakoztak az abroncs és a fűző ellen, hogy ne nyomorítsák meg a női testet. Először zsákruhákat dobtak be a női test felszabadítására, ennek egy változata a laza „I” -vonalú ruha. Mindezzel együtt változtak a frizurák: a homokóra alakhoz még konty illett, de ahogy felszabadult a test, lerövidült, könnyebben kezelhetővé vált a haj, lázadásként a régi stílussal szemben. A XX. század elején a magas karcsú nő volt az ideál: hosszú combú, széles vállú, nem kerek csípőjű. Hogy magasabbnak láttassuk az alakot, a szabásvonalak felkerültek a mell alá. A háború idején szolidaritásból az elveszett férfiak iránt, a nők eltartották nőiségüket, lelapították a mellüket, a szabásvonalak lecsúsztak a csípőre, eltüntetve a női domborulatokat. A második világháború után újjászületett a nőiség, a tulipán alak volt kedvelt. Az arcokon is látjuk ezt a változást: a XIX. századi krinolinós nő még szenvedő volt, alig tudott közlekedni, szép ruhájában a gazdagságot reprezentálta, a századfordulós nő már nem szenved, nem megnyomorított, bátran belemosolyog a kamerába, a szemöldöke kiszédett, ajkán rúzs.

Mi motiválta még a ruhák változását ebben a korszakban?

Az emancipáció azt is hozta, hogy a nők olyan dolgokat kezdtek csinálni, amiket addig nem, például bicikliztek, teniszettek. Szükségszerűen változott, egyszerűsödött a ruha a tevékenységekhez alkalmazkodóan. Megjelent a nadrág, amit a nők először a szoknya alá vettek fel, később lekerült a szoknya. Akkor kezdték megérezni igazi nőiségüket, hogy ne csak szépelegjenek, tetszelegjenek, kiszolgálói legyenek a férfiaknak. Az öltözékek öntudatra ébredésüket is tükrözték.

Milyen anyagokból készítették ruháikat a századfordulós hétköznapi nők?

A bársony és a brokát a felső körök öltözete volt. Az egyszerű emberek ekkor pamut textilt hordtak, amelynek megjelenése előtt a selyem volt a fő anyag. A csipke már egyszer a barokk idején is nagy divat volt, de az kézi csipke volt, a XIX. században a gépi csipke lett tömegcikk. Mikor már mindenki csipkét hordott, lecserélték flitterekre, gyöngyökre. Nekünk természetes, hogy minden szezonban új a divat, akkor még állandóbb volt, de a korábbiakhoz képest épp az 1800-as évek második felében gyorsult fel. A magyar divatban próbáltak tradíciókat is megjeleníteni, alkalmanként viseltek díszmagyart, pruszlikot, pártát is.

A szövött és rányomott mintás anyagok mellett, a fotókon sok egyszínű ruhát is látunk, amelyeket a képi kompozícióban kifejezetten dekorál a virágos tapéta a háttérben, vagy

az emberi alak mellé állított bútor virágos szövete. De maguk a bútorok, berendezési tárgyak is emelik a megjelenést – mi olvasható le ezek alapján a képekről?

TORJAY VALTER FESTŐMŰVÉSZ, MŰVÉSZETTÖRTÉNÉSZ:

Az első fotográfusok vagy festőművészek vagy gyógyszerészek voltak. Előbbi az ábrázolással, utóbbi az előhíváshoz szükséges vegyszerek miatt került közel az új technikához. (Például Knebel Ferenc is gyógyszerésznek tanult.) A XIX. század közepén még egyértelmű elvárás volt, hogy a fotó a festményhez hasonlítson. Abban az időben a „vizit portré” egy sajátos műfaj volt, lényegében képes névjegykártya – név nélkül –, ezeket adták be a családhoz, mielőtt látogatóba mentek, de sok olyan képet is láttam, ami egyszerűen egy barátoknak szánt ajándék volt, a hátulján ajánlással, keresztnévvel. Az ikervári származású id. Knebel Ferenc az Óperint utca 8. szám alatt tartotta fenn fotóműhelyét. Mindenki igyekezett nála a legszebb ruhájában megjelenni, és a műhelyben e szép ruhákhoz méltó, úri környezetet teremtettek. Enteriőröket rendeztek be egy-egy emberhez vagy csoporthoz. A függöny, a szőnyeg, az aszalterítő állandó elem volt, visszatérő motívumként látjuk ezeket a fotókon. Állandó darabok voltak a bútorok is, annyira jellegzetesek, hogy felismerhető általuk, melyik fényképész műtermében készült a kép. Az 1860-as évek jellegzetes darabja a neobarokk női zsöllyeszék, erre támaszkodhattak a hölgyek, például imakönyvvel a kezükben. Az 1870-es években már mások a felhasznált stílusok, kedvelt a nagyon díszes barokk. A görög művészetből vett kariatidákat, az oszlop helyett alkalmazott nőalakokat, amiket széktámlán is látunk, kedvtelve használja gazdag faragásai között a reneszánsz és a barokk. Felismerhető a Knebel-műteremben megszokott, rózsákkal díszített, faragott ovális asztal, ívelt cabriol-lábakkal, az összekötő elemek találkozásánál faragott urna imitáció. Valószínűleg a fényképészek nem csináltatták a díszbútoraikat, kevés helybéli mester tudta volna ezeket kivitelezni, egyszerűbb volt Bécsből, Budapestről meghozatni.

A képeken nemcsak stílbútorok szerepelnek, hanem természeti elemek is. Szikla-imitáció, amire könyökölni lehet, fadarabokból ácsolt kerítésdarabka, amire a hölgyek támaszkodhatnak. Mennyire volt gyakori a természetes környezet szimulálása ebben a korban?

Ezek a fényképészek ötletei. A beállításához kitalálják a „keretet”. Megtörtént, hogy fatörzseket, virágokat, pálmákat vittek be a műterembe, hogy természeti környezetet teremtsenek, de bizonyos festett hátterek kifejezetten kertet imitáltak, bokrokkal, növényekkel, vagy akár cserepes muskátlikkal kiegészítve. Az esetleges virágos kosárkával, a levelek alkalmazásával a romantikus, költői megjelenítés volt a cél. A fehér nyírfa nagyon kedvelt anyag volt, mert jól mutatott a képeken. A fotósok ritkán mentek ki „terepre” dolgozni, mert a szabadban készült felvételek akkor nem sikerültek olyan jól, mint a jól megvilágított műtermiek. Knebel Ferenc utolsó műterme a szombathelyi Mediterrán ház volt – üvegtetővel! De olyan műterem is volt, amelynek minden fala üvegből készült. Aki mégis hajlandó volt kimenni valamely helyszínre,

így hirdette magát: „felvételek borús időben is eszközöltetnek”. A kerítéselemen kívül megjelenik a korabeli fotókon a korlát is, ami pedig erkélyt jelképez, az udvarlás klasszikus helyszínét. Mindenesetre a szalonok miliójének megteremtése gyakoribb a festett vagy tapétázott hátterekkel, dús függönyökkel, tükörrel, díszes asztalokkal, karos-és támlásszékekkel. Különlegesen szép és képeken visszatérő darab az esztergált lábú asztal golyós tagozatokkal (szombathelyi tudósokat is fotóztak ezzel, például együtt Konkoly Thege Miklóst, Gothard Jenőt és Sándort, Kunc Adolfot), a kettős ollóvázú dantesca szék, a szecessziós bambusz bútorok, a gazdag, neobarokk kis karosszék csigás tagozatokkal, levéldíszekkel, plüssbársony huzattal, rojtozással, pajzs alakú támlával, amelyben gombfűzés húzza be a tömést. Volt, hogy hölgy ült a székbe, a párját mellé vagy mögé állították, volt, hogy kisgyereket ültettek bele, és az édesanya mögé állt. A szék egy szükséges kellék a kompozícióban.

És volt, hogy a kisgyerek a fotózásakor már nem élt...

A „post mortem” felvételek nagyon divatosak voltak a XIX. század közepén, ez a portréfotózás külön fejezete. Sok gyerekről csak az az egy fotó maradt fenn. Látszik, hogy halott, mert üveges a tekintet, a szem nem néz sehová, de amúgy zseniálisan meg van komponálva a kép. Úgy ültették a székbe, mintha élne, és a szülők még egyszer, utoljára melléálltak, hogy együtt örökítsék meg a családot. Arra is volt példa, hogy felnőtt emberek holttestét állványra akasztották, és berendeztek hozzá egy környezetet, azt a látszatot keltve, mintha még élne. Aztán betiltották ezt a fajta fényképezést, a holtak becipelését a műterembe, már csak közegészségügyi okokból is. A ravatalon készült arcmások készítése ősrégi festészeti hagyomány volt, ezt is átvette a fotózás. Híres ravatalképek készültek komoly világításokkal, beállításokkal, gyertyákkal, virágokkal a szépen felöltöztetett elhunyt körül. Az is ennek a témának egy változata, hogy néhány nappal a halál beállta előtt fényképeztették le a családtagok a rokonukat, azzal a motivációval, hogy ez lesz róla az egyetlen kép.

A családi képek jól mutatják a kapcsolatok bensőségességét is. Ezek beállított mozdulatok lehetnek?

Legalábbis jellegzetesek. A pár keze, válla összeér, az anya ráteszi a kezét a gyermekre, az öreg szülét körbeveszik a fiatalabb családtagok. Ez is a múlté: az idős emberek tisztelete, jelképes helye a családban. Ekkoriban még mindenki egyéniség volt. Mindenki büszke volt arra, aki. Más-más arcok, jól látszik, ki városi, ki falusi, ki polgár, ki mesterember, de mindenkinek az arcán ott az önbecsülés, az egymáshoz való viszonyulásokban pedig ott van a tisztelet és a szeretet.

Régen a fényképezés minőségi időt jelentett, a rászánt időt tekintve, és a megörökített pillanatot is. Hogy látja ezt egy mai szakmabeli alkotó?

DALLOS LÁSZLÓ FOTÓMŰVÉS:

Valami ünnepet, a fotók ünnepélyességét érzem, ami a roppant ritka alkalmaknak járt, mert a fotózás sokkal kitüntetettebb, jelentőségteljesebb, „exponáltabb” volt az ő életükben, mint ma. Abban az időben, aki elment „fényképezkedni”, nagyobb tiszteletet adott a megörökítendő pillanatnak, sokkal jobban készült rá, öltözködésben, csinosításban is hangsúlyozni akarta az egyéniségét. A kivételeset többre értékelték, s úgy tűnik, ezeket az archív felvételeket nézve – értékeljük ma is. Akkor is, amikor akár mobiltelefonnal korlátlan mennyiségű képsorozatot vagy szelfit készíthetünk. Ma bárkiről, bármiről bármennyi kép készülhet stabil technikai adottságokkal. Naponta vagy akár percenként. Hogyan is lehetne összehasonlítani a több mint évszázadnyi különbséget? Az egyszerűen a ma már hétköznapi lehetőséggel? Akkor mind a fényképész, mind a képen szereplő részéről sokkal nagyobb fegyelmet és koncentrációt igényelt egy kép elkészítése, már csak a technika miatt is. Nem célunk, hogy az adottságokat hasonlígtassuk, csak azt figyeljük meg, amit eleve látunk a felvételeken, olvassunk azokból! Leginkább azt érezzük, hogy beállítottak, statikusak, kimerevedtek a mozdulatok. A beállítások, világítások, effektek próbálgatása azt a célt szolgálta, hogy a modelltől a leghitelesebb, legkedvezőbb, legelőnyösebb képet lehessen készíteni. Ehhez adva volt egy meglehetősen kezdetleges, robosztus fotómasina, nehezen kezelhető fényérzékeny anyag, s mindez egy pár négyzetméteres műteremben, ahol inkább jelzésértékű bútorok, installáció, térelemek, egyszerű háttér található. Itt kellett megismerkedni a szereplővel, az arcával, alkatával, a jellegzetes tulajdonságaival, bizalmat kelteni, feloldani a gátlásait, zavarát. Valami intim kapcsolatnak kellett kialakulni a fényképész és a modell között, hiszen alkalmasint hozzá kellett érni, igazítani a fején, a testtartásán, a mozdulatán. A mesternek arra is rá kellett érezni, hogy a hölgy milyennek látja magát, és hogy szeretné viszontlátni a képen. Rendkívül komplex feladat, mindent figyelembe véve kellett megteremtenie a szituációt. Ez ma is így van, egy jó emberábrázoláshoz elengedhetetlen a nyitottság, az empátia, az idő, a türelem. Meg kell az egyéniséget keresni, hogy meg lehessen mutatni. El kell érni, hogy kinyíljon a kamera előtt. A jó portré érdekében minden érzést lehet vállalni. A képet is az teszi hitelessé és egyedivé.

Mennyire nyíltak meg ezek a XIX. század végi, XX. század eleji nők a fotográfusok előtt?

Nehezen képzelem bele magamat abba a helyzetbe. Vajon nem azért lesznek-e szimpatikusak és érdekesek számunkra ezek a fotók, mert tiszteljük bennük a kort? Tisztelem a korabeli fotográfust, aki a rendelkezésre álló kevés díszlettel igyekszik „jól eladni” a modellt. A portréja nem feltétlen arc- vagy mellkép, hanem fél- vagy egész alakos kép is lehet valamilyen enteriőrben, amelynek atmoszférát adnak a kellékek. Az asztal, a szék nem konkrét ilyenkor, sem a textilek, terítők. Még csak társadalmi rangot sem jelentenek. Nélkülük sivár lenne a fotó. A kiegészítők teremtik meg a miliőt, amiben a modell életszerűen elhelyezkedhet. A tárgyakhoz viszonyulni, alkal-

mazkodni lehet, befolyásolják a testtartást, például rájuk lehet támaszkodni, ráhelyezni a kezet. A tárgyak teszik lehetővé, hogy a szereplő „tud mit kezdeni magával”. A jó portréban együtt van a fotós és alanya. Mindig fontosnak tartottam, ha a szereplő a kamerába néz, mert ez kapcsolatfelvételt jelent a kép nézőjével, bezárja a kört. Szerintem, ez az alapja a nyitottságnak, a képi kommunikációnak.

A képeket „olvasva” úgy tapasztalom, hogy ez itt is így van, még ha néha bizonytalanul is, de a későbbiekben már egyre határozottabban. Ennek több oka is lehet. Személyes, korbeli, technikai egyaránt. Úgy látom, hogy azok a szereplők, akik szembenéznek velünk, nyitottabbak, öntudatosabbak. Ha korábbi társaik nem is adják oda magukat egészen a kamerának, attól még egy avatott, érzékeny fotográfus előtt nagyon sokat elmondanak magukról. Talán ez is egy tanulási folyamat része.

Milyennek látja ezeket a fotókon szereplő nőket, a képekről sugárzó lelkiségüket egy színésznő és egy színész (akik történetesen egy pár)?

SZABÓ TIBOR SZÍNműVÉSZ:

Az sugárzik számomra ezekről az arcokról, alakokról, hogy a nőnek a család számára biztonságos hátteret nyújtó társadalmi szerepe volt, és ezzel elégedettek voltak. Ott-hon voltak a gyerekekkel, irányították a háztartást. Az emancipáció nem hozott annyi pozitív változást, mint amennyit elvett a családotól, ezt a biztonságos hátteret. A feleségek is dolgozni mentek, ma már mindenki rohan, mindig hajszol valamit, hogy minél több pénzt keressen, és a minél több pénz egyre kevesebbnek bizonyul. Ezeken a nőkön azt látni, hogy nincs bennük minden áron való tetszeni akarás, mint ma, amikor a nők behúzzák a hasukat, csücsörítene a szelfiken, mert azt hiszik, úgy szebbek. A mai fotókon túl sok a „mű”. Ezeken az arcokon nyugalom és béke látszik, nyoma sincs a frusztrációnak, ami a mai nők többségét jellemzi. Annak ellenére, hogy a XIX–XX. század fordulója tájáról beszélünk, nem látom, hogy a társadalmi helyzetük hátrányt jelentene számukra. Nem látszik, hogy elégedetlenek volnának a sorssal, hogy főzni kell, és meleg étellel várni a férjet. Ezek a nők gyönyörűek. Magabiztosak. Tudják, hol a helyük. A pár fotóján az együvé tartozás látszik. A családi fotókon a harmónia. Azon a képen, ahol gyerekek vannak, jól látszik a gondoskodás, hogy az édesanyjuknak volt ideje szépen felöltöztetni őket, befonni a hajukat, masnit tenni bele. Akkor is megvolt a kor divatja, de nem látszik, hogy divathajhász lenne az öltözék. Ma minden túl van hajtva. Túl vagyunk pörögve. Ez a hajszoltság egyre kevésbé teszi lehetővé, hogy figyeljünk egymásra. Azért gürcölünk, hajszolódunk, hogy megvegyünk valamit, ami holnap már régiség lesz.

Ezeket a fotókat régebben bekeretezték, és kitették otthon a falra. Vajon miért tűntek el a családi képek a lakásokból?

BÁLINT ÉVA SZÍNМŰVÉSNŐ:

Nálunk van családi fotó a hálószobában. És tervezzük, hogy több is lesz, ha átalakítjuk a lakásbelsőt. Nekem fontosak az ilyen típusú képek, mert jó érzetem lesz tőlük: otthonos, meleg, szeretetet sugárzó. A gyerekeink szokták mondani nekünk, hogy „család, család”, és az azt jelenti, hogy össze kell ölelkeznünk négyünknek, és átölelve tartani egymást egy kicsit. Ez nagyon jó érzés. Én nagyon családcentrikus vagyok, amikor itthon voltam a gyerekekkel, akkor is fontosnak éreztem magam, jól esett, hogy biztos pont voltam. Egy pillanatig sem bántam, hogy három évig távol voltam a színháztól, nem pánikoltam, hogy a nézők elfelejtenek, sőt maradtam volna még. Nálam a család az első mindenek felett. Nemcsak a gyerekek, hanem a család, Tibkével az élen. A család egy burok – ezeken a képeken is ez látszik. Az ilyen képekről nem jut az ember eszébe, hogy a kapcsolatnak válás is lehet a vége.

SZABÓ TIBOR SZÍNМŰVÉSZ:

A szüleinknél még mindig tele vannak a falak bekeretezett képekkel. Nemcsak esküvői képek, hanem az élet különböző szakaszaiból való fotók, még a nagyszülőkről is. Ha rájuk nézek, eszembe jut egy-egy élmény, amit lehet, hogy nélkülük elfelejtenék. Nem mindig öröm. Édesanyámnál a húgom képe van a fő helyen, aki öt éve elment, nagy trauma volt. De a halál is hozzá tartozik az élethez. Az is eszembe juthat, látva a nagyszülők képét, hogy de rég voltam a temetőben, el kéne menni. A portrékon könyv, imakönyv van a hölgyek kezében, az asztalon virágcsokor. Ma hány nőnek van könyv a kezében? Hány férj visz virágot haza? Talán ha évszakonként veszek virágot Évikének! És szégyellem magam, miközben erről beszélek. A régi képeken a legfeltűnőbb az irigylésre méltó nyugalom. Nem sietnek sehova. Van idő elmenni egy műterembe. Nem kell futni, nem türelmetlenkednek, engedik, hogy a fényképész beállítsa őket. Van rá igény is. Most egyszerűen lövünk ezer szelfit, és a legjobbbat, ami nekünk tetszik, kiteszük az internetes közösségi oldalra. Sorozatlövők vagyunk mindenben. Visszasírom azt az időt is, amikor 32 kockás filmtekercseket használtunk a fényképezéshez. Volt 32 lehetőségünk, oda kellett figyelni. A világ annyira rohan, hogy csak katasztrófa lehet a vége. És mindent újra kell majd kezdeni. A csúcsra járatott társadalmaknak mindig vége lett, a világtörténelem ismétli önmagát. A mai felgyorsulás olyan hatásokat kelt, amire az emberi szervezet nem tud jól reagálni, mert nem úgy van kitalálva. Vissza kellene lassulni.

Ha verset idéznél mindehhez, melyiket mondanád abból a korból?

Arany János Családi körét.

És ha ezekhez a női méltóságot sugárzó, régi portrékhoz kellene verset mondani?

Nagyon jó kifejezés a női méltóság. Azok a nők az emancipáció nélkül is birtokában voltak ennek. Ha hozzájuk fűzhető érzelmeket kellene idézni, Vajda János, Juhász

Gyula verseit venném elő, a Gina- és Anna-verseket ezekhez a nőkhöz is írhatták volna. Vagy ha szabad egy kicsit későbből idézni, Radnóti Miklós Tétova ódáját mondanám: „s még mindig nem tudom elmondani neked,/ mit is jelent az nékem, hogyha dolgozom,/ óvó tekinteted érzem kezem felett.” Vagy tovább: „a tárgyak összenéznek,/ s téged dicsérnek, zeng egy fél cukordarab/ az asztalon és csöppje hull a méznek/ s mint színarany golyó ragyog a terítőn,/s magától csendül egy üres vizes-pohár./Boldog, mert véled él. S talán még lesz időm,/ hogy elmondjam milyen,/mikor jöttödre vár.” Ezek az összetartozást kifejező, szép sorok, arról szólnak, amit ezek a képek sugallnak nekem.

Hogyan közelíti meg ezeket a fotókat egy irodalmár?

FŰZFA BALÁZS IRODALOMTÖRTÉNÉSZ:

A derűt keresem az arcokon, elég kevés mosolyt látok. Egy nő képes hordozni a derűt akkor is, ha átgyalogol rajta a történelem. Az alakok rideg pózokba kényszerülnek, az arcok merevek, valószínűleg azért, mert a fényképezés a korai időszakban sokkal hosszabb ideig tartott, mint a mai pillanatképek. 30 másodpercig ugyanúgy kellett maradni, ennyi időben pedig az arc a fél életét el tudja mondani. A mai Facebook-képek csak a felületet karcogatják, ezek a régi fotók „az eltűnt idő nyomában” vannak. A menyasszony mosolyog, pedig ha tudná, hogy háború fog következni, és a vőlegénye is elmegy, talán máshogy nézne a kamerába, de ő most a világ végével szemben elkezdi egy életet. A privát életükben az emberek mindig boldogok akarnak lenni, bármit hozzon is a történelem. A családi fotón a nő természetesen a gyermekét nézi, boldog és elégedett, a férfi néz szembe velünk, és a kisfiú is. Van itt emancipált nő, akiről látjuk, hogy meg akarja mutatni magát, autonóm, erős, bizakodó, aki a saját kezében tartja a sorsát, van feminista, aki nem annyira egyedüli, okos, de nem lázad, neveli a gyerekeket, vezeti a háztartást, 60 éves korában kezd majd el regényt írni, és Nobel-díjra jelölik. Van itt Léda típusú nő, aki bábész tekintetű, nem tudja pontosan mi dolga a világon, a póza biztos, de ő maga bizonytalan. Van olyan nő, aki tudja, hogy nem szép, de vonzó, az ékszerein keresztül ad hangsúlyt magának. A pár a korlátnál két külön világ, mosolyuk a képnek szól, a gépnek, nem egymásnak. A fűzős nő az egészségét áldozza a szépségért, felhők és szörme adják a kép dekorativitását, ő meg kinéz ebből az egészségből. Van olyan családi kép, amelyről sorsdrámát olvashatunk le: a férfi nem mer önállósodni, az anyjával tart kontaktust, a feleség pedig magányos a kép másik szélén. Ibsen Nórája is megjelenik, aki szabad akar lenni, látszik, hogy férjhez fog menni, gyereket fog szülni, de ez nem lesz elég, az örök szerelmet fogja keresni. A rombuszképen a nő érzéki, szenvedélyes, nem háziasszony, tekintete távolba szóló, várakozik, élményekre vár, szabad, bizalommal fordul a jövő felé. A kép erotikus képzeteket keltő, gyönyörködtető, színészportrének is elmegy, ott tágabbak a határok. Az idős hölgy talán egy anyós, szigorúan, zártan van felöltözve, az arcán az elmúlt élet súlya, biztosan nem volt boldog, a testének még a körvonalait is el akarja takarni.

Mit idéznek fel Önben a családi képek?

Nekünk is van olyan családi képünk, amely a generációkat összefogja. Állunk a ház előtt, és én vagyok a kétéves. A dédapám 90. születésnapján készült a kép, nagyon szeretem, mi erről a fotóról tanítjuk a rokonságot. A gyűjteményben szereplő esküvői fotók közül több úgy tűnik, mintha második házasság lenne, idősebbek a szereplők, nincs elragadtatás, a tekintetek párhuzamosak, nem egymásba fonódóak a mozdulatok, inkább csak egymás mellett vannak. Egyetlen képen látom igazán az összetartozást, abban, ahogy megérintik egymást és a nézésükben. A férfi szemében mintha e Radnóti-sor fogadalma lenne: „ha kell, zuhanó lángok közt varázslovm át magam, de mégis visszatérek” (Levél a hitveshez), a nő arcán pedig az öröm, hogy a férfi megvan, talán tényleg a háborúból jött vissza, sokat kellett félteni, hogy meghal...

Milyen lelkületűek Ön szerint ezek a fotók?

A „boldog békeidők” képei ezek, kicsit több mint fél évszázadot fognak át. Fogalmunk sincs, hogy ki van a képen, csak a fotográfus nevét ismerjük. A mai képekről tudjuk, kit ábrázolnak, de nem fogjuk tudni a fotós nevét. Azt látjuk, mennyire különbözőek a nők ugyanazon vagy hasonló pózokban. A nők sokszínűsége, a nőiség lényege mutatkozik meg, a különbözőni akarás, a megkülönböztethetőség, a díszlet sokszor ugyanaz. A személyes tárgyak, a tekintetek mások. A mai képdömpinghez képest egyediek, azzal az igénnyel készülnek, hogy keretbe tegyék az időt. Micsoda technikai tudás kellett ahhoz, hogy egy ilyet meg lehessen csinálni! Ezekbe az arcokba több történet belefér, mint egy mai képbe, amelyekben sokkal nehezebb megtalálni a jellemet, az egyéniség történetét. Abban a korban egy ember feltehetően legalább húsz éven át hasonlított önmagához, ma sokkal gyorsabban változunk. Ady Endre jut eszembe a századfordulós képekről, mert valószínűleg nemcsak a technológiából adódik, hogy többségükben merevek, szomorúak, hanem abból az életérzésből, hogy „minden egész eltörött”. A két világháború közötti idő szomorúságáról pedig József Attila gondolata: „Akár egy halom hasított fa,/hever egymáson a világ./szoritja, nyomja, összefogja/egyik dolog a másikat...” (Eszmélet). Mindenki önmaga szeretne lenni, de a történelem és a többi ember alakítja a sorsunkat. Ez is József Attila: „Hiába fűröszköd önmagadban, csak másban moshatod meg arcodat” (Nem én kiáltok). Az intellektuálisabb arcokon látom a felismerést: csak veled együtt tudok valaki lenni, kapcsolatba lépek veled, a fotográfussal, a nézővel. Ezeknek az embereknek volt igényük arra, hogy megőrizték magukat a jövőnek. És nemhiába, hiszen kíváncsiak vagyunk rájuk!

(Spiegler Tibor fényképgyűjteményének régi szép női portréiból kiállítást rendezett a Berzsenyi Dániel Könyvtár, a 2017-es nőnap tiszteletére nyitották.)

